

בעזרת השי"ת

קונטרס

ציצים ופרחים - מאמרים נבחרים

שערכתי בנעימים - ביאורים נחמדים בענינים נכבדים
להבין ולהשכיל בלשון ששנו חכמים מאורי הדורות
אמרות טהורות, דברים כדרבונות, הברקות ומקורות
ולקט פתגמים השגורים בלשון בני אדם, מאז ומקדם

* * *

תוכן הענינים

בטוי השגור בלשון בני אדם

* * *

הפתגם ומקורו ככתבו וכלשונו

* * *

ציצים ופרחים, בדברים נעלמים

* * *

ביאור במצות פדיון הבן והסעודה

* * *

בן שלש עשרה למצוות - המקורות והלימודים

* * *

פך שמן בחותמו של כה"ג מחג הסוכות

* * *

שואלין ודורשין בלשון ששנו חכמים

* * *

מנהגים עתיקים על שמחת נישואין

* * *

המאסף, מחדש, ומקבץ

אברהם מייזעלס

בעמח"ס מטבע שטבעו חכמים, שיגרא דלישנא, ועוד

מאנטריאל קאנאדא יצ"ו

שנת "כי ששון לבי המה" תשע"ח לפ"ק

• אחותינו את • אשת חיל מי ימצא • אוקירו לנשיכו • איש ואשה זכו • אשה טובה מתנה טובה • אשה
 כשירה העושה רצון בעלה • אשתו גופו • אשת חבר כחבר • אנא רבי הילולא מילי • אחת מצלעותיו
 • אנא אפלה ואוקיר • איתתך נוצא נחין ולחיש לה • אי חזיא לך לא אולא מינך • בתך בוגרת שחרר עבדך •
 בינה יתירה ניתנה לאשה • בבי ושירות • בחור שא עניך • בת קול יוצאת • בן שמנה עשרה לחופה • בת
 תלמיד חכם • בת גדולים • בת גבאי צדקה • בת תחלה סימן יפה • בית והון נחלת אבות • בשאלת פיה
 ואמרה הן • דבר נאה ומתקבל • ריינו שמגדלת בנינו • דור ישרים יבורך • הא לן והא להו • המעיד מראשית
 אחרית • הרי את • האי עלמא כבי הילולא • הנהגת הבית • והוא כחתן יוצא מחופתו • ושמה את אשתו
 • וכל הנשים יתנו יקר לבעליתן • ומפרנסין לנשיתן בקושטא • וזה נעשה לו עזר • זיווג יעלה יפה • זיווג
 של אדם כקריעת ים סוף • זיווג מן השמים • זרע של קיימא • זיווג שני לפי מעשיו • זכו שכונה שריו' בנייהם
 • חמשה קולות • חתן דומה למלך • חתנו כבנו • הן אשה על בעלה • חכמות נשים בנתה ביתה • חייב
 אדם כבבד חמיו • חפצי שמים מתרין • חתן כלה חופה חתונה • טובים השנים מן האחד • טב למיתב מן
 דו • יבדוק באחי' • יוצר האדם • ילמוד תורה • ישא אשה • כשמחך יצרך • כלך אצל שכמתך • כיצד
 מרקדן • כקריעת ים סוף • כלה נאה וחסודה • כלה שעני' יפה • כלה כמות שהוא • כמשוב חתן על כלה
 • כוס של ברכה • כבוד אשתו • כבוד בעלה • כשושנה בין החוחים • כרוז יוצא בכל יום • כל אשר תאמר
 אלקי שרה • למוב בעיניהם התינה לנשים • לשרד הבנות • לא טוב היות האדם לבדו • לא יעשה כן במקומו
 • להיות כל איש שורר בביתו • לעת מצוא זו אשה • לב טוב ולב מהור • לערב אל תנח ירך • להשיאו
 אשה וללמדו אומנות • מצא אשה מצא טוב • מה' יצא הרבר • מצהלות חתנים • מה' אשה משכלת •
 מנשים באוהל תבורך • מתן נסיב איתתא • מאן דמוקיר רבנן דהו' לי' חתני רבנן • מציא אסירים בכושרות
 נקבה תסוכב גבר • נקי יהי' לביתו • סימן טוב ומזל טוב • עוד ישמע בערי יהודה • עוד כנגדו • על כן יעוב
 איש • עין טובה ועין יפה • ענבי הגפן בענבי הגפן • עוף השמים יולד את הקול • עולה עמו ואינה יורדת
 עמו • פרשתו של אליעזר • צאינה וראינה בנות ציון • צעירת לפני הבכירה • קול ששון וקול שמחה • קול
 חתן וקול כלה • קשה זיווגו של אדם • קח ולך • ראה חיים עם האשה • רוב בני דומין לאחי האם • רבות
 בנות עשו חיל • שהשמחה כמעטו • שוש תשיש • שמחת נישואין • שמח תשמח רעים האהובים • שדוכים
 ושרכנות • שהכל ברא לכבודו • שלום בית • שקר החן והבל היופי • שכונה שריו' בנייהם • שבירת הכוס
 • תן עניך כמשפחה • תורה וגדולה במקום אחד • אחותינו את • אשת חיל מי ימצא • אוקירו לנשיכו •
 איש ואשה זכו • אשה טובה מתנה טובה • אשה כשירה העושה רצון בעלה • אשתו גופו • אשת חבר כחבר
 • אנא רבי הילולא מילי • אחת מצלעותיו • אנא אפלה ואוקיר • איתתך נוצא נחין ולחיש לה • אי חזיא
 לך לא אולא מינך • בתך בוגרת שחרר עבדך • בינה יתירה ניתנה לאשה • בבי ושירות • בחור שא עניך •
 בת קול יוצאת • בן שמנה עשרה לחופה • בת תלמיד חכם • בת גדולים • בת גבאי צדקה • בת תחלה
 סימן יפה • בית והון נחלת אבות • בשאלת פיה ואמרה הן • דבר נאה ומתקבל • ריינו שמגדלת בנינו • דור
 ישרים יבורך • הא לן והא להו • המעיד מראשית אחרית • הרי את • האי עלמא כבי הילולא • הנהגת הבית
 • והוא כחתן יוצא מחופתו • ושמה את אשתו • וכל הנשים יתנו יקר לבעליתן • ומפרנסין לנשיתן בקושטא
 • וזה נעשה לו עזר • זיווג יעלה יפה • זיווג של אדם כקריעת ים סוף • זיווג מן השמים • זרע של קיימא
 • זיווג שני לפי מעשיו • זכו שכונה שריו' בנייהם • חמשה קולות • חתן דומה למלך • חתנו כבנו • הן אשה
 על בעלה • חכמות נשים בנתה ביתה • חייב אדם כבבד חמיו • חפצי שמים מתרין • חתן כלה חופה חתונה
 • טובים השנים מן האחד • טב למיתב מן דו • יבדוק באחי' • יוצר האדם • ילמוד תורה • ישא אשה •

"בטוי השגור" בלשון בני אדם

ומקורם בלשון חכמים בלישנא אחרינא כעין זה וכיוצ"ב

[א]

אין אחר מעשה בית דין כלום (ובלשון הגמ' ב"מ י"ז ע"א הטוען אחר מעשה בי"ד לא אמר כלום, ובגמ' ב"ב קנ"ב ע"ב, "אין אחר קנין כלום")

אין גם אחד (מאמר העולם)

אין הנחתום מעיד על עיסתו (ובלשון המדרש ב"ר ל"ד י"ב "עלובה היא העיסה שהנחתום מעיד עלי' שהיא רעה, וכ"ה בפס"ז בראשית ח' כ"א)

אין הקב"ה מונה הדפין אלא השעות (פלא יועץ אות ל', כף החיים ס' כ"א, בית אהרן קארלין במכתב)

אין חלום בלא דברים בטלים (לשון רש"י בראשית ל"ו י', ובגמ' ברכות נ"ה ע"א "אי אפשר לחלוף" וכו')

אין ישראל יכולים לקבל רוב טובה (בגמ' יבמות מ"ז ע"א הלשון ישראל בזמן הזה אינם יכולים לקבל לא רוב טובה ולא רוב פורעניות, דוויים סחופים ומטורפין ויסורים באים עליהם)

אין לי עסק בנסתרות (כעי"ז במדרש ב"ר פ"ג ב' אין לי עסק אלא עם זה שסיפק לו מזונות, ובגמ' קידושין ו' ע"א כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהם)

אין לך בו אלא חידושו (ובלשון הגמ' ב"ק ע"ב ע"ב "אין לך בו אלא משעת חידוש ואילך)

אין מגלין אלא לצנועין (ובגמ' קידושין ע"א ע"א אין מוסרין אלא למי שהוא צנוע, וכלשונו מובא ברשב"ם שמות י"ג י"ד עה"פ זה שמי לעלם)

אין מדרש בלא חידוש (ובלשון הגמ' חגיגה ג' ע"א אי אפשר לביהמ"ד בלא

אבי אבות הטומאה (מובא ברש"י ב"ק ב' ע"ב דמת עצמו אבי אבות הטומאה)

אבר מחזיק אבר (כעי"ז בזוה"ק וישלח עמ' ק"ע, שייפא מחזיק שייפא, ועיין בדע"ז לבעה"ת בראשית ל"ב ל"ג ובשו"ת האלף לך שלמה יו"ד ס' קל"ג)

אדם מן השוק (משנה בשביעית ח' ד' "אחד מן השוק")

אדם קרוב לעצמו (בגמ' סנהדרין ט' ע"ב כ"ה ע"א "אדם קרוב אצל עצמו", ועיין רש"י כתובות י"ח ע"ב ד"ה אלא שאמרו)

אודה ולא אבוש (כעי"ז בגמ' סוטה ז' ע"ב יהודה הודה ולא בוש)

אותיות מחכימות (מגדול עוז ה' אישית פ"ד ה"ט, שלה"ק ה' קריאת שמו"ת)

אחד מבני החבורה שמת ידאגו כל החבורה (ובגמ' שבת ק"ו ע"א "תדאג כל החבורה")

אחרי טירחא יבוא אתנח (שלה"ק בדרך החיים ד' מ"ג)

אידי דטריד למבלע לא פליט (בשו"ע יו"ד ה' מליחה ס' ע' "אידי דטריד לפלוט לא בלע")

אימתא דציבורא (בגמ' סוטה מ' ע"א, ובילק"ש דבה"א כ"ח לעולם תהא אימת ציבור עליך)

אין אדם נתפס על צערו (ובלשון הגמ' בבא בתרא דף ט"ז ע"ב "בשעת צערו")

אין אורח מכניס אורח (ובלשון הגמ' ב"ב צ"ח ע"ב, וקל מחתן אורח מכניס אורח)

אל תפתח פה לשטן (ובלשון הגמ' ברכות י"ט ע"א, אל יפתח אדם פיו לשטן, ובזוה"ק א' קע"ה ע"א)

אל תשתתף עם רשע (כע"ז בגמ' סנהדרין ס"ג ע"א כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם)

אם חכמה אין כאן זקנה יש כאן (ובגמ' ברכות ל"ט ע"א אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן בלשון בתמי')

אם יש דין למטה אין דין למעלה (ובלשון המדרש דברים רבה ה' ד' אם נעשה הדין למטה אין הדין נעשה למעלה, וכלשונו מובא בתנחומא משפטים ה', ובטו"ז בשם הלבוש שו"ע או"ח סי' תר"ב)

אם לא יועיל לא יזיק (מובא בשבט מוסר רפ"ט, ובמחיר היין להרמ"א בהקדמה)

אם קבלה היא נקבל (אבע"ז סוף פר' לך, ובלשון הגמ' יבמות ע"ו ע"ב אם הלכה נקבל, ואם לדין יש תשובה)

אם ראשונים כמלאכים אנו כבני אדם (ובלשון הגמ' שבת קי"ב ע"ב "אנו כאנשים" וכע"ז בירושלמי דמאי פ"ג ה"ג, ושקלים פ"ח ה"א, וב"ר פרק י')

אם ירצה השם (מקורו בשלה"ק שער האותיות פ' ע"ב, ובאוצר המדרשים - מדרש הנעלם עמ' רע"ג)

אם תעזבני יום יומים אעזבך (לשון רש"י דברים יא, יג; ובירושלמי סוף ברכות הלשון אם יום תעזבה יומים תעזבך, וכדוגמתו בזוה"ק שמיני ל"ו ע"א)

אנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו (לא נזכר בש"ס, ומקורו בתיקוני זוהר תיקון ל"ב, ומובא במגדול עוז יסודי התורה פרק א' הלכה ו')

אנן מה נעני אבתרי' (ובגמ' ברכות ל"א ע"א אנן מה נעני בתוך - והכוונה הוא אחרת)

אסור לספר אחרי מטתו של מת (ובגמ' ברכות י"ט ע"א כל המספר אחרי המת וגו')

חידוש, ובמליצה נאמר יש חידוש אין חידוש - אין חידוש יש חידוש, והבן)

אין מלך בלא עם (בכד הקמח לרבינו בחיי ר"ה, וכע"ז בפרדר"א פ"ג)

אין מלך בישראל - איש "כל" הישר בעיניו יעשה (פסוק הוא בשופטים י"ז ו' ובלי "כל")

אין עונשין אא"כ מזהירין (ובלשון הגמ' יומא פ"א ע"א "לא עניש אא"כ הזהיר")

אין עורו מחזיק את בשרו (בלשון בנ"א המתהולל מרוב טובה "ער שפרינגט ארויס פון די הויט" או על אדם שמו - ובגמ' גיטין נ"ז ע"א צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו)

אין צובע באוכלין (לא נמצא בש"ס, ומובא בשו"ע או"ח סי' ש"כ סעיף י"ט)

אין רחום בדין (ובלשון הגמ' כתובות פ"ד ע"א "אין מרחמין בדין", ובליקוט שמעוני ואתחנן אות תתט"ו הלשון "אין רחמים בדין")

אין שוטה מרגיש (ובלשון הגמ' שבת י"ג ע"ב אין שוטה נפגע, וברש"י נדה ג' ע"א שאינה מבינה להרגיש)

אין שלום אמר ה' לרשעים (ובלשון הפסוק [ישעי' נז, כא] אין שלום אמר "אלקי" לרשעים)

אינו דומה שמיעה לראיה (ובלשון הגמ' ר"ה כ"ה ע"ב, לא תהא שמיעה גדולה מראיה, ובמכילתא יתרו לא דומה שומע לרואה)

אינו מבחין בין טוב לרע (בגמ' ברכות כ"ג ע"ב בין טוב לרע אינן מבחינין)

אינו מגיע עד לקרסליו (כע"ז בב"ר פרק ל' שהגיעו המים עד קרסליו)

אלקים בגימטריא הטבע (מקורו בשלה"ק ח"ג ע' קכ"ט, וכן במעבר יבק, שפתי רננות סוף פרק מ"ג)

בית נכון בישראל וכו' שנאמר כי עשה יעשה
ה' לאדוני בית נאמן וגו', ולפי לשונו הזהב
יש שמברכים "בית נאמן ונכון בישראל")

בלי עין הרע (עיין בזוה"ק במדבר קי"ז
ע"ב האי מאן דאמר שבחא דחבריה בבני או
דמונו' בעי לברכא לי' ולאודאא עלי' ברכאן
וכו' וברכתא בעי' לברכא לה בעינא טבא ולא
בעינא בישא, ובכלל בעי הקב"ה רחמיותא
(דלכא וגו')

בעל דבר (בכינוי ליצה"ר, מובא בספרי
חסידות וביותר בליקוטי מוהר"ן כמ"פ;
ובלשון הגמ' גיטין ג' ע"א הכוונה אותו
שמוציא השטר והשאר שלו מהימן או לו
מהימן)

ברא כרעי' דאבוה (בלשון הגמ' עירובין ע'
ע"ב, יורש כרעיה דאבוה; ועיין תוס' יבמות ג'
ע"א ד"ה מקמי; וברשב"ם ב"ב מ"ב ע"א.
ובשו"ת רמ"א סי' כ"ו יש הלשון "ברא כרעי'
דאמי")

ברוך הנותן ליעף כח (המדפיסים
מציינים זאת בסוף הספר בר"ת בנל"ך
ולאע"י, דהיינו ו'לאין א'ונים ע'צמה לרבה,
ומיוסד על לשון הפסוק ישעי' מ' כ"ט
והוסיפו בתיבת "ברוך")

ברוך מזכיר נשכחות (מאמר העולם
הספרדים כסגולה לזכרון - ובמשנה בתענית
ט"ז ע"א הלשון "ברוך זוכר הנשכחות")

ברור כשמש (יסודו לקוח מרש"י
במחתרת, והוא בסנהדרין ע"ב ע"א אם ברור
לך הדבר כשמש)

ברי' אפילו באלף לא בטיל (תוס' חולין
ק' ע"א ד"ה ברי' ובגמ' ביצה ג' ע"ב דשיל"מ
אפי' באלף לא בטיל, וברע"ב קנים א' ב'
וביו"ד סי' ק"י ס"ו כ' דבע"ח חשיבי ולא
בטלי, ודורשו רשומות אמרו בזה כי ברי"ה
במילואה עולה כמנין אלף חסר אחד, והבן)

ברית כרותה ללשון הרע שתתקבל
על הלב (מקורו באלשיך קהלת ס"ז, ובגמ'
מו"ק י"ח ע"א ועוד איתא "ברית כרותה
לשפתים" - ובמדרש ב"ר מצורע הלשון

אסיא דמגן מגן שויה (ובלשון הגמ' ב"ק
פ"ה ע"א אסיא דמגן במגן, מגן שויה)

אשרי המאמין (מאמר העולם)

אשרי מי שחושדין אותו ואין בו
(ובלשון הגמ' שבת קיח: יהי חלקי עם מי
שחושדין אותו ואין בו)

[ב]

בא לכלל כעס בא לכלל טעות (לשון
רש"י מטות ל"א כ"א, ובספרי שם הלשון
הכעס מביא לכלל טעות)

באה שבת בא מנוחה (רש"י בראשית ב'
ב', תוס' סנהדרין ל"ח ע"א)

בדליכא כולי עלמא לא פליגי (בלשון
הגמ' ב"ק דף כ"ז היכא דאיכא פסידא כו"ע
לא פליגי וכו', וזו המאמר משתמשים
במליצה 'בדליכא' אם אין כאן מעות 'לא
פליגי' אין כאן מחלוקת)

בהיתר ולא באיסור (לקוח מתפלת יה"ר
בברכת כהנים)

בהמה בצורת אדם (במו"נ ח"א פ"ז נמצא
הלשון "בהמה בצורת איש", וכדוגמתו איתא
בירושלמי נדה פ"ג ה"ב כולו אדם ופניו
בהמה, עומד וקרא בתורה אומר לו בוא
לשחטך)

בהן צדק (שיגרא דלישנא ויסודו בגמ' ב"מ
מ"ט ע"א שיהא הן שלך צדק ולא שלך
צדק)

בטל בשישים (כן הוא הלשון בשו"ע יו"ד
ה' תערוכות, ובגמ' חולין צ"ח ע"א, הלשון כל
איסורין שבתורה בשישים)

ביודעים ובלא יודעים (לשון המובא
בתפילת על חטא)

בירא דשתית מיניה "מיא" לא תשדי
ביה קלא (בגמ' ב"ק צ"ב ע"ב איתא כל
הלשון ובלי מי"ם והבן)

בית נאמן בישראל (הוא הברכה
שמברכין לכל חתן וכלה, ויסודו לקוח
מלשון הרמב"ם ה' מלכים פ"ז הט"ו, ויבנה לו

דברים של מה בכך (ובלשון הגמ' שבת קנ: חשבונות של מה בכך ושל מצוה מותר לחשבן בשבת)

דמים תרתי משמע (בלשון בג"א דמו וממונו, ובמגילה י"ד המובן דם נדה ודם רצח)

דע לפני מי אתה עומד (מובא בצוואת ראה"ג, ובגמ' ברכות כ"ה דעו לפני מי אתם עומדים)

דעת בעל הבית הוא היפך דעת תורה (מובא בסמ"ע חו"מ סי' ג', בלשון פסקי הבעה"ב ופסקי הלומדים הם שני הפיכים)

דקדוקי עניות (הראב"ע בפירושו לקהלת י"ב ה' משתמש בזה לקושיות דחוקות וכהנה, ובלשון הגמ' עירובין מ"א ע"א דקדוקי עניות אין רואין פני גיהנם והיינו יסורים של עניות)

דרך ארץ קדמה לתורה (במדרש ויק"ר פ"ט א"ג, וכן בריש תדב"א כ"ו דורות קדמה ד"א את התורה. ובדרך צחות קודם מתן תורה התנהגו במדת ד"א, ולאחריו אמר הכתוב ולא נחם אלקים דרך ארץ כי אחר מ"ת נהגו במיעוט דרך ארץ על אלו הפושעים המורדים בדרך התורה, ואין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה')

דרך גבר בהעלמה (מובא בהסכמה לס' פחד יצחק דהיינו דרכו של אדם לשכוח עפ"י הפסוק משלי ל' י"ט דרך גבר בעלמה, ובדרך צחות גחין ולחיש לה במילי דעלמא)

"דלמא" (כל מקום שתמצא תיבת "דלמא" בירושלמי הוא כמו בבבלי "מעשה" מכלול המאו"פ)

[ה]

ה' הטוב בעיניו יעשה (בפסוק שמואל א' ג' י"ח הלשון ה' "הוא" הטוב בעיניו יעשה)

ה' מלך ה' מלך ה' ימלך לעולם ועד (אין זה פסוק ומקורו בסידור התפלה יהי כבוד ה' לעולם)

ברית כרותה להקב"ה כל מי שמספר לשון הרע ילקה בצרעת. וע"ד אגב איתא בר"ה י"ז ע"ב ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם)

בשר אדם משקלו כבשר חמור (רש"י על המשנה ערכין פ"ה מ"א)

[ג]

גבר בגוברין (ובלשון הגמ' ברכות ל"א ע"א "גברא בגוברין", ובסנהדרין ס"ה ע"ב בלשון בתמי' "מה גבר מגוברין" בכוונה איזה יתרון לך משאר אנשים)

גזירה הוא מן השמים (ובלשון הגמ' שבת ל' ע"א, וכן בפתיחה למדרש איכה אות כ"ד גזירה הוא מלפני. ובמדרש משלי פכ"ה גזירה שיוצאה מפי המלך אינו יוצאה לכתחילה אלא מלפני הקב"ה)

גירסא דינקותא לא משתכחא (ובלשון הגמ' שבת כא: נפקא מינה לגירסא דינקותא, ופרש"י מתקיים יותר משל זקנה)

גדולה לגימה שמקרבת דעתו של אדם (ובגמ' סנהדרין ק"ג ע"ב גדולה לגימה שמרחקת את הקרובין ומקרבת את הרחוקין)

גדיים נעשו תיישים (ובלשון הגמ' ברכות סג. גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרנים)

גם אני בחלומי (ולשון הכתוב בראשית מ' ט"ז אף אני בחלומי)

[ד]

דבר אל העצים ואל האבנים (בלשון הפסוק מ"א ה, יג, וידבר אל העצים, וכע"ז שפך חמתו על העצים ואבנים)

דבר והפיכו (מאמר העולם)

דברים היוצאין מן הלב נכנסים אל הלב (שלה"ק שער האותיות בשם ר"ת, נועם אלימלך פר' תולדות)

הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל (מובא במהר"ם שיף ס"פ חולין, ומקורו בזוה"ק נשא קל"ד ע"א)

המתפלל בעד חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה (בגמ' ב"ק צ"ב ע"א הלשון כל המבקש רחמים על חברו וגו', וכלשונו מובא במג"א סוס"י ר"ל בשם מהרש"ל)

המתחיל במצוה אומרים לו גמור (ברש"י מטות ל"א, ובפ' עקב ח', הלשון מי שהתחיל במצוה יגמור, וכ"ה במד"ר מטות ובתנחומא עקב. ובירושלמי פסחים ז' ה' [פ"י ה"ה] הלשון כיון שהתחיל במצוה אומרים לו מרק [כמו בא אחר ומירק שחיטה על ידו קה"ע])

הן הן גבורותיו (בגמ' יומא ס"ט ע"ב הלשון אדרבה זהו גבורת גבורתו ואלו הן נוראותיו, וכלשונו מובא בילקוט שמעוני נחמ' רמז אלף ע"א, ובתלמוד נזכר טו"ב פעמים הלשון ה"ן ה"ן)

הני עכברי רשיעי ניהו (בלשון הירושלמי בבא מציעא פרק ג' הלכה ה', אילין עכברייא רשיעיא כד חמין וגו')

העולם דומה לסולם, זה עולה וזה יורד (בלשון המדרש תנחומא מטות פר' ח', הקב"ה יושב ועושה סולמות מעלה לזה ומוריד לזה, מעשיר לזה ומוריש לזה)

הציפור לא בשר (במליצה שבשר עוף אינו מזין כבשר שור, ופי' הפ' בראשית ט"ו הצפור לא בשר)

הרוצה לשקר ירחיק עדותו (מובא ברא"ש שבועות פ"ו סי' י"ג בלשון "ירחיק עדיו")

השגחה סיבת הדביקות (רמב"ם)

[ו]

וי להאי שופרא דבלי בארעא (בלשון הגמ' ברכות ה' ע"א על האי שופרא דבלי בארעא קא בכינא, וכן מורגל הלשון "על דא

האוחז ביד (מאמר העולם עפ"י לשון הפיוט ביוהכ"פ)

האי עלמא כבי הילולא דמיא (בלשון הגמ' עירובין נ"ד, דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמיא, ובעין יעקב גורס כבי הילולא)

הגונב מן הגנב פטור (ובמשנה בבא קמא פ"ו מ"א "אין הגונב אחר הגנב משלם תשלומי כפל", ולציין לשון הגמ' ברכות ה' ע"ב בתר גנבא גנוב וטעמא טעים, והבן)

ההכרח לא יגונה ולא ישובח (מובא במהרש"א חולין ז', ובנדה ט"ז ד"ה טיפה, ובפנ"מ נ' כ"ב)

הולך בטל (מאמר הרגיל, ובמשנה ב"ק פ"ב מ"ט הלשון פועל בטל)

הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים (אבות ד' י"ד, ובירושלמי סנהדרין ד' ה' איתא להיפך מתלא אומר הוי ראש לשועלים ואל תהי זנב לאריות והוא פתגם הרומי נגד דעת חז"ל)

הוצאה הכנסה קרי ליה (ובלשון הגמ' שבת דף ב'; תנא הכנסה נמי הוצאה קרי לה, וברוקח סי' צ"ג כ' הכנסה קרוי הוצאה)

הזהר בגוי קטן (בגמ' פסחים ק"ג ע"א הלשון שלשה אין מתקנאין בהן גוי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן)

הזהר מאוד בשיטה אחרונה (מאמר העולם, ועיין בתוס' ב"ב קס"ג ד"ה שוטה)

היושב בטל כישן דמי (של"ה הקדוש מס' סוכות, עמוד השלום בשם הירושלמי, ומג"א ריש הלכות ראש השנה סי' תקפ"ג)

היתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו (בלשון הפסוק עמוס ג' ו' "אם" יתקע שופר בעיר וגו')

הכל חולים אצל הצינה (מובא בקיצושו"ע ד' י"ח, ובלשון השו"ע או"ח סי' רע"ו סעי' ה' "אצל הקור")

[ח]

חבלי לידה (עפ"י הפסוק הושע י"ג י"ג)
בלשון חבלי יולדה יבואו לו וגו', וע"ד אגב
בגמ' נדה ל"א ע"א איתא חבלי נקיבה מרובין
(משל זכר)

חברה אינם גזלנים (יסודו בגמ' ב"ב דף ק'
ע"א רבים גזלנים נינהו בתמי', וברשב"ם
שיגזלו קרקע של אחרים)

חברים כל ישראל (נוסח התפלה בר"ח,
ומובא בסו"פ מו"נ, וכע"ז במ"ר ט"ז כל
ישראל אחים ורעים נינהו)

חומר וצורה (מובא בספרי הדרוש
וחסידות)

חוכא וטלולא (בלשון הגמ' עירובין ס"ח
ע"ב חוכא וטלולא, והערוך גורס "וטלולא",
והוא כמו לשון הפסוק תהלים ע"ט ד' לעג
וקלס)

חזור חזור ואל תצטרך לבלזור (מובא
בס' הפליאה לבעל הקנה בראשית, ובס'
מעשה טובי')

חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי
(לשון הרמב"ם ה' ת"ת ג' י"ב, ועיין בקה"ר ב'
ט', וברד"ל)

חלק אלקי ממעל (מובא בספרי חסידות)

חכם להרע (עפ"י הפסוק ירמ' ד' כ"ב
בלשון חכמים המה להרע)

חס לי זרעא דאבא (ובגמ' קידושין מ"ד
ע"ב, חולין ק"א ע"ב חס לי לזרעי' דאבא בר
אבא)

חס מלהזכיר (בלשון הגמ' סנהדרין ס"ד
ע"א חס שלא להזכיר, ובלשון הפסוק עמוס
י' י' חס כי לא להזכיר בשם ה')

חציפא נצח לבישא (רמב"ן סו"פ בא,
ובירושלמי תענית ב' א', חציפא נצח
לכשירא, כ"ש לטובתו של עולם)

חק ולא יעבור (בפסוק חק נתן ולא יעבור,
ובסידור אמת ואמונה חוק ולא יעבור,
וכלשונו מובא בתוי"ט בהקדמה)

קא בכינא", ובלשון גמ' שם "על דא וודאי
קא בכית")

ואם תאמר מה נאכל (הלשון המורגל בפי
האביון ולקוח מהפסוק ויקרא כ"א ב' וכי
תאמרו מה נאכל, וממשיך באנחה לאמר,
ויש ליישב בדוחק, בסגנון לשון התוספות)

וברכתך בכל אשר תעשה (לשון
הפסוק בפ' ראה, יברכך ה' אלקיך בכל אשר
תעשה)

והכל שריר וקיים (סיום נוסח הכתובה
ומקורו בגמ' ב"ב ק"ס ע"ב, ובלשון הרמב"ם
ה' יבום וחליצה פ"ד הל"ג והכל "בריר"
ושריר וקיים, לקוח מירושלמי גיטין ט' ח')

וחפץ ה' בידו יצליח (בלשון הפסוק
ישעי' נ"ג י' וחפץ ה' בידו יצלח)

וכי העולם הפקר (כע"ז במדרש איכה
פ"א ג' בלשון וכי עולם של הפקר ראתי)

[ז]

זה מושך לכאן וזה לכאן (בלשון המשנה
זבים ג' ב', זה משך הילך וכע"ז בסליחות
לעיוהכ"פ ומושכים כולם יחד אחד מזה
ואחד מזה)

זימנין באפרקסתא דעניא משכח
מרגניתא טבא (זוה"ק שלח דף קנ"ז ע"ב,
וכע"ז בצוואת ר"א הגדול סי' כ' בלשון כמה
מרגליות ימצאו באפרקסותו של עני)

זכר לחורבן (לא נזכר בש"ס, וכע"ז בגמ'
ב"ב ס' ע"ב, וברש"י אין מסיירין בית משום
אבל בית המקדש)

זכותו יגן עלינו (כעין זה בזוה"ק ח"ג ש'
זכותא דאבא יגן עלי, ובתנחומא וירא הלשון
זכותו יעמוד לנו, ובמשלי ישראל א' תכ"ט
זכותו תגן עלינו)

"זקני תלמידי חכמים" כל זמן
שמזקינים דעתן מתיישבת עליהן
(מובא בסוף מס' קנים ובלשון "זקני תורה",
ובמס' שבת קנ"ב ע"ד איתא תלמידי חכמים
כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהן)

להטעותו במקום שהכנעני יודע שגזל ועושה עצמו כלא ידע. ובצד הדף נסמן לפי שנהגו הכנענים מנהג הפקר בקניני אחרים לכן מדדו להם במדתם ודנים כדיניהם. ומה נורא הן הדברים שכ' ע"ז הבאר הגולה, שו"ע חו"מ, סי' שמ"ח, אות ה', וז"ל: ואני כותב זאת לדורות שראיתי רבים גדלו והעשירו מן טעות שהטעו העכו"ם ולא הצליחו וירדו נכסיהם לטמיון, ולא הניחו אחריהם ברכה, וכמ"ש בס"ח סי' תתרע"ב, ורבים אשר קדשו ה' והחזירו טעיות העכו"ם בדבר חשוב, גדלו והצליחו והעשירו והניחו יתנם לעולליהם (עכ"ל)

טעמו ונימוקו עמו (בלשון הגמ' גיטין ס"ז ע"א רבי יוסי נימוקו עמו, פרש"י טעמו וראיותיו)

[י]

יין קשה פחד מפיגו (ובגמ' ב"ב י' ע"א איתא להיפך פחד קשה יין מפיגו, יין קשה שינה מפכחתו)

ידיד נפש (עפ"י לשון הפסוק ירמ' י"ב ז' ידידות נפש, ולהעיר כי בשיר השירים כל ידידי נקרא בלשון דודי בשבח להקב"ה, וכמו בפסוק ישע' ה' א' אשירה נא לידידי שירת דודי)

יד ישראל באמצע (לא נמצא בש"ס, ובגמ' ב"מ ע' ע"ב יד נכרי באמצע, ובתוספתא בכורות פ"ב א' הלשון אצבע של נכרי באמצע)

יהודא ועוד לקרא (מובא בפי הרבנים והספרים בלשון נחותא, ובלשון הגמ' קידושין ו' ע"א בלשון בתמיל, וכי המקרא צריך סיוע ממנהג שביהודה, רש"י)

יהללך זר ולא פיך (בכוונה ואם אין זר, פיך, תהלל את עצמך, בלשון הפסוק משלי כ"ב ב' יהללך זר ולא פיך, וזו המאמר מקורו בזוה"ק בלק דף קצ"ג, ומובא בשו"ת הרשב"א ח"א סי' פ"ד בשם רב פפא, ובמהרש"א נדרים ס"ב, ובכפתור ופרח פרק מ"ד)

חשבון הנפש (חובת הלבבות שער חשבון הנפש)

חתן דומה למלך (מקורו בפרד"א פט"ז, ומובא בר"ן כתובות)

חסורי מחסרה והכי קתני (מובא כמ"פ בש"ס, ובדרך צחות קרא הארבנאל על עצמו זה המאמר אחרי גירוש ספרד, וכ' בהקדמה לספרו עה"ת אחרי שנשארת בחוסר כל צריך אני לעסוק בלי מודים)

[ט]

טוב לו שלא נברא משנברא (בלשון הגמ' עירובין י"ג ע"ב נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ובזוה"ק בראשית קמ"ב ע"א כי טוב לי דלא אתברי)

טוב שבגוים הרוג (לא נמצא בש"ס, ויש במכילתא בשלח הלשון טוב שבמצרים הרוג, וכן בירושלמי קידושין פ"ד ה"א הכשר שבמצרים הרוג, ועיין בתוס' ע"ז כ"ו ע"ב ד"ה ולא מורדין דהיינו בשעת מלחמה. ובמס' סופרים סוף פט"ו הגירסא טוב שבעכו"ם, ועיין שם בפ"י נחלת יעקב. ותורה תמימה תצא כ"ב ג' אות כ"ב יש ע"ז ביאור יפה)

טל של ברכה (מקורו בגמ' תענית ג' ע"ב כיו"ב)

טל של תחי' (מקורו בגמ' שבת פ"ח ע"ב בלשון טל שעתידי להחיות בו מתים, ובשחרית של ר"ה לשון הפיוט בטלי תחי בחסדו אתפארה, ובמוסף ליום א' דר"ה לשון הפיוט אטומים להחיות בטללי שנה, ולהפליא להעתיק מה שכתוב במטה לוי על אתר וז"ל ופי' הר"ר יחיאל מפאריז ז"ל עמי הארצות שהם אטומים מן התורה עתיד הקב"ה להחיותם בטללי שינה כשלומדים התלמידים וישינים על הספר, ריר היוצא מפיהם הקב"ה משמרו ועושהו טל להחיות מתי הארץ, והוא פלא)

טעות גוי מותר (בגמ' ב"ק ק"ג ע"ב אמר שמואל טעותו מותרת, ובתוס' שם ד"ה יכול אע"ג דטעות הכנעני ה' מותר אסור

כל דקפיד קפדי בהדי' ודלא קפיד לא קפדי בהדי' ומיהו למיחש מיבעי (גמ')
פסחים ק"י ע"ב, טעות העולם שזו הכלל מועיל על כל פחד וחששא. ובגמרא מדבר רק בענין זוגות, ועיין רש"י שם)

כל הכועס כאילו עובד ע"ז (מובא בזוה"ק בראשית כ"ז ע"ב, ומדרש "לעולם" פט"ו, וכן ברמב"ם פ"ב ה"ג מה' דיעות בשם אמרו רז"ל, וכן בפי' הרמב"ם לאבות ב' י')

כל ישראל בחזקת כשרות (מקורו ברמב"ם ה' קידה"ח פ"ב ה"ב, ובה' עדות פי"א ה"ג כתב כל ת"ח בחזקת כשר עד שיפסל - כל ע"ה בחזקת שהוא פסול עד שיוחק שהוא הלך בדרכי הישרים)

כל מה דעבד רחמנא לטב עבד - ר"ת כדלעומר (ובלשון הגמ' ברכות ס' ע"ב כל דעבד רחמנא לטב)

כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענוותנותו (לשון המאמר ויתן לך במוצ"ש, ובלשון הגמ' מגילה ל"א ע"א כל מקום שאתה מוצא "גבורתו" של הקב"ה אתה מוצא ענוותנותו)

כל עיר שאין בה טבח אין ת"ח רשאי לדור בתוכה (עיין גמ' סנהדרין י"ז ע"ב, ורש"ל מוחק זה)

כל עכבה לטובה (מאמר הרגיל בפי הספרדים, ומובא כמ"פ במעגל טוב להחיד"א ז"ל)

כל פטפוטין בישינ ופיטפוטא דאורייתא טבין (בלשון הירושלמי סוף ברכות פיטפטיא כדבייא)

כל רז לא אנס מיני' (מינך) (ובלשון הפסוק דניאל ד' ו' כל רז לא אנס לך, ובגמ' חולין נ"ט ע"א קרי רב עלי' דשמואל כל רז לא אנס לך)

כל שטמא ביבשה טהור בים, והטהור בים טמא ביבשה (לא נמצא בש"ס, ובמשנה כלים י"ז י"ג איתא כל שבים (עורו) טהור חוץ מכלב הים, וכע"ז בגמ' ע"ז ל"ט

ישועת ה' כהרף עין (אין זה פסוק, ומובא בסדר היום ליל הסדר, ובמדרש לקח טוב י"ב)

תשועת ה' כהרף עין (מובא במד"ש אבות פ"ה מ"ד, ובצוואת יש נוחלין אות י"א)

ירידה לצורך עלי' (מובא בספרי חסידות)

יפה כוח הבן מכוח האב (במליצה נאמר שחשיבות הבן עולה על אביו, ובגמ' שבועות מ"ז נאמר על הירוש שאינו נשבע לגבות חובות מאביו כי כוחו נמשך לבנו)

[כ]

כאדם העושה בתוך שלו (בלשון הגמ' ב"ב כ"א ע"א אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי)

כאיש אחד בלב אחד (רש"י יתרו, ויחן שם ישראל בלב אחד כאיש אחד, רש"י בשלח נוסע אחריהם)

כאכילתכם כן עבודתכם (תורתכם) (עפ"י האמור אם אין קמח אין תורה)

כאשר זמם ולא כאשר עשה (לא נזכר בש"ס, ומקורו ברש"י מכות ב' ע"א, וברמב"ם פ"ה מה' עדות)

כבדהו וחשדהו (כע"ז במס' כלה רבתי פ"ט, לעולם יהיו כל בנ"א בעיניך כליסטים, והוי מכבדם כריש גלותא, ויש גורסים כרבי גמליאל)

כבודו במקומו מונח (בלשון הגמ' בכורות ל' ע"ב, אר"י כבוד זקן יהא מונח במקומו)

כדי שלא להוציא את הגליון (הנייר) חלק (דיבור המצוי בספרות הרבנות, כע"ז מובא במדרשים ב"ר פי"א, רות רבה ד' ה', להוציאך חלק אי אפשר)

כולו זכאי חייב (לא נזכר בש"ס, וכע"ז בגמ' סנהדרין י"ז ע"ב)

כטיפה מן הים (בגמ' סנהדרין מ"ח ע"ב ככלב המלקק מן הים, ואבע"ז ישע"י מ' ט"ו עה"פ כמר מדלי כ' כטיפה הנופלת מן הדלי)

לא בא כבושם הזה (בפסוק מלכים א' י' י'
לא בא כבושם ההוא)

לא דובים ולא יער (בלשון הגמ' סוטה
מ"ז ע"א לא יער הוה ולא דובים הוו ונתגלו
פתאום עיי"ש)

לא המקום מכבד את האדם (ובלשון
הגמ' תענית כ"א ע"ב לא מקומו של אדם
מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו,
ובשהש"ר ב' ט"ז איתא מקומו של אדם הוא
מכבדו)

לא ידע מאי קאמרי האחשתרנים
(דיבור הנאמר במליצה ומורכב משני
מאמרים לא ידע מאי קאמרי רבנן גמ'
כתובות ע"ה ע"א, ובמגילה י"ח ע"א איתא
אטו אנן האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן,
ויש בצחות לא ידע מאי דקאמרי
"רעבעצין")

לא שבקת חיי לכל בריה (בלשון הגמ'
ב"ק צ"א ע"ב לא שבקת חיי לברייא,
וכלשונו מובא בתוס' ב"מ ל"ט ע"ב)

לאו מר בר רב אשי חתים עליה (בלשון
הגמ' יבמות כ"ב ע"א לאו מר ברי' דרבינא
חתים עליהו)

לב מלכים ושרים ביד ה' (אין זה פסוק
ובמשלי כ"א כ' לב מלך ביד ה' אל כל אשר
יחפוץ יטנו, וכעין לשונו וצורתו נאמר
בסליחות ליום ד' עשי"ת פלגי מים בידך "לב
מלכים ושרים" הטה לבם לצדק מישרים)

להוציא יקר מזולל (עפ"י לשון הפסוק
ירמ' ט"ו י"ט אף תוציא יקר מזולל)

לולא דמסתפינא (לשון הרגיל בספרי
קודש)

לולא המשתגעים נשאר העולם חרב
(לשונו הזהב של הרמב"ם בהקדמתו לסדר
זרעים)

ליבא בכיסא תליא (בלשון הירושלמי
תרומות סוף"ח כל האברים תלוין בלב והלב
תלוי בכיס, ודורשי רשומות אמרו ביותר
צריך הכתוב לזרז במקום שיש חסרון כיס,

ע"א, וסימנך טמא טהור - טהור טמא, ועיין
ישמח משה פ' מקץ)

כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח
(גמ' יומא כ"ב ע"ב כדאי הדבר
להתוודע ולהגלות כי המעיין בגמרא על
אתר תראה ותחזה כי אין המדובר מנחש
השרץ הלוחש ומפעפע רק הכוונה על נחש
האיש מלך עמון בן דורו של שאול המלך, כי
במאמר שקדמו איתא אר"י א"ר מפני מה
נענש שאול מפני שמחל על כבודו וכו'
וכתיב ויעל נחש העמוני ויחן על יבש גלעד
וגו' ע"ש)

כלבים מנבחין על הלבנה (תפארת יונתן
פ' חיי שרה, ועיין במדרש פ' חיי שרה סוף
פנ"ט)

כלל ישראל (מאמר השגור בספרי דרוש
"חסידות")

כמונח בקופסא (בגמ' יומא ע"ה ע"ב
וברדת הטל אריב"ח טל מלמעלה וטל
מלמטה ודומה כמו שמונח בקופסא, ובגמ'
פסחים ע"ב ע"א כמאן דמנחא בכיס")

כן ירבו (עפ"י הפסוק שמות א' י"ב ע"א כן
ירבה וכן יפרוץ)

כסף "זהב" מטהר ממזרים (בלשון
הגמ' קידושין ע"א ע"א לא נזכר זהב, ובדרך
צחות אמרו הדורשים במס' כלה א' איתא עז
פנים ממזר, ואולם בעשירים כתיב עשיר
יענה עזות, והבן)

כפתור ופרח (במדרש ב"ר צ"א י"ב בשעה
שה' אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' טרפון
היה אומר "כפתור ופרח", ובשעה שה' אומר
דבר בטלה הי' אומר "לא ירד בני עמכם")

כצאן בלי רועה (בלשון הפסוק במדבר כ"ו
י"ז כצאן אשר אין להם רועה)

[ל]

לא אוכל שאת (בלשון הפסוק דברים א'
ט' לא אוכל לבדי שאת, ובמשלי ל' כ"א לא
תוכל שאת)

מוסר דין לשמים (בלשון הגמ' ברכות נ"ה)
ע"א ג"ד מזכירין עוונותיו של אדם ומוסר
דין חבירו לשמים. ובגמ' ר"ה ט"ז ע"ב כל
המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה

מה נאמר ומה נדבר (בלשון הפסוק
בראשית מ"ד ט"ז מה נאמר לאדני מה נדבר)

מותר לשנות מפני דרכי שלום (ובלשון
הגמ' יבמות ס"ח ע"ב מותר לו לאדם לשנות
בדבר השלום. וברש"י בראשית נ' ט"ז כ'
שינו בדבר מפני השלום)

מי חכם ויבן את זאת (בלשון הפסוק
ירמ' ט' י"א מי האיש החכם ויבן את זאת)

מי שיש לו מנה רוצה מאתים (ובלשון
המדרש קהלת א' ל"ד אין אדם נפטר מן
העולם וחצי תאוותו בידו, אית לי מאה בעי
למעבד יתהון תרתי מאה - וזבה אמרו
העושר ביותר חסר ביותר)

מכה אשר לא כתובה זו מיתת צדיקים
(אין כאן לא פסוק ולא גמרא, והוא מאמר
העולם. ובלקו"מ סי' נ"ז כ' זו מיתת תלמידי
חכמים)

מכניס ואינו מוציא (במליצה על קמצן
ובגמ' יומא ע"ה ע"ב כלום יש ילוד אשה
שמכניס ואינו מוציא. וכע"ז בשום אמרי'
בגמ' מכניס אהבה ומוציא קנאה. ובירושלמי
מגילה ד"א מכניס אהבה ומוציא תאוה)

מלה בסלע שתיקה בתרין (בלשון הגמ'
מגילה י"ח ע"א משתוקא בתרין. וזוה"ק
הקדמה ב' ע"א השתיקה יפה כפלים מן
הדיבור. ובכד הקמח לרבינו בחי אם הדיבור
כסף השתיקה זהב)

לא מצאתי לגוף טוב משתיקה (לפלא
במדרש שמואל פירש, לא מצאתי שתצא
טובה לגוף ע"י שתיקה)

מענה רך משיב חמה (ובלשון הפסוק
משלי ט"ו א' "ישיב חמה")

מחיל אל חיל - מדחי אל דחי (ברמז
דח"י על כ"ז עולה חי"ל, והבן)

והכתוב מדבר בזאת תורת העולה והלא
קרבן העולה מכפר על הרהור הלב, והבן)

ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא
(ובגמ' תענית י"ט מי איכא מידי דכתיבי
בכתובי דלא רמיזי באורייתא)

למה יאמרו הגוים (ובלשון הפסוק תהלים
ע"ט י' למה יאמרו בגוים, ובשם הגר"ח
מבריסק ז"ל נאמר שאנחנו בני אינם יכולים
לשאלו "למה" ורק "מה" והבן. וזהו "למה"
יאמרו הגוים)

למען ישמעו וייראו (אין "למען" בפסוק,
ובדברים י"ג י"ב, וכל ישראל ישמעו וייראו,
וכל העם ישמעו וייראו)

לעניות דעתי (דיבור הרגיל בין המחדשים,
ומקורו ממה דאמר שמואל "בעניותינו"
יבמות צ"ד, ופרש"י מתוך עניות דעתינו
שאינו יודעין פירוש המקרא)

[מ]

מאן דביש לי' בהאי מתא ליזל למתא
אחרינא (בלשון הגמ' ב"מ מ"ה ע"ב, דביש
לי' בהאי מתא ולא אזיל למתא אחריתי [הוא
מאלו הצועקין ולא נענין]. ועיין בזוה"ק שלח דף
קס"ו ע"ב בסופו)

מאן דיהיב חיי יהיב מזוני (ובלשון הגמ'
תענית ח' ע"ב כי יהיב רחמנא שובע לחיי
הוא דיהיב)

מבשרך אל תתעלם (בלשון הפסוק ישעי'
נ"ח ז', מבשרך לא תתעלם, וכידוע מה
שנאמר בשם הגאון רעק"א זצ"ל שהגם בזקן
ואינו לפי כבודו פעמים שאתה צריך
להתעלם, ואולם בקרובים כתיב לא תתעלם)

מאן דנפח מתוכו נפח (מובא בתניא פ"ב
בשם הזוה"ק אגד"פ סי' רע"א וכי"ז ברמב"ן
בראשית ב' ז')

מגלה טפח ומכסה טפחיים (בלשון
הגמ' נדרים כ' ע"ב ומכסה טפח. ובגמ'
ברכות כ"ג ע"ב מגלה לאחריו טפח ומלפניו
טפחיים)

משנה מקום משנה מזל (בלשון הגמ' ב"מ ע"ה ע"ב, ובירושלמי שבת ו' ט' שינוי המקום גורם. ובס' שעשועים ב' י"ט כתב המשנה את מקומו ישתנה מזלו עמו)

מצוה לפרסם את החנפים (בגמ' יומא פ"ו ע"ב מפרסמין את החנפים, וברש"י מצוה לפרסמו)

מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה (ס"ח ס' תנ"ט, וכע"ז בגמ' יומא ל"ג ע"א וברש"י שמות י"ב י"ז)

"משפיע" (החוזר ומעורר המבקשים נקרא בין החסידים "משפיע" שמאציל מרוחו עליהם, וברמז במשנה דמאי פ"ב מ"ד "משפיעין" פי' הרע"ב מוסיפין על המדות, וכן זה המשפיע נוטע מדות טובות בלב השומעים (משנה זכרון))

מתוך שבחו בא לידי גנותו (לשון האלפס במס' שבת ובלשון הגמ' ב"ב קס"ד ע"ב שמתוך טובתו בא לידי רעתו, ופירש"י לידי רעתו, לידי גנותו)

[ג]

נבל ברשות התורה (רמב"ן ויקרא י"ט ב')
ניתי ספר ונחזה (בלשון הגמ' קידושין ל' ע"א ניתי ספר תורה ואימניהו)

נכנס בחשאי ויצא בקולי קולות (עפ"י הגמ' ברכות ט"ו ע"ב ומה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות וגו')

נשים דעתן קלות (ובלשון הגמ' שבת ל"ג ע"ב נשים דעתן קלה עליהם)

נקבה תסובב גבר (משתמשים בניחותא, ובלשון הפסוק ירמי' ל"א כ"א הוא כדבר המתמי')

[ס]

סוף גגב לתלי' (בבן סירא פ"ב הולך רכיל ולומד לשונו לדבר שקר, בזו יבזו יותר מהגגב, וסוף שניהם לתלי', ובמדרש קהלת פ"ז איתא לקיש ליסטים בכיר לצלובים,

מוציא מן הכח אל הפועל (מובא בספרי חסידות)

מנהג ישראל תורה (לא נזכר בש"ס. ובתוס' מנחות כ' ע"ב מנהג אבותינו תורה. וכצורתו מובא בפרדס רש"י, ובריטב"א ב"ב פ"א ע"א, ובב"י טווא"ח סי' קכ"ח אות ז', ובב"י יו"ד סי' ל"ט)

מסייע לידי עוברי עבירה (בלשון הגמ' גיטין ס"א ע"א אסור לסייע ידי עוברי עבירה. ובגיטין במשנה פ"ה מ"ט מחזיקין ידי עוברי עבירה פרש"י מסייע)

מעוות לא יוכל לתקן (בלשון הפסוק קהלת א' י' לא יוכל לתקון)

מעט הכמות ורב האיכות (תשבי ערך א' ?)

מעשה אבות סימן לבנים (כע"ז באבע"ז בראשית י"ט ח' כמעשי אבות יעשו בנים, וכצורתו מובא במהרש"א חגיגה ה' ע"ב, ובע"ז ח' ע"ב, ובשאלת יעב"ץ ח"א סי' ע"ה)

מצה את עומק הדין (עפ"י הפיוט ליוה"כ דהיינו לסחוט את הדין לעמקו כלומר להחמיר)

מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד (ובלשון הגמ' ברכות ל"ד ע"ב, וסנהדרין צ"ט ע"ב, מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים עומדים שם, ועיין זוה"ק שמות ק"י ע"א)

מקל חובלים - מקל נועם (פסוק בזכרי' י"א ז')

מקפח פרנסה (בלשון הגמ' קידושין פ"ב ע"ב, הרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי (פקח?)

מקדים רפואה למכה (בלשון הגמ' מגילה י"ג ע"ב אין הקב"ה מכה את ישראל אא"כ בורא להם רפואה)

מרננים אחריו (בלשון הגמ' יבמות ל"ד ע"ב, מרנני רבנן אבתריך, ובירושלמי ברכות תחילה פ"ט ה' הלשון הכל מרננים אחריו)

על צד היותר הטוב (מאמר העולם)

עובר בטל (עפ"י המשנה אבות ה' כ"ד בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם)

[פ]

פה מפיך מרגליות (ובלשון הגמ' קידושין ל"ט ע"ב פה שהפיק מרגליות ילחך בעפר)

פטור בלא כלום אי אפשר (ובלשון הגמ' חולין כ"ז ע"ב לפטור בלא כלום אי אפשר)

פשוטו כמשמעו (לשון רש"י בראשית ח' ז')

פשט לו את הרגל (לשון הגמ' כתובות ק"ה ע"ב, וברש"י כי הוא מתיימש ואומר טול טיט מעל נעלי. וברמז לפי הגמ' לעולם ימכור אדם מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו, והבן)

פתחו לי פתח כחודה של מחט (שהש"ר פ"ה ג', ומסיים ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרנות ואני אפתח לכם כפתחו של אולם - מקורו כצורתו בסידור התפלה בסדר תשליך נכנסות. ומקורו בזוה"ק אמור צ"ה ע"א פתחו לי פתחא כחדודא דמחט ואני אפתח לכון תרעין עילאין)

[צ]

צדיק גוזר והקב"ה מקיים (לא נזכר בש"ס, ובלשון הגמ' מו"ק ט"ז ע"ב הקב"ה גוזר וצדיק מבטלה, וכן הוא בזוה"ק ב' ט"ו ע"ב, ובגמ' שבת נ"ט ע"ב וכתוב בהו בצדיקים ותגזר אומר ויקם לך)

צדיק ורע לו רשע וטוב לו (בלשון הגמ' ברכות ז' ע"א יש צדיק וטוב לו ויש רשע ורע לו, ובמדרש תהלים ז' ח' איתא צדיק ורע רשע וטוב שניהם שקולין זה כזה)

צרת רבים חצי נחמה (בלשון החינוך מצוה של"א צרת רבים נחמה, וכע"ז בדב"ר כ"ב)

[ק]

דהיינו אחרון שבגנבים הוא הראשון לתלי', וצ"ע מדוע קראו להאחרון בשם לקיש)

סמבטיון יוכיח (הלשון בגמ' סנהדרין ס"ה ע"ב סמבטיון יוכיח בלא מ"ם, והוא ברמז על שבת, סבטי' שהנהר שובת ואינו זורק אבנים)

[ע]

עבר זמנו בטל קרבנו (לשון התוס' ברכות כ"ו ע"ב, ובלשון הגמ' שם "עבר יומיו")

עדיין אנו צריכין למודעה (במליצה הדבר הזה עדיין צריך בירור וידיעה, ובלשון הגמ' שבת נ"ה ע"ב הכוונה אנו צריכים עוד לר' אליעזר המודעי)

עד שיעיד עלי יודע תעלומות (ובלשון הרמב"ם ה' תשובה "ויעיד" עליו יודע תעלומות)

עומד על הפרק (בלשון הפסוק עובדי' י"ד, ואל תעמוד על הפרק, פירש"י מקום שהבורחים יוצאים דרך שם להמלט)

עוסק בצרכי ציבור באמונה (מי שברך לשבת. ובירושלמי ברכות רפ"ה כל העוסק בצרכי ציבור כאילו עוסק בתורה, ומובא בתוס' ברכות ל"א ע"א. ועיין ביש"מ חיי שרה שנותן שלימות לנפש)

עומד על פרשת דרכים (במדרש קהלת רבא פ"ג יושב בפרשת דרכים)

עלה והצלח (עפ"י הגמ' ברכות ס"ד ע"א עלה והצלח)

עתידה אר"י שתתפשט בכל הארצות (כע"ז בספרי דברים א' א', וכלשונו במלבי"ם אר"ח סוף במדבר)

עורו ישינים משינתכם והקיצו נרדמים מתרדמתכם וכו' (לשון הזהב של הרמב"ם ה' תשובה פ"ג)

עשיר - עושר (בלשון בנ"א קוראין לגברא "עושר", ובלשון הפסוק עושר הוא החפצא של העשיר הגבר כמשה"כ כל העושר אשר לאבינו לנו הוא ועשיר יענה עזות)

רצונו של אדם זו כבודו (בלשון הירושלמי פאה א' ה"א רצונה היא כבודה, וכע"ז בגמ' נדרים כ"ד ע"א, כלום אמרת אלא בשביל כבודי זה הוא כבודי, וכלשונו בס"ח סי' קנ"ב)

רשעים מלאים חרטה (ר"ח שער היראה פ"ג, ושבת מוסר פכ"ה, ועיין רש"י נדרים ט' ע"ב)

[ש]

שאלת חכם חצי תשובה (שו"ת חוות יאיר סי' ק"ס, ובמגדל עוז ה' תשובה פ"ה, ושו"ת ר"מ אלשקר סי' מ"ב, ובמבחר פנינים כתב שאלת חכם חצי חכמה)

שונאי ישראל (ובגמ' ברכות ל"ב הלשון שונאיהם של ישראל)

שכורת ולא מיין (בלשון הפסוק ישע"י כ"ט ט' שכרו ולא יין, ובפסוק נ"א כ"א ושכרת ולא מיין)

שכינה מדברת מתוך גרונו של משה (לא נמצא בש"ס ובמדרשים, וכלשונו בצורתו מובא ביש"מ פ' אמור ובפ' מטות, ובמלבי"ם שמות ג' ב', וכע"ז בזה"ק פנחס רל"ב ע"א, ובתק"ז תי' ל"ח)

שם לילות כימים (מליצה על המתמיד, וע"ד אגב בסו"ס החינוך כ' ימי הלימוד הם ימי חיך)

שמינית שבשמינית (ובלשון הגמ' סוטה ה' ע"א ת"ח צריך שיהא בו א' "משמונה" שבשמינית)

שני הפכים בנושא אחד (מובא במורה נבוכים א' ע"ה)

שקר אין לו רגלים (מובא באותיות דר"ע בתחילתו, וברש"י משלי י"ב י"ט, ובתק"ז דף צ"ו ע"ב כ' ובגיני אתמר באורח מתלא שקרא לית לי רגלין וכך חו"א לית לי רגלין על גחונך תלך, וכע"ז בגמ' שבת ק"ד ע"א)

שס"ה גידין כנגד שס"ה לא תעשה (לא נזכר בגמ', ובמס' מכות כ"ג ע"ב הלשון שס"ה ל"ת כנגד ימות החמה, ומקור המאמר

קבל את האמת ממי שאמרה (ברמב"ם הקדמה לשמונה פרקים הלשון "שמע האמת ממי שאומרו")

קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הוא (בלשון הזה"ק אחרי ע"ג ג' דרגין אינון מתקשרין דאבבא וגו')

קודשא בריך הוא חדי בפלפולי דאורייתא (כע"ז במגיד מישרים ויקהל אור לר"ח ניסון)

קדושה שני' קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא (לא נזכר בש"ס ומובא בפייהמ"ש להרמב"ם סוף עדיות, ועיין בתוס' ישינים פ"ב ע"ב)

קול המון כקול ש-ד-י (לשון הפסוק מ"א י"ח מ"א קול המון, וביחזקאל א' כ"ד כקול שדי, ובדניאל כ' וקול דבריו כקול המון)

קשה עלי פרידתכם (לשון רש"י ויקרא כ"ג ל"ו, ובמדבר כ"ט ל"ו, ועיין גמ' סוכה נ"ה ע"ב)

קרעים שאינם מתאחים (במליצה על מחלוקת ופירוד וכ"ש בין האחים, ובגמ' מו"ק כ"ו הכוונה על קריעה על המת, ויש שהמליצו על כת הקראים שאינם מתאחים דהיינו שאינם אחינו)

קשה עתיקתא מחדתא (ובלשון הגמ' יומא כ"ט ע"א, מיגמר בעתיקתא קשיא מחדתא, וסימנך טינא בר טינא, ועיין ברש"י)

[ר]

ראשה די דהב ורגלוהי די חסף (עפ"י הפסוק בדניאל ב' ל"ב-ל"ג מתחילין בגדלות ומסיימין בקטנות)

רוב כהנים עשירים הן (ספרי ברכה ל"ג י"א, ולק"ש סי' תתקנ"ה)

רחמנא ליבא בעי (בלשון הגמ' סנהדרין ק"ו ע"ב הקב"ה ליבא בעי, וברש"י הגירסא רחמנא)

תיקון חצות (לשון המורגל בספרי קבלה וחסידות)

תלמיד המחכים את רבו (בלשון הגמ' חגיגה י"ד ע"א תלמיד המחכים את רבותיו)

תפלה עושה מחצה (במדרש דב"ר פ"ח א' רצונך לידע כוחה של תפלה אם אינו עושה כולה חציה הוא עושה, וביקרא רבה פ"י ה' ר"י אומר תשובה עושה מחצה ותפלה עושה הכל)

תרתי דסתרי (כע"ז בלשון רש"י ב"ק כ"א וב"ב נ"א ועוד כ"מ תרתי מילי קאמר דסתין אהדדי)

תכלית הידיעה שגדע שלא גדע (ס' בחינת עולם לידעיה הברדשי י"ג מ"ה)

תם ונשלם שבח לקל בורא עולם (נוסח קבוע בסופו של ספר ובר"ת תושלב"ע)

מובא בזוה"ק ח"א דף ק"ע ע"ב, ובתרגום יונתן בראשית א' כ"ז)

שועת עניים אתה תשמע (אינו לשון הפסוק והוא בסדר תפלת נשמת, ובלשון הפסוק איוב ל"ד כ' וצעתק עניים ישמע. ולפלא כי ברמב"ם ה' מת"ע פ"ו ה"ג כתב ע"ז בלשון "שנאמר" וכן מובא בטי"ד ס' רמ"ג)

[ת]

תורה חדשה מאתי תצא (בלשון הפסוק ישעי' נ"א תורה מאתי תצא ולא כתיב חדשה ואולם כך הוא הלשון במדרש ויק"ר פ"ג ג' אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא חידוש תורה מאתי תצא ובבני"ש סיון מ"ה א' ט' כ' שאולי כך כתוב בתורה של מתיבתא דרקייע עיי' שה"ט)

תורה לא בשמים הוא (בלשון הפסוק כי המצוה הזאת לא בשמים הוא, ועיין גמ' עירובין ג"ה ע"א)

תחת כיפת השמים (כע"ז בלשון רש"י מגילה י"א ע"א מלכו בכיפה תחת כל כיפת הרקיע)

אלפי נשמות מלווים את האבות

שהכל ברא לכבודו, אינה מן הסדר אלא אסיפת העם הנאספים שם, (רש"י כתובות ח.).

מצאתי כתב בשם כ"ק מרן הגה"ק ציס"ע רבינו שר שלום זצוקללה"ה מבעלזא שאמר, דהכוונה לכבוד הנשמות שנאספו להשמחה כמו יאסף אהרן, דכיון שנתנו רשות להאבות לקחת חבל בשמחת בניהם ולכבודם באים עוד הרבה אלפים נשמות ללוותם, ובשביל כבודם אומרים "שהכל ברא לכבודו". ולכן מובן מה שלא תקנו ברכה זו רק בעת החתונה ולא בשאר אסיפות ומקהלות. [ולפי זה מבואר המאמר שאמר הרה"ק מאפטא זי"ע בהאוסטילא חתונה "דער עולם פון אויבן איז אסאך גרעסער וויא דער עולם פון אונטן"].

ואפשר לומר רמז נאה לזה, דכשנחשוב מספר הברכה "ברוך אתה הוי"ה שהכל ברא לכבודו", בגימטריא כמנין "נשמות צדיקים יבאו מגן עדן" במספר מכוון. או יאמר "נשמות הצדיקים בא מגן העדן" במספר מכוון. (אמרי ישראל, כתובות דף ח עא, להרה"ה צ"מ מקרעניץ זצ"ל)

שיגרא דלישנא

הפתגם ומקורו ככתבו וכלשונו

לקט אמרים, פתגמים נבחרים, ממאמרים השגורים

אין לך דבר שעומד בפני הרצון

מאמר החכם, לא נמצא בש"ס ומדרשים. וכעין זה בזה"ק תרומה, קס"ב ע"ב, כל מלין דעלמא לא תליין אלא ברעותא, ומאמר זה מובא בס' שם משמאל בכ"מ, פ' ויצא, תרומה, צו, נשא ועוד, וכן בהרבה ספה"ק, ובדומה איתא בירושלמי פאה א' א', ובסנהדרין י' א', אין לך דבר שעומד בפני בעלי תשובה, מובא בר"ח שעה"ק פי"ז אות ט"ו י"ט, כ"א. וברמב"ם (הל' תשובה פ"ג הי"ד) הלשון, "אין לך דבר שעומד בפני התשובה".

וע"ד אגב, בענין תשובה כדאי לציין בלשון הגמ' אשרי ילדותינו שלא ביישה את זקנותינו, כי בנוסח הבבלי (סוכה נ"ג ע"א) מסיים, אלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא "ישוב" וימחול לו, ובנוסח הירושלמי (סוכה פ"ה ה"ד) ומי שחטא יימחל לו, ולא מזכיר "ישוב", דהיינו לומר דאחרי שהזקנה כיפרה על ילדותו, בוודאי ימחל לו, כן נראה בדרך אפשר.

ובספרי מוסר וחסידות נאמר על מאמר זה שפירושו, אמת הדבר שכנגד המעשים בפועל יש הרבה מניעים ועיכובים שלא יכול למלא כל רצונו שרוצה לעשות, אבל בפני הרצון לעשות אין כל מניעה, ואין כל חומה שבעולם היכולה לחסום את רצונו החזק, ויכול אדם לרצות גם דברים שהם מעל ומעבר למדת יכולתו, ועל כך יתבע מן האדם בשאלה, מדוע לא רצית לעשות! הלא אין דבר העומד בפני הרצון, והכתוב אומר ובחרת בחיים, והבן!

אינש באינש פגע טורא בטורא לא פגע.

מאמר העולם ולא נמצא בשום מקום, ויש שאמרו בנוסח, תורא בתורא לא פגע, ובס' מראה המוסר דף כ"ב נאמר החכם יחשוב בנפשו, ההרים לא ימושו, והאנשים יפגשו ועיין בדברי תורה להגה"ק ממונקאטש זצ"ל מהדורא ד' אות נ"ח מ"ש בזה דבר נחמד ונעים, ועיין בשארית ישראל וילעדניק (מהדורת מכון אור ישראל עמ' פג), פירוש ע"ז מהבעש"ט הק' זי"ע.

וכנראה שהמאמר נסמך על לשון הגמ' חולין ז' ע"ב, גבה טורא ביניהו. ומפי השר ר"ש ווערטהיימער ז"ל נאמר, הר אינו פוגע בכבוד הר אחר, אבל בטבע של האדם לפגוע אחד בכבוד חברו.

ובס' שיחות תלמידי חכמים (סי' ס"ז) כתב, בהדפוסים הישנים של התלמוד בבלי רשום במאמר המוסגר על הגליון במס' (חולין י) והיינו דאמרי אינשי, טורא בטורא לא פגע, אנוש באנוש פגע. וידידי הגאון המנוח ר' יצחק מעללר ז"ל אבד"ק בולגרד כתב לי ששמע שהגירסא הוא כך. טורא בטורא פגע אנוש באנוש לא פגע? והמאמר נוסד על הדרש מהפסוק, אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב, כי שני

ההרים נתקרבו, ואם שני הרים נפגשו לא ייפגשו שני אנשים? עכ"ל. ובאוצר המשלים והפתגמים במבוא, כתב שזה המשל נמצא גם בין הרוסים והטורקים.

גזל שינה

דבר זה מורגל בפי הבריות, ובשו"ת משנה הלכות חי"ב סי' תמ"ג כ' שמקורו מגמ' ברכות י"ג ע"ב, דא"ל ר"נ לדרו עבדי' בפסוקא קמן צערן, טפי לא תצערן, פרש"י אם ראיתי מנמנם צערני עד שאנער יפה, בפסוק ראשון. וא"כ בסתמא לצער מי שהוא ולהקיצו הו"ל בכלל גזל ממנו, דעיקר ענין של גזל הוא משום דמצטער. ובשו"ת קרן לדוד או"ח סי' י"ח כ' דלהקיץ חבירו משינתו יש בזה משום צער בע"ח ואסור מן התורה. ובס' חפץ חיים ופעליו ח"ג ק"ה כתב בזה"ל החפץ חיים ה' אומר המעיר את חבירו משינתו היינו גזלן שגזל ממנו את מנוחתו, וזהו גזילה שאין לה השבה. וכידוע שבבעלז הקפידו שלא להקיץ את האדם משינתו רק לאכילה. ועיין בברכי יוסף יו"ד סי' שע"ב, ובתשו' הרשב"א ח"א סי' רנ"ב, ובתשובות והנהגות ח"ג סי' שפ"ח.

גשר של נייר - א פאפירענעם בריק

מרגלא בפומיה דאינשי פתגם קדמון המובא בספרי התולדות של קורי הדורות, וכך הוא! "כשיבוא משיח יעשה הקב"ה שני גשרים על עבר הים, אחת של ברזל (א אייזענעם בריק), ואחת של נייר (א פאפירענעם בריק). וכל הגויים יעברו על הגשר של ברזל, ויפלו לתוך הים ויטבעו, ואנחנו עם בני ישראל יעברו בתוך הים על הגשר של נייר, ונעבור במישור ונבוא בשלום לארץ ישראל".

דבר זה מובא גם בס' בית אהרן, קארלין, דף פ"ט ע"ג, שכ' מרגלא בפומי' דאינשי, כשיבוא מלך המשיח אי"ה נלך על גשר של נייר - היינו ע"ב גשרים הקדושים הכתובים בתוה"ק על נייר בעת קריעת ים סוף (דהיינו הע"ב שמות של יסע ויבוא ויט). וכ"ה בס' תורת אבות, בסופו, אבקת רוכל, ועוד ספרים.

הלשון גשר של נייר מובא בבן יהוידע, ח"ב, פסחים ס"ב, שכ' שלא הי' מצוי אצלם הנייר והיו כותבין על לוחות של עצים קטנים, והיו עושין לוחות של גשר קטן במקום דפים של נייר שכותבין עתה, עיי"ש.

וביסוד הדבר מצאתי מקורו בילקוט שמעוני, ישעי' רמז תס"ט, שכ' ביום תח"מ עם בוא המשיח יחברו את הר הזיתים עם הר המוריה (עד שערי רחמים) האחד יעשה ברזל והשני נייר, הגויים יעברו על גשר הברזל, והוא ישבר תחתם, ובני ישראל יעברו על גשר הנייר לחיי נצח בהר המוריה, ע"כ.

וכע"ז מובא בתדב"א זוטא פכ"א, וז"ל, באותה שעה מביא הקב"ה את אליליהם של גוים ונותן בהם רוח ונשמה, ואומר הקב"ה יעברו כל אומה ואומה, היא ופסל של כאו"א על הגשר של גיהנם, ואז יעברו כולם, וכיון שמגיעין על תוכה יהי' הגשר לפניהם כמו חוט ונופלין לתוך הגיהנם האלילים ועובדיהם וכו', - באותה שעה עובר הקב"ה לפניהם וישראל עמו אחריו שנאמר (מיכה ב' י"ג) ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם, ע"כ.

ורמז בזה כי אוה"ע בוטחים קיומם על החרב וברזל, רכב ופרשים, והם בחרבם ירשו ארץ, ואנחנו בני"י "עם הספר" בשם ה' אלקינו נזכיר, באור התורה

הכתובה על הנייר, והוא לנו למשגב ולקיום עולם להחיותנו כהיום הזה, והמה כרעו ונפלו, ויאבדו מן הארץ, ואנחנו קמנו ונתעודד בביאת בן דוד במהרה.

דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר.

מקורו בתוס' כריתות י"ד ע"א ד"ה אלא, בשם ירושלמי פ"ג דר"ה, על קרא, היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, - ובלשון, דברי תורה עניים הן במקומם ועשירים במקום אחר. וכע"ז במדרש במ"ר י"ט י"ז, דברי תורה צריכין זה לזה, שמה שזה נועל זה פותח. ובמדרש שוחר טוב תהלים קי"ט ס"א, דברי תורה פותחים זה לזה כמו פתחים ודלתות.

וכדאי להוסיף על זה מה שאמר הרה"צ רבי איציקל מפעשעווארסק זי"ע שאחד מן הסגולות לעשירות הוא, כאשר עוסק בלימודו במסכת במקום אחד, ובתוס' ציין גמרא אחרת בזה הענין במקום אחר, שילך לחפש במקום השני מה שכתוב שם וילמדו אותו ביחד, ועי"ז יזכה לעשירות כאמור, עניים במקומם ועשירים במקום אחר, ודפח"ח.

ומצאתי ראיתי לזה רמז נכון הנכתב בספר אמרי נועם פ' בלק עה"פ לך נא אקחך אל מקום אחר, שכ' אל מקו"ם אח"ר נקרא עשירות ע"ד שאחז"ל תורה עני' במקום זה ועשירה במקום אחר, גם מקו"ם אח"ר עולה כמנין פרנס"ה ודפח"ח. ובס' ישראל לסגולתו אות שס"ג כ' בשם ספר דרך ישרה, שדבר זה הוא מסוגל להבנה וגם לזכרון.

המתגנב אחרי חבירו והולך ושונה פרקו אע"פ שנקרא גנב זוכה לעצמו

תוספתא ב"ק פ"ז ג', וכן במכילתא משפטים פי"ג - שנאמר לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו, סוף שמתמנה פרנס על הציבור ומזכה את הרבים וזוכה לעצמו ומשלם על מה שבידו שנאמר ונמצא ישרם שבעתים את כל הון ביתו יתן, ואין שבעתים אלא דברי תורה שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות וגו'. כדי להבין פירושו עיין במפרשי התוספתא, ובש"ך חו"מ סי' רצ"ב ס"ק ל"ה, ובביאור הגר"א ס"ק מ"ו, ואולם במשלי ו' פל"ה, פרש"י ורבותינו דרשו, לא יבוזו לגנב זה המתגנב מאחר חבירו והולך לביהמ"ד ועוסק בתורה, ונמצא ישרם שבעתים, סופו שמתמנה דיין ומורה הוראות, שאין שבעתים אלא תורה שנאמר מזוקק שבעתים. ובב"י חו"מ סוס"י רצ"ב כ' לא יבוזו לגנב, שאין לבזות מי שגונב דברי תורה ומעתיקן ע"ש.

ובאלשיך כתב שכוונת הפסוק הוא על הרשע המורגל ברשע, ולפעמים חוטף מצוה שהוא כחוטף וגונב מה שאינו שלו, ואינו ממדתו, שלא יבזוהו לומר מה לך אצל מצוה, כי אין זה רק למלאות נפשו כי ירעב, כי הנפש חלק אלקי ממעל, רעב וצמא למצות וגו', ע"כ.

ובישמח משה (משלי, ו, ל) כתב על זה, שאנו רואין כי לפעמים יזדמן אתרוג נאה, והנה המוחזק ביר"ש ובתורה ועוסק במצות אף שהוא עשיר לא ירצה ליתן יותר משליש אשר חייבוהו רבותינו ז"ל, ואיש קל מדלג ולוקחו ונותן בעדו הון רב, וכמה פעמים כפלי כפלים מדמי אתרוג אחר וכו', רק הענין הוא כי הנפש משתוקקת לאשר לו, רק שהיא אסורה במאסר וסגור ומסוגרת כעצמים בבטן המלאה ואינו ניכר דחיפתה, והנה לתדירות מונח עליה האויב בכל כוחו, כי אם

תניחנה הרי תשבע תמיד ותנצחיהו, רק לאשר קרה מקרה אינו נלחם עמה כל כך, בחשבו תאכל פעם אחת בשנה, והיא גם היא (היינו הנפש) דוחפת בכל כחה, בחשבה כי בכל יום אי אפשר לה לנצחו בכח כי תלאה, אבל פעם אחת בשנה עכ"פ ראוי לה להתאמץ בכל כחה, והיינו פירושה ונמצא, ר"ל לכך נמצא לפעמים ישלם שבעתים ואת כל הון ביתו יתן, עכ"ל. והן המה דברים נוראים ומבהילים כמסמורת נטועים.

הקב"ה יושב ומזווג זיווגים

מקורו במדרש רבה ויצא פס"ח ד', מטרונה שאלה את ר' יוסי בר חלפתא, לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו וכו', ומה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשיו, אמר לה הקב"ה יושב ומזווג זיווגים, בתו של פלוני לפלוני, אשתו של פלוני לפלוני, ממנו של פלוני לפלוני. ובגמרא מו"ק (י"ח ע"ב), מה' אשה לאיש, ועוד שם, אי חזיא לך לא אזלא מינך.

וזה הדבר כי הקב"ה עוסק בזיווגים שלש שעות בכל יום מקורו בתרגום יונתן (האזינו ל"ב ד'), דאיתא שם, אמר משה נביא וכו' ותלת (שעין) מחרזג בין גבר לאיתא, וגזר למרומם ומאיך, ותלת מפרנס כל ברייתא, ועיי"ש בפ' יונתן, ובתרגום לירושלמי שם, ותלת שעין עסיק מפרנס לעלמא, ותלת שעין מזווג גבר לאיתא. ולפלא שבתרג"י הכרוז לזיווג קודם הפרנסה, ולפי הירושלמי כרוז הפרנסה קודם, וכנראה להסביר החילוק לפי הגמ' הא לן והא להו. וכדפי' התוס' שם, דבני ארץ ישראל ה' להם פרנסה וממון עוד קודם הנישואין, דו"ק והבן.

חסורי מחסרי והכי קתני

מובא כמ"פ בש"ס, ובדרך צחות קרא האברבנאל על עצמו זה המאמר אחרי גירוש ספרד, וכו' בהקדמה לספרו עה"ת אחרי שנשארתי בחוסר כל צריך אני לעסוק בלימודים.

ודורשי רשומות נתנו סימן בפ' חמוק"י ירכך, נוטריקון, ח'סורי מ'חסרי ו'הכי ק'תני. ובגמ' מו"ק ט"ז ע"א דרש רבי, מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר, עיי"ש. מובא בהקדמה לפאת השלחן בשם הגר"א וכן בספר מאה קשיטה, להרמ"ע מפאנו, ח"ד פ"א, במאמר הנפש.

וברבינו בחי' פ' כי תשא כ' שאין הכוונה להיות המשנה חסירה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסירה אצלינו מפני חסרון שכלינו, מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת הדור של חכמי המשנה.

ובהקדמת רח"ו לספר עץ חיים, כ' שכל הקושיות שבתלמוד הנאמר עליהם תניא וה"ק, חסורי מחסרה והכי קתני ותיקו, הם לסיבת רמזי התורה הנסתרים ונרמזים בו, וכ"כ בתפא"ש על פרק"א ו', וכ"כ בשלה"ק מס' שבועות, תורה אור ס"ג, ותושבע"פ כלל ל' ז'.

ולהעיר לזכרון כי בספר אוצר אמרי אבות, מונה והולך בכ"מ שנאמר בש"ס "חסורי מחסרי והכי קתני", ובא בחשבון צ"ט פעמים, ועוד אחד (ב"ב י"ג ע"ב) בלשון "והכי קאמר", וברמז אינו דומה מאה למאה ואחד, כי אז מגיע לזכרון ואינו עוד חסרון והבן.

יבדלו החיים מן המתים

מובא ברשב"ם ב"ב קכ"א ע"א, בשם מדרש איכה, יום שכלו בו מתי מדבר, כל ערב ת"ב הכרוז יוצא וכו', ובשחרית הכרוז יוצא "יבדלו החיים מן המתים".

ובתורת משה חת"ס, דרוש לז' אדר, כ' הנה דרך העולם לומר יבדלו המתים מן החיים, דלפעמים אם שני נפשות קשורים באהבה זה עם זה, אז בהחזרת נפש אחת למקומה, תדבק עמה גם נפש האחר, לכן הוצרכו להבדיל ביניהם, שאין להם שום דביקות מהיום עוד, ע"כ. ואולי מזה הענין נוהגים לכנות שם להנפטר, בלשון "בר מינך" ודבר זה מובא באוה"ק בכ"מ, דהיינו שכבר נתפרדה החבילה ואין הוא משלנו בחבורתינו, והוא כעין לשון הגמ' שבת ל"ז ע"ב, בר מיניה דרב יהודה. (מטבע של אברהם).

ובדב"ת מונקאטש, מהדו"ג סי' ס', מלגלג בזה, וכו' שמקור מקומו הוא בגמ' ע"ז דף י' ע"ב, כי שכיב אנטונינוס אמר רבי נתפרדה החבילה, פרש"י אהבתינו שנקשרה נפש בנפש, ומשם נתפשט המנהג כשמת אחד מן החבורה מבקשים ממנו מחילה ואומרים לו שהחבורה בטילה, ואולם משם אין רא' שרק לנכרי י"ל כן, אבל לא לישראל, ובפרט אם זה הוא ת"ח ויר"ש הלא יוכלו להרעות לנפשם, כי אולי יהי' מליץ טוב בעדם עכת"ד, ועיין בהדרת קודש סי' כ"א, ובעיון יעקב שם, ובס' חיי אשר סי' קצ"ו.

כד יתבין ישראל ועסקין בשמחת התורה

קודשא בריך הוא אומר לפמליא דילי' חזו חזו בניי חביבי דמשתכחין בצערא דילהון ועוסקין בחדוותא דילי'.

אין זה לשון הזוהר. וכעין זה בזה"ק ויקרא כ"ב ע"א קודשא בריך הוא כניש לפמליא דילי' ואמר חמו בני רחומי, דאינון דחיקין בגלותא ושבקין צערא דלהון וגו'. והניגון הידוע יסודו מרבי מאיר שפירא זצ"ל.

ובבית מדרשו של הגר"א היו משוררים בשמחת בית השואבה פזמון שעשה הגר"א זצ"ל (ומובא בסוף ספר באר אברהם, פי' על תהלים מרבי אברהם בן הגר"א), וזהו: אשריכם ישראל אפילו פושעים שבכם מלאים מצות כרימון. אשריכם ישראל שהקב"ה יושב כזקן מלא רחמים ומכפר עוונותיהם של ישראל. אשריכם ישראל כשאתם עוסקים בשמחת בית השואבה, כונס הקדוש ברוך הוא לכל פמליא דילי' ואומר, ראו בנים חביבים שיש לי, דשבקין צערא דידהו, ועסקין בדידי, מיד מתמלא רחמים על ישראל. אשריכם ישראל שאתם חוטבים חטיבה אחת להקב"ה והוא חוטב חטיבה אחת לישראל. אשריכם ישראל שהקב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה כדי לטהר עוונותיהן של ישראל. אשריכם ישראל שאין המלאכים אומרים שירה עד סיומן של ישראל. אשריכם ישראל שהקב"ה נקרא אלקי ישראל.

יש בעדותם ניגון מיוחד על זה, וכידוע שהחזו"א ז"ל התלהב באש קודש בעת ישיר את השירה הזאת.

ולהעיר על נוסח המימרא "דמשתכחין בצערא דילהון", שכוונתה שבני ישראל שוכחים מכל צרותיהם, ואולם הלשון "משתכחין" בארמית נתבאר בלשון נמצאים ולא שוכחין, כמו חבל על דאבדין ולא משתכחין (עיין רש"י סנהדרין קי"א

ע"א). ואולי הלשון משתכחין, היינו הגם שהם משתכחין ונמצאים בצרותיהם בצער, עכ"ז הם עוסקין בחדוות התורה. ויש שמגיהין ומזמרין בלשון "דשבקין בצערא דילהון", וכן הוא הלשון בזה"ק ובשיר הגר"א זצ"ל.

לב מלכים ושרים ביד ה'.

אין זה פסוק, ובמשלי כ"א, לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו, וכצורתו נאמר בסליחות של יום ד' לעשי"ת, "פלגי מים בידך לב מלכים ושרים, הטה לבם לצדק מישרים.

ובספרי אגדה נאמר על זה שעל כן אמרו חכז"ל המיצר לישראל נעשה ראש (גיטין נ"ו ע"ב) כי אז לא ישאר עוד בבחירתו להרע לבני ישראל כי יהי קשור בחבלי ברזל ביד ה' והבן.

מגיד שיעור

הנה תיבת "שיעור" לא נזכר בתנ"ך, ופ"א לשון מאה שער, דהיינו מידה, וברמז, אלו דברים שאין להם שיעור, ואולם במשלי עה"פ נודע בשערים בעלה, איתא בזה"ק דא קודשא בריך היא דאיהו אתידע ואתדבק לפום מה דמשער בלבו כל חד, כמה דיכול לאדבקא ברוחא דחכמתא, ולפום מה דמשער בליבי הכי אתידע בליבי, ובגין כך נודע בשערים באינן שערין דלבא. ולפי"ז כנראה שזהו מגיד שיעור שמגיד לתלמידיו מה דמשער בלבי לפי רוחא דחכמתא. והוא כעין הלשון בגמ' ב"מ כ"ח ע"א דמדת רחבו שיעורי קאי משער לה כד מכסי לה מרה וקאי.

וע"ד אגב, שורש "שער" בפ"י פתח, נזכר בתנ"ך שעה פעמים, רמז יפה שעה אחת, ועה"כ כמנין שלום, רמז, (זכרי' ח' ט"ז) אמת ומשפט שלו"ם שפטו בשעריכם. ויש עוד ל"ז פעמים "שוער" (שומר השער) ובסך הכל כמנין ב"ת, תרעא לדרתא עביד. והבן.

מודים דרבנן היינו שבחייהו

מימרא דרבנן המובא בתשובות, ונזכר בעבוה"ק להחיד"א, צפורן שמיר, סי' י"א, אות קס"ח, וז"ל לעולם יודה על האמת ולא יבוש אפי' מקטן שבקטנים, ואמרו מודים דרבנן היינו שבחייהו ע"כ. וגם בפלא יועץ מביא זה המימרא כמה פעמים, והקדיש בזה ערך שלם למושג "טעות", וכ' בתוה"ד, אין אדם בעולם שלא יטעה, כמאמר דהמע"ה כל האדם כוזב, ואין בוש לאדם לומר שטעה - ומי לנו גדול ממשה רבינו ע"ה שנאמר בו וישמע משה וייטב בעיניו, שהודה ולא בוש, עייש"ה, דברים כדרבונות. ובאבות דר"נ (פל"ז) כתב ומודה על האמת זה משה רבינו.

ובתורת המנחה פ' שמיני, לתלמיד הרשב"א, כ' כי על כן נקרא משה רבינו נאמן בית וציר נאמן, כי רוב בנ"א כשטועים הם מחזירים מכל צד ומכל פינה להעמיד טעותם ולאמת השקר, ולא כן משה עבד ה' שהודה על האמת ולא בוש, וע"כ זכה ונקראת התורה על שמו, זכרו תורת משה עבדי. וכדאי לציין לשון הירושלמי, חגיגה פ"א ה"ח, שלחנו לכם אדם גדול, ומה הוא גדולתו, שאינו בוש לומר לא שמעתי.

והנה במקור הלשון "מודים דרבנן", מובא בבית יוסף (או"ח סי' קכ"ז) שכ' וז"ל, מצאתי כתוב שנקרא מודים דרבנן לפי שהוא תיקון הרבה חכמים. וכן מציין בשו"ע

בלשון דין מודים דרבנן ובו ב' סעיפים, וזהו מבואר בגמ' סוטה מ' ע"א, בזמן שהש"ץ אומר מודים, העם מה הם אומרים, אמר רב וכו' ושמואל אמר וכו' רבי סימאי וכו', אר"פ הלכך נימרינהו לכוללהו, ורש"י מפרש שכולם היו מוסיפין על הראשונים, עיי"ש, ואולי לזה אמרו בפתגם, מודים דרבנן היינו שבחייהו, כמו שראינו בגמרא שכל אלו רבנן הודו זה לזה בלשון התפילה, והוסיפו על מה שלפניו.

סימן טוב ומזל טוב

מקור הברכה בזו הלשון הוא בסידור התפילה, סדר קידוש לבנה "סימן טוב ומזל טוב יהא לנו ולכל ישראל". ואולם בשו"ע הל' ר"ח ס' תכ"ו סעיף ב', כתב הב"י, ואומר שלשה פעמים "סימן טוב תהיה לכל ישראל", וכן הוא הלשון במקורו במס' סופרים פ"כ ה"ב, ולא נזכר ברכת "מזל טוב", וכן בלבוש כ' לומר "סימן טוב" לנו ולכל ישראל.

ומקור הלשון "מזל טוב" מובא ברש"י בראשית ל' י"א, בא גד, בא מזל טוב, ובתרגום יונתן "אתא מזלא טבא", ובמדרש רבה "בא גד", אתיא גדא דביתא, אתא גדא דעלמא, ובמת"כ בשם הערוך. מזל הבית ומזל של כל העולם, ולשון גדא למזל טוב, נתבאר ברש"י מו"ק כ"ז ע"א, ערסא דגדא, מטה שמייחדים אותה למזל טוב ואין משתמשין בה כלום, אלא מייחדין אותה לשרות מזל טוב עליה. ובר"ח פ' מטה העשויה לכבוד מזל הבית, ואין אדם ישן עליה. ומכאן מקור הלישנא דשיגרא, "מזלא טבא וגדיא יאה".

ולהעיר מ"ש המהרש"א נדה ל"א ע"ב, בא זכר בעולם בא ככרו בידו, נ"ל לענין מזל דבא ככרו בידו בין לרע בין לטוב, ונקיבה נקיה באה בלא מזל, דמזלה תלוי במזל הזכר כמ"ש התוס' בפ"ק דסוטה. [ובהגהות והערות, אולי כוונתו על דף ב' ע"א לגבי מ' יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת וכו' וכתבו שם התוס' דקאי על יצירת הזכר.]

פ"ד תעניתים

סעודת פדיון הבן נחשב כפ"ד תעניתים, מובא בשדי חמד מע' ס' כלל נ"ד. וכתב, שהוא כמנין אחה"ע, כמו שמתענים בימי השובבי"ם ומסיים, ונראה שאין מקור לדבר הזה, והוא רק שיחה נאה בפי הבריות.

וברשפי אש החדש פ' במדבר מביא רמז ע"ז מהרה"ק מוהר"ם מנעשכזי זצ"ל שבכל התורה כתיב כסף הפדוים ורק בפדיון הבן כתיב פדיום, רמז לפ"ד יו"ם.

ובשם הרה"ק מאסטורובצא ז"ל נאמר שיש בש"ס פ"ד עבירות שהם "כאילו", כמו "כאילו עובד ע"ז", והם נתכפרו ע"י פדה"ב, וכאילו"ה התענה. - ואני בעניי יגעתי וחשבתי במכלול, ומצאתיו שכן הוא במנין, ואף גם יש בסך הכל פ"ד תיבות בפרשיות של פדיון הבן דוק ותשכח.

ויעקב אבינו נשא בן פ"ד שנה בכוחו וראשית אוננו, והלא איתא במדרש שמצות פדה"ב מכפר על מכירת יוסף של עשרים כסף שהוא חמשה סלעים, ולכן המנהג לחלק "שום" בסעודת פדה"ב, כי בגמ' ב"ק פ"ב ע"א נאמר על זה מכניס אהבה ומוציא את הקנאה, והבן. ובס' אור למאיר, פ' וארא, כ' רמז ושמת פד"ת, ר"ת

פ"ד תעניתים, שמה שפדה השי"ת את ישראל ממצרים הוא נקרא פדיון הבן, בני בכורי ישראל, ורמז לזה.

וחדוש פלא נמצא כתוב בס' דברי שמואל להרהגה"ק כמה"ר רבי שמואל עמאר זצ"ל מרבני מקינס מארוקו, שכ' וז"ל העיר לי החכם כמה"ר דוד אדרעי שד"ר מעיר צפת תובב"א ששמע מהרב המקובל כמה"ר רבי שמואל העליר זצ"ל, שקיבל מרבו הרב המקובל רבי אברהם ביר זצ"ל, שקיבל מרבו, ורבו מרבו, עד הרב הגדול הקדוש האר"י החי זיע"א, שהנמצא בבית הפדיון בשעת הפדיון, כאילו התענה פ"ד תעניות, ובפרט בימי השובבים יש תיקון גדול לכל הנמצא בבית, עד כאן שמעתי עכ"ל, וכל זה נעתק בשו"ת עמק יהושע ממנו, ח"ג יו"ד סי' י"ח, וכתב ע"ז אילו ה' הגאון שדה חמד רואה דבר זה היה מברך הטוב והמטיב, עכ"ד.

פתחו לי פתח כחודה של מחט ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם.

חצי המאמר הראשון נזכר בשהש"ר פ"ה ג', ומסיים ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרנות נכנסות. ובפסיקתא רבה ט"ו ו', הלשון "כחריה של מחט".

וכל המאמר כלשונו בצורתו, מקורו בסידור, בסדר התשליך מהחיד"א, מובא בעבודת הקודש, צפורן שמיר, ובסידור יעב"ץ בשם גורי האריז"ל, ומובא בליקוטי תורה להתניא, פ' בהר, ובאוהב ישראל, לשבת אחר פסח, ובליקוטים, ובבב"י, כסלו טבת, מאמר י"ד, ובמראה יחזקאל, קדושים, ובס' תפא"ש פ' ויצא. - ובנועם אלימלך פ' בלק בתחילתו מביא הלשון, פתחו לי פתח "כסדקו" של מחט, ואני אפתח לכם כפתחו של אולם. וכעין זה בלשון הגמרא עירובין נ"ג ע"א לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סידקית. - ובדגל פ' תצא, מביא הלשון, ואני אפתח לכם ארובות ארובות. ובשפת אמת, תרומה, מביא הלשון, כפתחו של היכל ואולם.

ובזוה"ק אמור צ"ה ע"א, פתחו לי פתחא כחדודא דמחט, ואנא אפתח לכוון תרעין עלאין, זהו מקור הכי קרוב ונכבד.

ובספה"ק מובא ברמז על מ"ש רש"י עה"פ מה טובו, ראה שאין פתחיהן מכוונין זה מול זה, דהיינו שאנו פותחין רק כחודה של מחט, והקב"ה פותח כנגדו כפתחו של אולם, וגם רמז בגמ' ברכות ח' ע"א, לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל, דהיינו שני פתחים הללו, והבן. - והרה"ק ר"ב ממעזעביש זי"ע ביאר הלשון, ושאינו יודע לשאול את פתח לו, דהיינו שאנו מבקשים מהקב"ה, את פתח לו, גם הפתח הראשון שהוא כחודה של מחט, שאין בנו כוח ועוז גם לזה. והרה"ק מקאצק אמר כחודה של מחט, אבל צריך להיות מפולש ופתוח משני עבריהם, והבן.

ובס' אלפא ביתא תנייתא דשמואל זעירא הביא המקור הראשון לנוסח השגור, בטור יו"ד סי' ק"ס, שכ' צריך ליזהר בענין רבית שלא לבקש שום צד היתר, כי הוא דבר המושך לאדם, ואם היום יפתח לו כחודה של מחט יוסיף מידי יום יום, עד שיפתח לו כפתחו של אולם, וכן הוא בעקידת יצחק פ' נצבים שער ק', והלשון כצורתו מובא בחרדים בהקדמה בתחילתו.

וכדאי לציין לשון התוס', מס' שבת ק"ד ע"א, בא ליטמא פותחין לו, כלומר יש לו פתחים ליכנס, בא ליטהר מסייעין אותו, שפותחין לו פתח ליכנס, והבן.

ובספר עולמות שחרבו (פי"ז), כתב בשם מרן רביה"ק מסאטמאר זי"ע לפרש לשון הגמ' לבם של ראשונים כפתחו של אולם, ולבם של אחרונים כפתחו של היכל, כי האולם הי' כל הזמן פתוח, שלא היו לו דלתות, אבל ההיכל היו לו דלתות, פעמים פתוחות ופעמים נעולות, ובשעה שדלתות ההיכל ננעלו אין לו דין היכל, כמבואר בגמ' עירובין ב', וזהו ההבדל בין דורות ראשונים לאחרונים, כי לבם של ראשונים הי' פתוח תמיד ובכל עת וזמן היו במדריגתם להחשב בגדר ראשונים. משא"כ לבו של אחרון פעמים פתוח ופעמים נעול, כמו פתחו של היכל, אין הוא עומד במדריגתו בכל עת וזמן, פעמים הוא מכוון לדרך האמת, ופעמים לא, והוא בחינה עמוקה, וכאן מבטיח הקב"ה שאפתח לכם פתח שיהי' פתוח לעולם והבן. - ודרש זה על פתחו לי פתח נמצא כתוב הדר הוא בס' אור התורה להצ"צ, ויקרא ט' כ"ב, ובליקוטי תורה, תורת שמואל, ואתחנן, תר"ל.

צרת רבים חצי נחמה.

בלשון החינוך מצוה של"א, מביא, אין דבר שיחזק לבות בני אדם כמו מעשה הרבים, וכמאמר החכם, צער רבים נחמה. וכעין זה במדרש דב"ר ב' כ"ב כל צרה שאינה של יחיד אינו צרה. ובילק"ש ואתחנן רמז תתכ"ז כ' כל צרה שהוא של רבים אינו צרה. וכע"ז באלשיך איוב ג' י"ח.

וכצורתו מובא במגיד משרים מקץ, מוהד"ב ד"ה הנהפך. וכן במהרש"א גיטין נ"ח ע"א ד"ה ועלי' קונן ירמלי, וכן ביע"ד ח"א, דרוש ד'. ובפלא יועץ, ערך נחמה. ובספר מלאכת מחשבת, פ' כי תבוא, הביא זה המאמר בשם "משל הקדמונים". ועוד שם, טובת רבים חצי יגון. - וביוסיפין פרק פ' בסופו כ' ברעת השונא ימצא האיש חצי נחמה. ויש במליצת חכמים "צרת רבים חצי נחמה, וצרת יחיד חצי נקמה". - ובפלא יועץ, ערך אהבת רעים, מביא גם הלשון, צרת רבים נחמת שוטים. ובשו"ת חיים ביד יו"ד סי' קכ"ה כ' איתא ברש"י יחזקאל כ"ד כ"ב, "אין אבילות אלא במקום מנחמים", ובמקום שכולם אבלים אין מנחמים, וזה ע"ד שארז"ל צרת רבים חצי נחמה. - ובספר אדני כסף לר' יוסף אבן כספי (ירמלי ו' כ"ו), כתב הלשון "אבל רבים חצי נחמה". ויש בשיר הקדמונים הלשון "אוי לה לנחמה לקוחה מכאב אחים, וכל עצב לתנחומיך".

ובס' ילקוט החנוכי, אות ל"א, כתב להמתיק הפתגם הזה, כי דעת שפתם ברור מללו, כי כבר אמר החכם מכל אדם, דאגה בלב איש ישיחנה לאחרים, ורש"י פי' שמא ישארה עצה, והערוך ערך שח פירש, כדי שיבקשו עליו רחמים, וכן אהכז"ל בשבת ס"ו ע"א, צריך להודיעו צערו לרבים ויבקשו עליו רחמים ובכן אם הרבים ישתתפו בצרת יחיד, ובצרתו גם להם צר, אז בוודאי יתפללו בעדו, ותפלתם הלזאת תחשב לו לצדקה לחצי נחמה כמאמרם תפלה עשתה מחצה, וזהו נועם המליצה "צרת רבים חצי נחמה" ודפח"ח.

קבלה ביד נשים הזקינות

אין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקינות מבני עמינו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק הישראלי היא למעלה מהטבע והשכל, לשון

הרשב"א בתשובותיו, כך מובא בשו"ת השיב משה, או"ח, שאלה י"ג - ולהעיר כי נאמנים עלינו דבריו הק' שכן כתב הרשב"א, אבל בכתבי הרשב"א שיש בידינו לא נמצאים, ומה שנמצא כדוגמתו הוא בתשו' הרשב"א ח"א סי' ט', שכ' וז"ל הקבלה תבטל החקירה הפילוסופית - אין משגיחין בחקירה כנגד הקבלה, לפי שחכמת השם למעלה מחקירתנו, וככה יקרה לנו מן הדין בכל דבר שיש קבלה ביד הזקנים והזקנות מעמינו, ולא נסתיר קבלתם רק אחר הקיום שאינו באפשר חלילה, ולמה נסתיר קבלתם, ואין קבלה פושטת ביד עמינו רק שקבלו אותה דור אחר דור עד משרע"ה או עד הנביאים עכ"ל.

ובשו"ת חות יאיר סי' רל"ד כ' כל מה שנתפשט אצל הנשים מנהגן הנח לישראל דמסתמא נודעו בנסיון והורה להם מורה להתיר, ועיין בשו"ת חת"ס או"ח סי' נא, וביו"ד סי' ק"ז. ובספר הישר לר"ת סי' תרכ"ב מביא ראייה להלכה "שכן מנהג הנשים".

שכינה מדברת מתוך גרונו של משה.

זה הלשון לא נמצא בש"ס ובמדרשים. וכלשונו בצורתו מובא ביש"מ פ' אמור, ד"ה עוד נ"ל, ובפ' מטות, וגם במלבי"ם שמות ג' ב' כתב, וחכז"ל בספרי (מטות) אמרו כל הנביאים נתנבאו בכה מוסיף עליהם משה שנתנבא בזה הדבר, ופי' שהיתה שכינה מדברת מתוך גרונו של משה, ע"כ, וכ"ה בחת"ס (ירושלים, תשי"ח) בפ' תצוה שכ' כשמרע"ה מדבר עם ישראל הרי השכינה מדברת מתוך גרונו והקב"ה הוא המדבר.

וכעיי"ז בנזה"ק על מדרש מטות כתב משא"כ רבינו משה לפי שהי' יכול לכוין כאילו דיבר ה' מתוך גרונו, לכן בצדק אמר זה הדבר אשר צוה ה'. וכן ברד"ל שמות רבה סוף פרשה מ". וכעין זה בזה"ק פנחס רל"ב ע"א, שכינתא מדבר על פומיה דמשה, ובתק"ז סוף תיקון ל"ח, משה ידבר והאלקים יענו בקול, בהוא זימנא משה ימלל בשכינתא הה"ד פה אל פה אדבר בו, וכ"כ במדרש נשא פי"ד י', בקולו של משה הי' מדבר עמו, ובילקוט ראובני סוף יתרו מביא מספר המגיד אשר אזכיר את שמי, והשכינה תדבר בפיך. ובזה"ק משפטים קט"ו ע"ב, פתחו ואמרו רעיא מהימנא פי שכינתא עלאה ותתאה, דבתרווייהו קב"ה פה אל פה מליל עמך בק"ש... דאתמר בי', רוממות א-ל בגרונו וכו'. ועיין בתפארת ישראל יומא פ"ו סי' ב' מ"ש באורך בזה המאמר.

ובס' מעט צרי (להרה"ג ר' יוסף צבי האלפערט זצ"ל אב"ד שאמקוט) אות שכינה ציין לפלא, לשון הילק"ש פ' יתרו רמז ע"ר. היה אתה לעם מול האלקים שאמר יתרו למשה, היה אתה ככלי מלא דיבורים, וכתב שהוא רמז להכלי פאנאגראף שנתחדש בזמנינו שהדיבורים נאספים בכלי זו, והן נשמעים לאחר זמן, וכן הי' אצל משה רבינו שהקב"ה שם בו הדברים, ואלו הדברים בעצמם אמר להם להעם, וזהו השכינה היתה מדברת מתוך גרונו ודפח"ח, ועיין בוילקט יוסף (תרס"א) סי' קנ"ז, ובאפיקי יהודה דרוש י"ז, מים עמוקים אכ".

וע"ד אגב, קולו של משה לא נזכר בתורה, ורק משה ידבר והאלקים יענו בקול, כי שכינה מדברת מתוך גרונו.

שמינית שבשמינית

ובלשון הגמ' סוטה ה' ע"א ת"ח צריך שיהא בו א' "משמונה" שבשמינית. אמר רבא בשמטא דאית ביה ובשמטא דלית ביה, פירש"י, דאית ב' גסות הרוח, דלית ב' גסות פורתא, לפי שאין בני עירו יראים ממנו ואין בו כוח להוכיחם.

ובמהרש"א שם כ' בדרך צחות, שמונה שבשמינית שהוא חלק ס"ד, שאז לא גיע חלק אחד מג"ס, שהוא גס הרוח, וק"ל. ודבר זה מובא גם בקיצור חובת הלבבות.

ודבר פלא נמצא כתוב בפירוש המשניות להרמב"ם על פרקי אבות (פ"ד מ"ד בסופו) וז"ל, שאין ראוי להיות האדם שפל רוח לגמרי מפני שאינו מן המעלות, ושערוהו על דרך משל חלק מארבעה וששים, ר"ל כשנשים הגאווה בקצה אחד ושפלות הרוח בקצה אחר, יהיה ביניהם רחב ארבעה וששים חלקים, שיהיה האדם עומד בחלק ס"ג, אינו רוצה במצוה בזאת המדה לבדה לברוח מן הגאווה שאם יחסר חלק אחד ויקרב אל הגאווה יותר יכנס תחת השמטא, עכ"ל. אלה הדברים מחוסרי הבנה ומכוסה וטמיר ונעלם!

ובסו"ס תולדות הפוסקים כתב שכוונתו ופירושו מבואר בזה"ק בסוף סדר שמות שנערך שמה צירופי שם ע"ב משמונה שמונה שורות, וחלק ס"ג הוא שם "ענו", וזהו שמונה שבשמינית, ומזה נראה כי רוח ה' דיבר בחכמת רבינו הרמב"ם ז"ל, בעומק סתרי התורה וקבלה בלשון הזוהר הקדוש, דוק ותעיין ותבין.

ואף גם זאת להוסיף דבר נאה ומתקבל, מימרא טבא ונאה בשם הרהגה"צ מהרמ"מ מווישעווע זצ"ל שאמר כי הנה יש ג' תפילות ליום, שחרית מנחה מעריב, והנה תפילה עושה מחצה, נמצא שאחר תפילה הראשונה פעל בקשתו למחצה, ולפי"ז בתפילה השני' פעל חלק רביעי, ובשלישית חצי מזה שהוא חלק שמינית, ועדיין נשאר בבקשתו עוד שמינית שלא פעל בתפילתו, ולכן אה"כ למנצח על השמינית מזמור לדוד, דהיינו על השמינית האחרונה צריך להשלים עם אמירת תהלים כדי שיתמלא כל בקשתו, ודפח"ח.

ועל זה אמרתי להוסיף כי הלא אחרי ככלות הכל עדיין נשאר חלק של שמינית שבשמינית שנשאר מעל, וע"כ צריך האדם להסתופף בצל הקודש לילך אל ת"ח וצדיק שיבקש רחמים בעדו, כדי שיהי' פועל ישועה על חלק האחרון שיש בידו להשלים השמינית שבשמינית האחרונה, ואז ימלא ה' כל משאלות לבו ובקשתו לטובה ולברכה. (מטבע של אברהם)

תורתו אומנותו

זה לשון הרא"ש ב"ב פ"א אות כ"ו, ונראה שת"ח שיש לו אומנות או קצת משא ומתן להתפרנס כדי חייו ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקו מחזר על דברי תורה, ולומד דברי תורה, הוא הנקרא תורתו אומנותו ע"כ. ועיין בתרומת הדשן בתשובות סי' שמ"ב, ובשו"ת מהר"ם אלשקאר, סי' י"ט, כ' "כדי חייו" לאו דוקא כדי חיים בצמצום, אלא כל שיהי' מתעסק כדי להחיות את נפשו, כדי חייו קרינן בה.

וביסודו כך הוא לשון התפילה דרבי חייא, ברכות ט"ז ע"ב, יהר"מ ה' אלקינו שתהא תורתך אומנותינו, וכן הוא הלשון שאומרים עם הילדים בכל בוקר, ומובא ברוקח סי' רצ"ו, "תורה תהא אומנת" וכך הוא הנוסח הנכון. ולא כמו שטועין העולם לאמר "תורה תהא אומנת" לשון אמונה, והוא טעות גמור.

ואפ"ל לפי הגמרא יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, הני מילי בדברי תורה, אבל במשא ומתן סייעתא הוא מן שמיא, דהיינו שאפשר במציאה אף בלי יגיעה, ולכן זה שעושה תורתו אומנותו והיינו משא ומתן אולי אפשר לזכות בסייעתא דשמיא למצוא חדשות בלימוד תורתו אף בלי יגיעה כדבעי למהוי. (מטבע של אברהם)

תכלית הידיעה שנדע שלא נדע.

מקורו בס' בחינת עולם לרבי ידיעי' הברשי י"ג מ"ה, ובספר פרי הארץ, מכתבים, ע' נ"א, כ' עה"פ וידעת את השם, אמר החכם, תכלית הידיעה שלא נדע, כי אם באמונה, שהיא גבוהה מהשגת השכל בלי גבול. - ובס' אור יצחק מהרה"ק מהר"י מראדוויל זי"ע, פ' חיי שרה, מביאו בשם הרמב"ם, וגם מרן רביה"ק מסאטמאר זי"ע בעידנא דחדוותא בפורים תשט"ז אמר זה המאמר בשם הרמב"ם ז"ל, ופירש בזה הלשון, חייב אדם לבסומי בפוריא "עד דלא ידע" והבן.

ובדומה לו כך הוא לשון הרמב"ם בפ' המשניות, סנהדרין פ"י בתחלתו (וכת החמישית), אין לשום תכלית החכמה לא לקבל כבוד מבנ"א ולא להרויח ממון, ולא יתעסק בתורת השי"ת להתפרנס בה "ולא תהיה אצלו תכלית למוד החכמה אלא לדעת אותה בלבד", וכן אין תכלית האמת אלא שידע שהוא אמת, והתורה אמת ותכלית ידיעתה לעשותה. - ועיין בערבי נחל פ' בהר, דרוש א'.

נבראין כאחד, חלקן לחצאין ומאחדן בנישואין

ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם (כראשית ב, כד). כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמות ואחיה מחצתי ואני ארפא (דברים לב, לט). אלו התיבות מתאימות זה לעומת זה במנין התיבות שבתורה, תשט"ז, כ"ז מלפניו ולאחריו.

ותיבות ויבן ה' אלהים הם כנגד מחצתי ואני ארפא, רמז למה שאחכז"ל דו פרצופין נבראו, וכן כתוב בספה"ק שזיווגו של אדם נבראו כאחד ונתפרדו בהוולדם ובכוא מועד הנישואין הקב"ה מזווגם כמקדם, וזהו הרמז בלשון מחצתי ואני ארפא, שבתחלה חלקן לחצאין ובנישואין מאחדן יחד ומרפ"א לשבורי לב לחבש לעצבותם, וגם "ואין מידי מציל" שהקב"ה מזווג בע"כ ומוציא אסורים בכושרות.

מאמרים נבחרים, בלשון ששנו חכמים ציצים ופרחים, בדברים נעלמים

אין אדם נוקף אצבעו מלמטה א"כ מכריזין עליו מלמעלה

שנאמר מה' מצעדי גבר כונונו ואדם מה יבין דרכו, אר"א דם ניקוף מרצה כדם עולה. אר"י בגודל ימין ובניקוף שני (קודם שנתרפא הראשון), והוא דקאזיל לדבר מצוה (אז מרצה הניקוף כדם עולה), (גמ' חולין ז' ע"ב).

והנה בפי העולם שגור שהכוונה על אצבעות ידו, ואינו כן, אלא הכוונה לאצבע רגלו, וכן כתב ברבינו גרשום שם, ונוקף הוא כמו נוגף, פן תגוף באבן רגליך, וכ"ה הלשון בילקוט שמעוני, ואתחנן אין אדם נוקף רגלו מלמטה וכו', וזהו מכוון במה שנאמר, מה' מצעדי גבר כונונו ואדם מה יבין דרכו, והבן.

ואפשר גם להוסיף בלשון ששנו חכמים "ולא כל האצבעות שוות", ודי למבין.

אין הבוצע נותן ביד האוכל אלא אם כן היה אבל

מקורו ברמב"ם ה' ברכות פ"ז ה"ה, ומובא בשו"ע או"ח סי' קס"ז סעיף י"ח, והרמ"א בהגהה הוסיף, ופרשה ציון בידיה, רמז לפרוסת המוציא שנותנין בידו בשעת אבילות.

והב"י בבד"ה ובכסף משנה למדרש איכה, ולא ציין המקור, ולפנינו ליתא, והרשב"א סי' רע"ח כתב מקום ידוע ה' לי בזה ושכחתיו.

ובנימוקי או"ח להרה"ק ממונקאטש זצ"ל כתב ע"ז שאין מקור לזה עפ"י גגלה, וגם בדברי האריז"ל לא הוזכר מאומה, ושמענו וראינו מגדולי וצדיקי הדורות שלא היו מקפידים בזה, גם הביא לראי' מהרה"ק מלובלין זי"ע שהי' מחלק בידיו שיריים מהחלה לכל חסידיו ולכן נשתקע הדבר ושוב אין בו משום קפידא.

ולפלא כמה גדול רב חילו באמיתתה של תורה כי כנראה נתהוו טעות בלשון הרמב"ם, וכמו שנתברר בשנויי נוסחאות ממהדורת פרענקעל, כי בכמה כתבי ידות וכן בדפוסים הישנים ה' כתוב, אין הבוצע נותן ביד האוכל אלא אם כן היה אוכל הוא, וכ' שם שכן ה' הנוסח לפני רבינו מנחם ור"ש ב"ר מרדכי.

והחידוש ביותר כי הרמ"א בעצמו בדרכי משה מעתיק בתחילתו לשון הרמב"ם, ואין הבוצע נותן ביד האוכל א"כ ה' אוכל הוא, דהיינו שקודם שיתן לאחרים יאכל הוא בעצמו, ורק אח"כ כ' שמדברי ב"י ואבודרהם משמע שטעות נפל בספרים וכן ראוי להיות הגירסא האמיתית בדברי הרמב"ם, - א"כ ה' אבל, ואולם למה שכתבנו מכתבי ידות נראה שנוסח הראשונה האמיתית, וכמ"ש בנימוקי או"ח הנ"ל, ועדיין צריך בירור!

אזל גברא דהוה מסתפינא מיניה

גמ' מו"ק כ"ד ע"א, ובערוך ערך סף כ' שהוא לשון פחד, עדה"כ (איוב לב, ו) על כן זחלתי ואירא, תרגום, איסתפיתי ודחלית, ביאור נאה ע"ז המאמר הובא בתוס' הרא"ש בשם הראב"ד, כלומר מפני יראתו הייתי מעיין בשמועתי יפה ולא הייתי

מקיל בה, ועתה ממי אירא אולי אשגה תמיד ואחטיא את הרבים ונמצא שהוא הי' מזכה אותי, ובשרשו, ספן הוא לשון חשיבות, כסוי, כמו ושפוני טמוני חול, חלקת מחוקק ספין, והוא לשון צפין, וכן ספינה שחלק גדול מכוסה בים, וזה גם הלשון לולא דמסתפינא, והבן.

אזנים לתורה

גמ' יבמות כ"א ע"א, אר"א קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים, עד שבא שלמה ועשה לה אזנים, בס' דברי שאול, על אתר מביא ע"ז דבר נחמד ונעים בשם הגה"צ מוהר"ז מווילנא ז"ל שזה שאה"כ והאזנת למצותיו, דהיינו שנעשה אזנים למצות, ואז אמר הכתוב, כל המחלה וגו', לא אשים עליך כי אני ה' רופאך, והיינו שהטבע שומרת שלא יבוא לידי חולי ע"כ.

ולהוסיף בזה כי ידוע שכל שרשי הגוף והאברים נמצא באזנים, כמ"ש בדב"ר פ"י, האוזן לגוף כקינקל לכלים וכו' כך רמ"ח אברים שבאדם הזה, ע"י האוזן כולן חיים. וכן מפרש הגר"א בספר יצירה ו'ה'. עמ"ש בגמ' ב"ק פ"ה ע"ב, חרשו נותן לו דמי כולו, כי כמו שהלב הוא עיקר כל הגוף כן האזנים. לפי"ז מובן קשר הלשון של והאזנת למצותיו להמשך הפסוק כי אני ה' רופאך, וכהיום אמרו הרופאים החוקרים כי צורת האוזן כולו הוא דוגמת העובר השוכב בקפילא במעי אמו, וגם יש להם דרך לעשות כמו ניתוח באזנים במקומות מיוחדים המכוונים כנגד אותה האברים שצריך תיקון ורפואה והוא מנפלאות תמים דעים.

ואף גם איתא בגמ' ע"ז כ"ח ע"ב, לא אברי כולייא אלא לאודנא, ובהגהות וחיידושים שם לרי"א חבר כתב בשם האריה"ק כי שורש שני הכליות התחלתן הם באזנים, ושורש הלב התחלתו בעינים, כמ"ש, "שוריינא דעינא בליבא תליא", גם בס' דעת קדושים (ראזלע) כתב שכל הרפואות התחלתן באזנים ששם מונח כל השרשים.

ועוד לקרא נמצא חידוש דבר באגרא דכלה פ' כי תצא עה"פ ויתד תהיה לך על אזנך, וזל"ק עוד אני מדבר המשכילים בחכמה היודעים סוד מוח קדוש, שישנו ג"כ במוח אדם על האזנים תי"ד נימין (כמנין ית"ד) וצריך לשעבדם להשי"ת, בין והתבונן, עכל"ק. ולא נמצא כדוגמתו בשום מקום ובמלוא הרועים מביא ברמז, ית"ד עה"כ בגמטריא קדוש"ה עיי"ש.

ובלשון אזנים לתורה, יש בזה רמז נאה בס' בן יהוידע ח"ב דף י' שכ' כי בריש מס' אבות פרט התנא שמות המקבלים את התורה שבע"פ, והם, מ'שה י'הושע ז'קנים נ'ביאים א'נשי כנה"ג, והוא ר"ת אזני"ם רמז לתורה שבעל פה.

ובאותו ענין כדאי לציין דבר נחמד ונעים במ"ש הגמ' חגיגה דף ג' ע"ב, "עשה אזניך כאפרכסת", ופירש"י טירמווייא שעל הרחיים, ובמתרגם, מיהל טראכטער, ואמר על זה הגאון ר' שאול בראך זצ"ל שהוא המשפך שהקול נקלט בו, וכמו הגראמאפאן שקולט את קול המנגן בדיוק גדול, ור"ל בזה שלא רק שצריך לומר בלשון רבו אלא אף שלא לשנות מהניגון שלו שהוא לומד בו, ובזה מובן המימרא של הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה וכו', מטעם שאינו לומד בניגוניו של רבו (ב' ילקוט המאירי שם).

אשרי ילדותינו שלא ביישה את זקנותינו

ויש מהן אומרים, אשרי זקנותינו שכפרה את ילדותינו, אלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא ומי שחטא "ישוב" וימחול לו. דבר זה מובא בגמ' סוכה נ"ג ע"א. וכדאי לציין שבנוסח הירושלמי (סוכה פ"ה ה"ד) איתא, ומי שחטא יימחל לו, ולא נזכר ישוב וימחול, ואולי הכוונה דהיינו לומר דאחר שהזקנה כיפרה על ילדותו בוודאי בין כך ובין כך ימחול לו.

דם נעכר ונעשה חלב

גמ' בכורות ו' ע"א, נדה ט' ע"א, לגבי אשה מינקת ובבהמה, כאן המקום להעיר שבכל התנ"ך וגם בתלמוד לא נזכר "חלב פרה", ורק חלב עזים, חלב צאן, גדי, חלב אמו, גמולי מחלב, חלב אשה, וכיו"ב, וגם בפסוק (שמות יג, ה) זבת חלב ודבש, פרש"י חלב זב מן העזים. ודבר זה צריך עיון מתי התחילו ליקח חלב מהפרה. - ולהעיר מ"ש בגמ' בכורות דף ע"ב רוב בהמות אין חולבות אא"כ יולדת, ועיין תוס' ע"ז כ"ד ע"ב, ד"ה פרה, דודאי עתה נשתנה העת מכמו שהיו בדורות הראשונים, ומעשים בכל יום דפרה בת שתי שנים יולדות, ועיין בנ"ך שמואל א' י"ז י"ח. - ויש להוסיף מגמ' ב"ק פ' ע"א, שחלב עזים טוב לכאב הלב. ובגמ' שבת ע"ז ע"ב שחלב הוא רפואה לכאב עינים. - ובשבילי אמונה לנכד הרא"ש כ' שחלב עזים הוא רפואה נגד המחלה הנוראה רח"ל ל"ע, וכמדומה שהוא הוא הראשון הקורא אותו בשם, השם ישמרנו.

האב זוכה לבן, בנוי ובכוח ובעושר ובחכמה ובשנים

עדיות פרק ב' משנה ט', ובתוספתא שם (פ"א אות י') איתא, וחכמים אומרים עד הפרק זכה לו מיכן ואילך הוא זוכה לעצמו, אמר רבי עקיבא היכן מצינו שיהיו חוגרין עד הפרק וכשהגיע הפרק נתפשטו וכו' אמרו לו כי מצינו שהיו פשוטים עד הפרק וכשהגיע הפרק נתחגרו, וכו' הא אין זוכה לו אלא עד אותה השעה בלבד.

ולכאורה כאשר תדקדק בלשונם צריך עיון להבין וויכוח? כי ר"ע הקשה לו לחכמים היכן מצינו חיגר שנתפשט, וחכמים השיבו לו מצאנו פשוט שנתחגר, ומזה הלשון נראה שבהפיכא מודים לר"ע שדבריו נכונים, אבל זאת מצינו פשוט שנתחגר. ואולי כוונתם דהיינו אם הבן נולד במזל להיות חגר אבל עד הפרק ע"י זכות אבות זוכה לבנו להיות פשוט ובריא. ואחר הבר מצוה חוזר לסורו להיות חגר, וצע"ג.

והנה במשנה שם פ"ה הרמב"ם בדברי חכמים עד הפרק, שעדיין לא הגיע לעונת חיוב מצות (דהיינו עד הבר מצוה), אבל משהגיע לפרק אם הוא צדיק זוכה לעצמו ואם לאו אין אביו זוכה לו. ובפ"ה הראב"ד כ' עד הפרק היינו עד עשרים שנה, שאין אדם נתפס על עוונותיו. - היוצא לנו מזה חידוש נפלא לפי החכמים שיש בנמצא שאם האב הוא בעל מום כמו חיגר חרש סומא או טיפש הוא מורישו לבנו וידמה כמותו. אבל כל זה ימשיך רק עד שיגיע לעונת חיוב המצות, ומאז אם יזכה הבן לעצמו ישתנה כל גופו ומהותו לטובה ולברכה, ויהי' נעשה בריה חדשה, ואף גם בשנים יכול להאריך ימיו ושנותיו יותר מימי אבותיו, והכל יהי' זוכה לעצמו.

ובזה יתבאר חידושו של הש"ך עה"ת פ' לך, שכ' שאחר י"ג שנה הבן מברך ברוך שפטרני מעונשו של אבא, והבן. ואף גם עיין ברמ"ע מפאנו ח"ב, מאמר חקור דין ביאור הדברים בזו המאמר בשלימות. ובנודע ביהודא מה"ת בהקדמה מבן המחבר.

הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו

מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב, כ"ה בפתיחה דאיכה רבתי אות ב', ובמת"כ ויפה ענף ה' הגירסא, השאור שבה ה' מחזירן למוטב, וכך הוא הלשון בירושלמי חגיגה פ"א ה"ז "השאור שבה היה מקרבן אצלי" ובקה"ע שם וכ"ה ביפה ענף שם, כ' רמז לסודות החכמה הכללות בתורה שהן מרבין ומגדילין אותה לעיני האנשים כשאור המגדיל העיסה, ולפי שבהשגות החכמות והסודות יכירו נפלאות תמים דעים ה' סיבה להתקרב לה' לאהבה וליראה אותו, ועוד פי' שהשאור הוא היצה"ר והיינו שלא לשמה, אבל חזרו למוטב, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ע"כ.

וכן נראה פירושו מלשון הפסיקתא, איכה אות מ', שכ' השאור שבה ה' מחזירן אצלו, ר"ה אמר למוד תורה אעפ"י שלא לשמה, שמתוך שאתה למד שלא לשמה, מכיון שאתה מתעסק בה את חוזר ועושה אותה לשמה. ועיין בהגהות הירושלמי לחגיגה מהרה"ק המנח"א ממונקאטש זי"ע ועיין בתולדות ריש שופטים ביאור ע"ד הלצה בשם הבעשטה"ק על המאמר אותי עזבו, וכן בס' אמרי פנחס, שער עבודת השם אות פ"ג-פ"ה, יש כמה פירושים על זה.

ועוד לקרא להעיר מגמ' ברכות י"ז ע"א, שאור שבעיסה מעכב, פרש"י יצה"ר שבלבבנו המחמיצינו.

המלכת את חברך בנחת רוח

במסכת חיבוט הקבר.. פרק רביעי, המובא בר"ח שער היראה סוף י"ב.. איתא בשעה שאדם נפטר מן העולם שואל לו [מלאך המות] כלום עסקת בתורה ובגמ"ח, והמלכת לקונך שחרית וערבית. והמלכת את חברך בנחת רוח וכו'. והובא בשערי קדושה לרח"ו, ובאגרת הגר"א.

ובס' אמרי פנחס, סיפורים אות פ', מביא שהרה"ק ר"פ מקאריץ זי"ע ה' מדבר הרבה בזה ואמר "דער שמועה מאכער" שואל את האדם קודם פטירתו, עסקת בתורה, וכו', והי' מאריך בענין זה שצריך לעשות את חבירו על עצמו כמלך ובנחת רוח ולא בעל כרחו. [כלשון השאלה, המלכת את חברך עליך בנחת רוח].

ובס' אור ישראל, אבן ישראל, דף נ"ז, סאלאנט, כתב ע"ז דהעבודה הזאת להמליך את חבירו בנחת רוח הוא כבידה ביותר בשעה שאתה עוסק להמליך את קונך במלכות שמים ביחוד בימים הנוראים, שהאדם מלא פחד ודאגה מאימת יום הדין, וגם אז צריך להיות זהיר בדרכי ההנהגה ונימוס, שאתה חייב להתנהג עם חבירך.

וכמותו כתוב באגרת הרמב"ן, תתנהג תמיד לדבר כל דברך בנחת לכל אדם "ובכל עת".

הנשר הגדול

הנה רבינו משה בן מימון, הרמב"ם, נקרא בספרים בכינוי "הנשר הגדול", והכוונה כנראה כי הלא הנשר הוא המלך שבעופות (חגיגה י"ג ע"ב). ובמתן תורה אמר הקב"ה ואשא אתכם על כנפי נשרים, וכדרשת חכז"ל שאומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני, וגם הוא רחמני גדול ויותר נדיב מכל העופות. ובנוע"מ, ויקרא, כ' שלכן הוא משפיע על כל העופות.

גם בגמ' עירובין נ"ג ע"ב נמשלו תלמידי חכמים לנישירא, ובגמ' ברכות ה' ע"א, אין עוף אלא תורה, גם במדרש קה"ר ב' כ"ז איתא, נשר גדול היה לו לשלמה.

ועיקר הדבר בכינוי הנשר הגדול להעריך בשבחו כמה גדול כוחו בתורה עוז שמעופף בעולם התורה בכל המקצועות, כמו דרך הנשר בשמים בכל ממשלתו, והוא מעלה מכולם.

הרואה עוברי עבירה מתחייב לראות, הרואה עושי מצוה זכה לראות

תוספתא דמס' שבעות פ"ג ה"ג, - הגאון הנצי"ב ז"ל הביא זה לסמוכין למאמר הבעשטה"ק זי"ע המובא במאור עינים פ' חוקת, ובתולדות סוף תרומה, ובדגמ"א סוף שלח, שכאשר אדם רואה שום רע בחבירו, בידוע שדוגמתה נמצא בו בעצמו, כמו מי שמסתכל במראה אם פניו מטונפין רואה ג"כ במראה כך, ואם פניו נקיים אינו רואה במראה שום דופי, כמו שהוא כך רואה - ורמז לזה במשנה כל הנגעים אדם רואה חוץ [זה בא] מנגעי עצמו, והבן, וסמך לזה כי לא אמרו "כהן רואה" ומזה יש ראי' שהוא מזה רעה בהרבה בני אדם, ומוסיפין בזה, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים, וד"ל.

חברים כל ישראל

נוסח התפלה בברכת החודש, ומובא בסו"ס מורה נבוכים, וכע"ז במדרש במ"ר ט' ז', כל ישראל אחים ורעים הם, ובגמ' חגיגה כ"ו ע"א, בשעת הרגל כל ישראל כאיש אחד חברים, וכ"ה בירושלמי חגיגה ג' ו', והחילוק בלפוטא, כי בבבלי חגיגה למדו זאת מהפסוק ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים. וברש"י שם, ורגל שעת אסיפה הוא, ובירושלמי למדו זאת מהפסוק ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו, עיר שהוא עושה כל ישראל חברים, ופריך מעתה בשאר ימות השנה נמי, ומשני לבד בשעה שהם עלו שבטים הוא דכתיב, וד"ז מובא במהרש"א חגיגה שם, ומשמע מדבריו שלפי הבבלי גם בשאר ימות השנה בשעת אסיפה נקראו בני ישראל חברים, וכן משמע מדרש הפסוק כי שם לא ה' בזמן הרגל.

ואולי היינו טעמא שאומרים חברים כל ישראל בברכת החודש, כי הלא מצות קידוש החודש נעשה באסיפת כל העם ובפרסום, גם עשו סעודה גדולה כמובא בירושלמי מו"ק פ"ב ה"ג שלווין בריבית לחבורת מצוה, לקידוש החודש, שהוא סעודת מצוה, ולכן כעת הזאת נקראו כל ישראל חברים.

יותר משהאיש רוצה לישא, אשה רוצה להנשא

גמ' יבמות קי"ג ע"א, וכן בגמ' יבמות קי"ח ע"ב, טב למיתב טו דו מלמיתב ארמלא, וראיתי מקשים ממה שאחכז"ל בגמ' פסחים קי"ב, יותר משהעגל רוצה

לינוק הפרה רוצה להניק, והכוונה שהמשפיע רצונו חזק ביותר להשפיע לאחרים מרצון המקבל לקבל מן המשפיע.

והנה כאן הלא האשה הוא המקבל ובגמרא נראה שרצונה חזק להנשא להיות מקבל יותר מרצון האיש לישא ולהיות המשפיע, ומתרחים שבאמת רצון המשפיע חזק מן המקבל והלא הוא אחד מיסודי הבריה מהבורא ית"ש שדרך הטוב להטיב, וכאן עיקר רצון האשה להנשא ולהיות מקבל כדי שאחרי כן תלדי בנים והוא יהי' המינקת להשפיע לאחרים, ובכן היא מסכמת להיות מקבל היום כדי להיות משפיע לאחר זמן, והבן.

ועפ"ז אמרתי ליישב מה שהקשה האחיעזר על הגמ' דאיתא שאם האשה נותן ממון לאדם חשוב לשם קידושין בהאי הנאה שמקבל ממנה נתקדשת, ולכאורה מי יימר שהנאתה מרובה שתוכל להתקדש בה הלא הוא האיש שמתנהג ממנה ע"י שהאשה יהי' לעזר כנגדו ולשרתו באכילה ובגדים ובכ"ד. ואולם לפי הגמ' הנ"ל שהאשה רוצה להנשא יותר ממנו, ובכן הנאתה מרובה ובזו הדבר חל הקידושין והבן.

וע"ד אגב כדאי להוסיף חידוש דבר הכתוב באגד"פ סי' שס"ז, וזל"ק מי שנוסע ממקום למקום להמציא טרף לביתו ולקבץ ממון על יד, ואגב זה מוכיח את העם, כפי הנהוג ברבות המון, הלא דבריו לא יכנסו בלב השומעים, ודי בזה למבין, כיון שנוסע ובדעתו להיות מקבל אינו יכול להיות משפיע, והוא כעין אנדרוגינוס שלא הכריע חכמים והוא בריה בפני עצמו עכדה"ק.

ואני אמרתי בעניי אולי אפשר להמליץ טוב בעד המגידים שאפשר לקיים שניהם, לפימ"ש במדרש ויק"ר ל"ד י' יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם בעה"ב, נמצא לומר שזה המקבץ ממון להחיות נפשו ובני ביתו אינו "מקבל" אלא הוא האיש המשפיע להנדבנים עושר ואושר. ובכן יכול גם להמשיך בדרשתו להלהיב לב השומעים במוסר ותוכחה, ועפ"ז מפרשין הלשון בגמ' כיון שנצטרך אדם לבריות, ולא נקיט הלשון, שצריך לבריות, כי הבעה"ב הוא שצריך לעני ולא להיפך, ע"כ נקיט "נצטרך" והבן.

כל מי שאין לו אשה שרוי בלא דירה

כן הוא גירסת הטור אבעה"ז ריש סי' א', וכן הוא מביא בהקדמתו, וב"י כתב לא ידעתי טעמו, ובההקדמה מוסיף הטור דכתיב אעשה לו עזר כנגדו. והפרישה מפרש דלשון כנגדו משמע סביבו דהיינו דירה, וגם פי' ע"ד שאמר רבי יוסי מעולם קראתי לאשתי ביתי, שכל מעשה הבית נעשית על שמה, ובצידו ציין הפרישה שט"ס הוא בטור וצ"ל בלא עזרה.

ויש להמתיק הלשון עפ"ימ דאיתא במס' ברכות נ"ז דירה נאה ואשה נאה מרחיבין דעתו של אדם ומזה נראה שכדי להרחיב דעתו של אדם ולשמחו צריך לשניהם. וידוע מה שהוסיף המהרש"א וציין בזה כמו שנאמר בבלעם ודעתו רחבה, ואולם כאן הכוונה לטובה אות בהרחבת הדעת דקדושה, והלא כך הוא הברכה בנישואין שיזכו לבנות בית נאמן בישראל בקדושה וטהרה.

לווין בריבית לצורך שבת

מג"א או"ח ה' שבת, סי' רמ"ב סק"ב, בשם ירושלמי, ומקורו כי בירושלמי מו"ק פ"ב ה"ג איתא לווין בריבית לחבורת מצוה ולקידוש החודש, וכ"ה בסנהדרין ר"פ בן סורר, ואולם בקרבן העדה שם כ' ויש גורסין לצורך סעודת מצוה, דהיינו סעודת שבת עיי"ש.

והנה בשו"ע הרב כ' דמותר ללות בריבית של דבריהם לצורך סעודת שבת ויו"ט, ובמשנה ברורה לא מתיר רק ללות מעכו"ם או מישראל בדרך היתר, ובשערי ציון מוסיף כדרכו בלשון, ודלא כמו שראיתי לאחד שהתיר בריבית דרבנן, ותמיהה רבה על המשנה ברורה שלא זכר את רבו ושכח מה שפסק הגר"א בביאורו ליו"ד סי' ק"ס ס"ק מ"ג, שמתיר ללוות בריבית דרבנן. וצ"ע. וזה הפליאה שמעתי להעיר מאת ידידי אהובי הרה"ג ר' יוסף שטראססער שליט"א, מגיד משרים בשיעוריו הנפלאים בבית מדרשינו קהל ייט"ל מאנטריאל, ותשואת חן חן לו.

ובחי' חת"ס ביצה ט"ז ע"ב על הגמ' לוו עלי ואני פורע כ' ע"ז חידוש נפלא, וזל"ק, שהקב"ה התיר לנו ללות ריבית דאורייתא לצורך שבת, כי אמר לוו עלי ואני פורע והלוה הוא רק השליח, ואין רבית אלא הבאה מיד הלוה ליד המלוה, וכאן מעיד הקב"ה על עצמו יתברך כי הוא הלוה והפורע, ואיש אשר לזה המעות הוא רק שלוחא דרחמנא, ומותר ללות אפילו בריבית קצוצה, עכדה"ק.

והנה לשון הגמרא כך הוא, אמר להם הקב"ה לישראל לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע, על זה חשבתי לפרשו בדרך צחות, שעיקר ההלואה תעשה כדי לקדש היום דהיינו לקנות יין לקידוש, [והוא כעין מ"ש הרשב"ם פסחים צ"ט ע"ב, אפילו עני שבישראל ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר א"ע בשביל יין לארבע כוסות], והלא אין קידוש אלא במקום סעודה, ועל זה אמר הקב"ה והאמינו בי כי לא אעזבך, ויכין בעדך סעודתא רווחא לשבתא לשבוע נפשך, ואני פורע על הכל.

ומה מאוד מתוק לחיך לשון הזהב של רש"י הק' שכ' שם, חדות ה', שמחה שאתם עושים בשביל הקב"ה, הרי היא מעוזכם, היא תעזור אתכם לשלם הקפותיכם ומלוותיכם שתלוו בשבילה, עכל"ק. ולהוסיף בלשון ואני פורע, דהיינו שהש"ת ישלח ברכתו ויפרע בישר למלוה עצמו.

מאן תנא קמא רבי יוסי

דבר זה מובא בש"ס חמשה פעמים, חולין ק"ד ע"ב, ברכות מ"ג ע"ב, שבת ק"ג ע"א, כריתות כ"ג ע"א, נדה י"ט ע"א, וכן כדוגמתה בברייתא חולין קל"ז ע"א, ופלא שלא מצינו כדוגמתה בכל הש"ס בשום תנא אחר, ועוד לתמי' בלשון רש"י חולין ק"ד, שכ' ע"ז והתנא שכח ולא הזכיר שמו בתחילה וחזר והזכיר שמו.

וראיתי תירוץ נפלא בס' הנותן אמרי שפר, פ' תצוה, ובקיצור הדברים, כי הנה רבי יוסי (שבת דף קי"ח ע"א) ביקש יהא חלקי ממתי בדרך מצוה, וכן אירע שר"י נח נפש' ונשפך דמו על יחוד השם כמבואר בגמ' מו"ק כ"ה ע"ב, ובגמ' ב"ק ס' ע"ב איתא כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה משמו, ולכן כשנשנו הלכותיו בביהמ"ד השכיחו את

שמו ושנאה כסתם משנה. ואולם בגמ' הזכירו את שמו לאמר, מאן תנא קמא רבי יוסי, והטעם כמבואר בגמ' חולין ק"ד ע"ב, כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, ודפח"ח.

משה שפיר קאמרת

לשון זה מובא בגמרא ד' פעמים, שבת ק"א ע"ב, סוכה ל"ט ע"א, ביצה ל"ח ע"ב, ובחולין צ"ג ע"א, וחידוש הראשון שבכל מקום פירש רש"י, פירוש אחר, בשבת כ' רבינו בדורו כמשה בדורו, ובסוכה כ' גדול הדור, ובביצה כ' ביקרא דמשה קא משתבע, ובחולין פרש"י תלמיד חכם, ופליאה השניה, שבכולם נאמרו משה שפיר קאמרת בלשון שאלה, עייש"ה. וכן מצינו כדוגמתו בירושלמי נזיר פ"ה ה"א.

ומידי דברי בו במשה כדאי לציין לשון הגמ' סוטה י"ג ע"ב, משה ספרא רבה דישראל, וברמז ספר"א עה"ת עולה מש"ה, ואף גם ידוע בהלכה, בשו"ע יו"ד סי' רמ"ב סעיף ל"ו, האומר לחבירו איני מקבל ממך אם היית כמשה מקלין אותו משום בזיון, ובטו"ז מפרש שבזיון הוא למשה רבינו ע"ה, שהוא אומר אלו ה' אדם אחר כמותו, והוא בלתי אפשר שהרי כתיב לא קם כמשה.

ועוד לקרא, במשנה נדרים י' ע"א נדר במוהי הרי אלו כינויין לשבועה. ופי' הר"ן דמוהי כינוי למשה, בשבועת משה כדכתיב ויואל משה, והכוונה כי בתיוב"ע עה"פ מן המים משיתוהו, כ' מן "מוי" דנהרא שחילתיה, וכידוע מאמרי אמת מגור זצ"ל, שאמר דבר נחמד על מש"א בלעם, ותהי אחריתי כמוה דהיינו שרצה להיות כ'מוהי, דהיינו כמשה.

ובתיק"ז תיקון ס"ט (דף קי"ב ע"א) איתא אתפשטותיה [דמשה] בכל דרא ודרא, בכל צדיק וחכם דמתעסק באורייתא עד שתין רבוא, ובספה"ק נועם אלימלך פ' דברים כ' שבכל דור ודור יתגלגל משה רבינו בנשמת צדיק, ויהי' בכל דור צדיקים כמותו, כדי שיהי' בכל דור צדיק שיוכל להמתיק הדינים, ובשביל זה נקרא הצדיק בשם משה, ע"ד שאמרו, משה שפיר קאמרת, עכל"ק.

נקבה תסובב גבר

משתמשים בניחותא, ובלשון הפסוק ירמ' ל"א כ"א הוא כדבר המתמלי, וכן כתוב, עד מתי תתחמקין הבת השובבה כי ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר.

ובחת"ס בראשית בהפטרות מחר חודש כ' דלעתיד לבוא נקבה תסובב גבר דפסק הקללה של ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך, ובמילואים ותיקונים שם ציין ע"ז ממדרש תהילים סי' ע"ג, בעוה"ז הזכר מסבב אחר הנקיבה, אבל לעת"ל הנקיבה תסובב אחר הזכר. וכן ישיר משה החת"ס בשיר לשבת, ישני עפר ינובב, משיב שבות השובב, נקבה גבר תסובב, שפתי ישנים דובב, ודפח"ח.

ערבך ערבא צריך

מובא בגמ' סוכה כ"ו ע"א, גיטין כ"ח ע"ב, וכן במדרש שהש"ר פ"א, ערבך צריך ערב, ובסוטה ל"ז ע"ב איתא, ערבא וערבא דערבא, - ולהעיר כי הרמב"ם במורה נבוכים א' פרק ע"ד, כתב, ובזה יאמר באמת המשל המפורסם אצל הערביים, ערבך ערבא צריך, וצ"ע. וראיתי בזה בס' מחקרים ועיונים דף ר"ה, שלפי מקור הראשון

של המו"נ בלשון ערבי, בתרגומו המדויק נמצא כתוב שם, המשל המפורסם אצל הארמיים, ולא הערביים.

ובאותו ענין איתא בגמ' שבועות ל"ט ע"א, כל ישראל ערבין זה בזה. וראיתי בשם גדול א' לפרשו מלשון ערב ומתוק, היינו שישראל מתוקים כשהם מחזיקים זה בזה, ודפח"ח מתוק מדבש. וכן יש לפרש לשון הגמ' כתובות י"ז ע"א, לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות, וכן כתיב במס' כלה רבתי פ"ג, צריך ת"ח להיות ערב לכל אדם, ולא יהי' כקדירה שאין בה מלח, וזהו ממולח טהור קודש.

עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות

זהו מימרא דרבי עקיבא בפסחים דף קי"ב ע"א, ותנא דבי אליהו אע"פ שאמר ר"ע וכו' אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו, מאי ניהו אר"פ כסא דהרסנא, כדתנן ר' יהודא בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים - והנה ידוע לשון הטור בה' שבת סי' רמ"ב שכ' וכמה פעמים נשאתי ונתתי בדבר לפי אדוני אבי הרא"ש ז"ל כמוני היום שיש לי מעט משלי ואיני מספיק לי וצריך אני לאחרים אם אני בכלל עשה שבתך חול אם לא, ולא השיבני דבר ברור, וכידוע מה שאמר ע"ז הרה"ק מבעלזא זי"ע, שהסיבה שלא השיבו שלא רצה לפסוק עליו שיש לו דין עני הצריך לבריות, ואף גם נראה מזה שגם לאביו הרא"ש לא הי' סיפק בידו ליתן לו לצורך שבת, ולמדו תורה לשמה מתוך דחקות ועניות ל"ע.

ואולם אח"כ כתב הטור, אחר כך מצאתי בפרק"א לרש"י שפי' על ההיא משנה דרבי יהודא בן תימא שכ' וז"ל תיכף לאותה משנה של ר"ע שנוי' הוא דההוא בן תימא לאורויי דר"ע לא אמר אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד שבתות ביותר ע"כ. על כן צריך כל אדם לצמצם בשאר ימים כדי לכבד השבת, ועיין בדרישה שם.

הנה מכל זה אנו למידין לימוד גדול והדרכה ישרה במאמרו של יהודא בן תימא שאין הוא תובע מן האדם גדולות ונצורות לעשות הכל כנמר וכנשר וכארי והוא עבודה גדולה להתדמות למידתם, ורק עיקר הדבר להכניע לבו ולעשות עכ"פ דבר מועט לכבוד שמו יתברך לעשות רצון אביך שבשמים, כמו שאמר הגמ' אפילו כסא דהרסנא בכלל זה לעשותו לכבוד שבת, ובזה כבר יצא מכלל עשה שבתך חול, וכן הוא בכל המצות והמדות.

ובזה עולה יפה על מה שפתח הטור את ספרו במאמר רבי יהודא בן תימא כדי להורות ולהראות שאם תעשה דבר מועט לכבוד שמו ית' ותפסיע פסיעה קטנה כדי לעשות רצון אביו שבשמים, או אז תערב לכם מכאן ולהבא להמשיך בעבודת הקודש כדבעי.

ובאותו הענין כדי להוסיף מ"ש בתוס' ביצה דף ט"ו ע"ב על לוו עלי ואני פורע, שכ' והא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ה"מ כשאין לו לפרוע. ובהגהות רש"ל כ' דהיינו כשאין לו לפרוע אא"כ יטול מן הצדקה, אבל הכא מיירי שיש לו משכנות כדי לפרוע ואין לו מעות לכך אמר לוו עלי, וכ"ה באשרי. אולם בהגהות הגר"א גורס בתוס' ה"מ כשאין לו ממי ללוות, ע"כ.

פזר הראשון שבתורה

הנה מתחילת בראשית לא מצוין בתיבת התורה, טעם פזר עד פרשתו של ישמעאל, על תיבת בבוקר בפסוק בראשית כ"א י"ד, וישכם אברהם בבוקר ויקח לחם וחמת מים וגו', להורות כי פיזור של רשעים הנאה להם והנאה לעולם, ובכל פרשת לך לך שאברהם אבינו הלך מארצו וממולדתו ומבית אביו עם אשתו וכל רכושו לא נזכר בה פזר, כי זהו לא ה' פיזור ורק כינוס לצדיקים שהבטיחו הקב"ה ואעשך לגוי גדול, ואודיע טבעך בעולם.

והנה ידוע מאמר החסיד המובא ברע"ב (אבות פ"ב מ"ח) שהי' מתפלל "המקום יצילנו מפיזור הנפש" ושאלו ממנו מהו פיזור הנפש, אמר להם שיהיו לי נכסים מרובים מפוזרים במקומות הרבה, וצריך לפזר נפשו לכאן ולכאן ע"כ ובזה מובא הלשון בתפילת האורח והיו נכסיו ונכסיו מוצלחים וקרובים לעיר. - ולהוסיף בברכה שע"י שיקיים פזר נתן לאביונים ויתן צדקה ביד רחבה ינצל מפיזור הנפש, וכלשון החת"ס בדרשות ח"א דל"ז, ויבוא פיזור ויכפר על פיזור, ועוד לקרא בסימן שנתנו חכמים בר"ה ד' ע"ב, פזר קש"ב, שע"י שיפזר צדקה לעניים יקשיב ה' לקול תפלתו, כ"כ בס' ילקוט המאירי שם.

שורק הראשון שבתורה

איתא במדרש מי השלוח (מובא בפני דוד להחיד"א אות ל"ז) אמר ר' שלמיה אוחי דר' נחמיה, כל הנקודות שבמקרא יש בפסוק ראשון חוץ משורק, רמז דכל מה שנברא במעשה בראשית במדת אמת נברא ואין שקר עומד בפניו וכל האומר אמת אינו נכשל לעולם.

ובס' תוספות השלם הוסיף וכן בפסוק אנכי ה' אלקיך יש בהן כל ההברות והנקודות חוץ משורק, וכן בשמות האבות אברהם יצחק יעקב, כי שורק יש בה אותיות שקר, והתורה אמת וכל העולם נברא באמת, ובפסוק נאמר (ירמ' כ' כ"א) ואנכי נטעתך שור"ק כולה זרע אמת ע"כ.

והנה השורק הראשון מצוין בפסוק (א' כ"ח) פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה, על תיבת וכבשה, ופרש"י חסר וי"ז, ללמדך שהזכר כובש את הנקיבה, וברמז כאן כי שורק יש בה אותיות קשר, ובזיווגו של אדם נעשה הקשר של קיימא.

ובדרך צחות יש בה גם אותיות שקר, שהלא הרבה שידוכים נעשה ונגמר ע"י קצת שקר שמעורב בהם, וטעמו מבואר בס' מאה שערים, באגרת מבעל התניא זי"ע.

ובזה מובן המנהג להתיר קודם החופה כל הקשרים של חתן וכלה, כדי לבטל כל הקשרים והשקרים מקדם, ולעשות מחדש קשר חזק ואמיץ ע"י חופה וקידושין בבנין עדי עד.

קצה האחרון של הלחם, אכילתו קשה לשכחה

הנה רגיל בפי העולם שלא לאכול קצה האחרון של פת, ואומרים דקשה לשכחה, ונשאל ע"ז בשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' ח' אות ז', וכתב דהגם כי לא מצא מקור לזה מ"מ אין לזלזל בה ומביא הירושלמי (תרומות פ"ח הל"ג) אמר ר' אמי

צריכין למיחש למה דברייתא חוששין, ופי' הקה"ע צריכין אנחנו לחוש ולהזהר ממה שהבריות אומרים שיש לחוש.

והנה בטעמי המנהגים אות קע"ו מזכיר מנהג זה, והביא קצת טעם לזה כי כל ראשית יש בו אחיזה לחיצונים לצד היותו מוקדם לפרי, ורמז לזה, כל ערל לא יאכל בו, עיי"ש בפנים.

וגם אני שמעתי מת"ח גדול מורה הוראה מובהק סמך לזה המנהג מדברי הש"ך יו"ד סי' ע"ב סקי"ד שכ' בשם רקנטי פ' לך וז"ל ובעבור כי הברית הוא דוגמת הלב, לכך חותכים גם חידוד הלב בראשיתו להעביר משם כוחות הטומאה, וזהו ומלתם את ערלת לבבכם ע"ש. - ובזה אפשר להוסיף ברמז בלשון הפסוק, ולחם לבב אנוש יסעד, וכן בפסוק ואקחה פת לחם וסעדו לבבכם, פרש"י פתא סעדתא דלבא, ומזה נראה דדינא דלחם ולב שוין, ועיין בבן איש חי פ' תולדות אות א', - ובאמת להודיע כי אף לפי מנהג העולם הוא רק במה שקונין לחם שלם מן השוק ונתחתכו לחתיכות קטנות, אז מסידין החתיכות של הקצוות, אבל בשבת קודש שמברכין על לחם שלם ופורסין פרוסות אין בנ"א מקפידין לחתוך במיוחד הקצוות כדי שלא לאכלן ואוכלין ברווחא לשבתא עד קצה האחרון.

חסורי מחסרי והכי קתני

מובא הרבה פעמים בש"ס ודורשי רשומות נתנו סימן בפסוק חמוק"י ירך. נוטריקין ח'סורי מ'חסרי ו'הכי קתני, ובמו"ק ט"ז ע"א דרש רבי מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר, עיי"ש. ד"ז מובא בהקדמה לפאת השולחן בשם הגר"א, וכ"ה בס' מאה קשיטה להרמ"ע מפאנו, ח"ד פ"א, ועיין בשלה"ק, תושבע"פ כלל י' אות ט'. ולהעיר במדת הזכרון כי בספר אוצר אמרי אבות הולך ומונה כמ"פ שנאמרו בש"ס זה הלשון, ובא בחשבון צ"ט פעמים, ועוד אחד בב"ב י"ג ע"ב בלשון חסורי מחסרי, "והכי קאמר" וברמז כי אינו דומה מאה למאה ואחד. כי אז מגיע לזכרון ואינו עוד חסרון, והבן. ואמרו בסימן החילוק בין זכר לשכת, הוא במנין מאה ואחד.

שיגרא דלישנא

זה הלשון לביטוי ופתגם לא נמצא בש"ס ובמדרשים וגם לא בראשונים, ואחת מצאתי בחי' הרא"ש ב"ב פ"ג אות נ"ה בלשון כך הי' שגור בפי רוב העולם, וכדוגמתו מובא בירושלמי ברכות פ"ב ה"ד, השגרת לשון הוא, וכן שם, אשגר חד ברכה, דהיינו שכח ודילג באשגרת לשונו במרוצה, וכן בירושלמי כלאים, אשגרת עיני בכל ספר תהלים.

ואולם האחרונים בחידושים ותשובות משתמשים בזה בהרבה מקומות, ובמקורו, לשון הפסוק שגר אלפך, פרש"י שהנקבה משגרת ממעי, ובגמ' ברכות ל"ד ע"ב, אם תפלתי שגורה בפי, ובירושלמי שם הגירסא, אם עשו שפתותיו של אדם תנובה יהא מבושר שנשמע תפילתו. ודרש מדכתיב בורא ניב שפתים, וכ"ה במדרש ויק"ר סו"פ ט"ז, אם הניבו שפתיו בתפילה, וכן במגילה ט"ז ע"ב, שיגר לו יין ישן, וכן שיגר לה כוס של ברכה, וכל זה ענין שילוח, סחיבה, ריצה, ונרדפת, עיין בערוך ערך שגר, ויש עוד בגמ' יומא כ"ט, שיליה קייטא קשיא מקייטא, וסימניך, תנורא שגירא. וזה הלשון נמצא גם בקידושין מ', ב"מ פ"ה, ועוד - ויש עוד בגמ' כתובות פ' "שגרא דתמרי" היינו כובס של תמרים ועיין בנועם אלימלך ריש פ' וחי

שמאריך נפלאות בדברי קדשו על מאמר של רבי חנינא בן דוסא, אם תפלתי שגורה בפי, ובתוה"ד אומר שרצ"ל התפלה הזאת שאני מתפלל עתה היא שגורה בפי, כמו דבר הרגיל שהורגל בה כבר משמי מעל בכוח אין סוף ברוך הוא, עיישה"ט.

ובאותו ענין כדאי לציין לשון המג"א או"ח סי' קצ"ו סק"א שכ' כל קשיא יש לה תירוץ, וכן מרגלא בפומא דאינשי.

תברא מי ששנה זו לא שנה זו

מובא כמ"פ בש"ס, ובתוס' כתובות ע"ה ע"ב, פר"ח לשון שבועה, ובערוך ערך תבר כ' שהוא לשון שובר זו את זו, ובדבש לפי להחיד"א אות ת' מביא בשם המדרש תלפיות שהי' אומר שהקושיות באות מחמת הקליפות כמ"ש האריה"ק כשהי' מעיין בהלכה הי' מקשה בכוח גדול עד שמזיע לשבר הקליפות הנאחזות בהלכה, ולכן כשהיו מקשים קושיא חזקה אמרו, תברא מי ששנה זו לא שנה זו, הגם שזה תירוץ דחוק ואין בו חכמה לומר מי ששנה זו לא שנה זו, אך הכוונה להכניע הקליפה לומר כי לא יש קושיא ובזה משתברת הקליפה, וזה תברא, שתשבר הקליפה כי לא יש קושיא, ואחר זה עפ"י רוב יבוא אמורא ויתרץ תירוץ טוב עכ"ד הרב הנז' בתוספות נופך.

ובאותו ענין כדאי לציין דבר נפלא הכתוב בס' זכרון אבות [הנדמ"ח] להרה"ק רבי אליעזר נחמן פואה ז"ל, תלמיד להרמ"ע מפאנו, פ"ו מ"ה, וזל"ק יש ג"כ סוד להתחמם בפלפול ולהכות ידיו על הספר כדרך המפלפלים, והוא לשבר קליפת השכחה כמ"ש במנהגי הרב [האריה"ק] זללה"ה, עכ"ל. ועיין בס' נגיד ומצוה בסדר הקריאות בכל יום שכ' ראיתי למורי ז"ל כשהי' קורא ההלכה בין החברים שהי' מקשה בכוח עד שהי' נלאה ומזיע זיעה גדולה, ונתן טעם כי עסק התורה הוא לשבר הקליפות שהם סוד הקושיות, וכן ראוי להעיר עצמו ולשבר כוחו ולהתישו ע"כ.

תתר"פ חלקים לשעה

הנה חלקו חכז"ל השעה לתתר"פ רגעים, ובנושאי כלים להרמב"ם כתבו כמה טעמים על זה, וראיתי בספרים טעם נכון ומתוק כי הנה הרף עין היינו "א אויגען בליק" והחוקרים עמדו למנין אשר אדם עושה בעיניו ח"י בליקען בכל רגע, ויש ששים רגעים לשעה, ונמצא בס"ה ח"י פעמים ששים עולים למנין תתר"פ, ועוד לפליאה ביותר מ"ש בר"ח שער היראה (פ"י כ"ו) שבשעה אחת מנשים אלף ושמונים נשימות, וכ"כ ברבינו בחיי פ' קדושים פי"ט ב', ונמצא לפי"ז שהראי' והנשימה באין כאחד למנין תתר"פ, וכן כתוב הרמ"ע מפאנו, בס' אלפסי זוטא פרק הישן, וז"ל שתינ נשמי, ושיעור נשמי הוא אחד מתתר"פ בשעה עכ"ל וזהו המנין הכתוב בשע"ת או"ח סי' ד' סק"י, דשתין נשמינן הם שהם בחשבון של לערך ג' מינוט ושליש ע"ש.

והן עתה תחזה דבר נפלא מ"ש במאמרי אדמו"ר הזקן, ספר תקס"ח, דף תקמ"ג, שמאריך בביאור שיעור תתר"פ נשימות, ובתוה"ד כתב לאמר, וזל"ק, ושיעור ס' נשימה בשעה שנזכר בזוהר על דוד המלך היינו נשימה שהוא גדולה וכלולה מח"י נשימות של רגעים דהיינו שיעור מספר תתר"ע לס' נשימות, והוא תתר"פ צרופים ובכל צירוף החיות רצוא ושוב, וזהו הנזכר בישיע'ל, חי חי הוא יודוך וכו' שהן ח"י נשימות קטנות הכלולים בנשימה הגדולה שהוא ח"א מס' בשעה כנ"ל וד"ל, עכ"ל ועיי"ש בפנים דברים עמוקים מתוקים מדבש ונופת צופים.

ובס' נפש החיים שער א' פ"ד כ' שיש תתר"פ צירופים של שם הוי' כנגד תתר"פ רגעים לשעה. וכל רגע משתנה צירוף אחד עיי"ש וכמ"ש ר"י בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא, וכן בוא יבוא הישועה מה' כהרף עין, כמ"ש בילקוט ריש פ' נצבים, כך הרשעים אובדין מן העולם כהרף עין, וישועת ה' כהרף עין.

ועוד לקרא מצאתי כתוב ברמז דבתפילת שחרית מתהלה לדוד עד ישתבח יש בס"ה תתר"פ תיבות כמנין החלקים והנשימות לשעה, ונרמז בפסוק כל הנשמה תהלל יה, על כל נשימה ונשימה, ואף גם זאת שבתפילת שחרית לשבת, אחר ברוך שאמר עד ישתבח, יש בס"ה תתר"פ תיבות ועוד תרי"ג תיבות, דוק ותשכח, והוא פלא.

מנין האותיות שיש בפסוקי התורה

הנה הכל יודעים המאמר "יש ששים רבוא אותיות לתורה" ר"ת ישראל. וכידוע שכאשר הוא לפנינו יש בתורה רק שלשים רבוא וחצי בקרוב, ועל זה באו בכתובים בכל המפורשים וכל הספרים בתירוצים שונים, וכולם טרחו ויגעו למצוא החשבון למלאות החסרון מהנשארים.

והן עתה נשובה ונחקורה לאמר בואו חשבון במספר המדויק של האותיות אשר הם בס"ה 304,805 אותיות, מה זאת ומה טעם יש בה להבין ולהשכיל כוונתה במנינה.

ועתה תחזה בגילוי נפלאות מתורתך שהמנין והמספר קולע על השערה ולא יחטיא המטרה ומכוון הוא הדק היטב, וזהו ביאורו, כי הנה בס' מעשה רוקח פ' וילך, וכן הוא במדרש תלפיות כתבו דפסוקי התורה מכוון כנגד שנות העולם, ובשמים ממעל ישנו שש אלפים פסוקים כנגד שש אלפי שנים, והם כנגד חמשים שערי בינה, וכולם נמסרו למשה חוץ מאחד. ולכן אין לנו בתורת משה כל הפסוקים והנשאר בשמים יתגלה לנו בביאת משיח בן דוד. והעיקר בזה שכל פסוק ופסוק מכוון כנגד שנה בשנה, וכידוע שהרבה מאורעות שבעולם הנעשה ונשמע בכל הדורות תמצא בפסוקים המכוין למנין זו השנה, ואין להאריך בזה כאן, וביתר ביאור לך נא ראה רמזים נחמדים בזה הענין בספרי מטבע של אברהם ותמ"ג. ואף גם כתב בשלה"ק מס' שבת (דף ק"א) שיש גם ששים רבוא שבתות הכולל אלף השביעי שיהי' יום שכולו שבת, ויש בזה אריכות בישמח משה פ' כי תשא, ובמהר"ל ורמח"ל וחת"ס, ועוד.

ונמצא לפי זה שמנין הפסוקים הם נגד מנין השנים פסוק לשנה, ומנין האותיות הם נגד השבתות, כל אות כנגד שבת אחת, ובכן לפימ"ש בילקוט שמעוני פ' עקב שסכום הפסוקים הם ה' אלפים ח' מאות מ"ב, וכן מנה רבי אליהו בחור בספרו מסורת המסורה [וזה המנין עולה יפה אם תספור מנין הפסוקים לפי טעם העליון בעשרת הדברות של פ' יתרו, ולא בפ' ואתחנן, ועיין מג"א ה' קרה"ת].

והן עתה כי תחשוב השנה בשנות החמה שהוא שס"ה ימים ורביע ותתקפלם שבעתים לידע מנין השבתות תמצאנהו לפלא כי בשנים של ה' אלפים ח' מאות מ"ב, יש בהן מנין שבתות העולים כמעט שוה למנין של 304,805, ושם רמז והן מספר

למגין שנות העולם ושבתות השנה, חקור בדבר ותבין בבינה יתירה לפליאה גדול, וע"ז אמר דהע"ה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך.

רב הונא, בעל השם

בגמ' פסחים פ"ו ע"ב איתא, רב הונא בריה דרב גתן איקלע לבי רב נחמן בר יצחק, אמרו לי מה שמך, אמר להו רב הונא וכו' אמרו לי מ"ט קרית לך רב הונא, אמר להו בעל השם אני, פרש"י מקטנותי כך קורין לי רב הונא, ועיי"ש במהרש"א.

ואפ"ל בדרך צחות על מה שקראו לו רב הונא, דהיינו בברכה שיהי' לו הון רב ועושר בבינתו, ובמליצה משבחין לגיד ונכבד, ר"ב הונ' ור"ב חסדא, ובדומה מצינו ביבמות ל"ד ע"ב, אמר ליה הון בריה דר"ג, פירש"י, הון, שם חכם, והון הוא קיצור מהונא, ובגמ' גיטין ז' ע"א, חסדא שמך, וחסדאין מילך. והבן.

וע"ד אגב, איתא בגמ' ברכות נ"ז ע"א, הרואה הונא בחלום נס נעשה לו, ובהגהות היעב"ץ כ' שזהו נוטריקון הדר כבוד ה' דרך ודברי נפלאותיך א' שיחה.

שורק הראשון רמז לקשר של קיימא

פרו ורבו ומלאו את הארץ וּכְבָּשָׁהּ. פרש"י, חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקיבה. כאן הוא המקום הראשון בתורה שיש בתיבה מנוקד בשורק, על תיבת וּכְבָּשָׁהּ, וכדאיתא במדרש מי השלוח, (מובא בפני דוד להחיד"א אות ל"ז), אמר ר' שלמיא אחי דר' נחמיא כל הנקודות שבמקרא יש בפסוק ראשון חוץ משור"ק, רמז דכל מה שנברא במעשה בראשית במדת אמת נברא ואין שקר עומד בפניו, וכל האומר אמת אינו נכשל לעולם, ובס' תוספות השלם הוסיף וכן בפסוק אנכי ה' אלקיך יש בהן כל ההברות והנקודות חוץ משור"ק, וכן בשמות האבות אברהם יצחק יעקב, כי שורק יש בה אותיות שק"ר, והתורה אמת וכל העולם נברא באמת, ובפסוק נאמר (ירמ' כ' כ"א) ואנכי נטעתיך שור"ק כולה זרע אמת. וברמז כאן כי שורק יש בה אותיות קש"ר, ובזיווגו של אדם נעשה הקשר של קיימא.

ובדרך צחות יש בה גם אותיות שק"ר, שהלא הרבה שידוכים נעשה ונגמר ע"י קצת שקר שמעורב בהם, וטעמו מבואר בס' מאה שערים, באגרת מבעל התניא זי"ע.

ובזה מובן המנהג להתיר כל הקשרים של חתן וכלה קודם החופה, לבטל כל הקשרים והשקרים שמקדם, ולעשות מחדש קשר חזק ואמיץ ע"י חופה וקידושין בבגין עדי עד.

ביאור במצות פדיון הבן והסעודה

כה אמר ה' בני בכורי ישראל – ואתם תהיו לי ממלכת כהנים – כיצד יתקיימו שניהם כאחד

מקור לחלוקת שום, וכאילו התענה פ"ד תעניתים, והמסתעף

איתא בגמ' סוף מס' פסחים רבי שמלאי איקלע לפדיון הבן, בעו מיניה, פשיטא על פדיון הבן, אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון הבן אבי הבן מברך, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה כהן מברך או אבי הבן מברך, כהן מברך דקמטי הנאה לידיה או אבי הבן מברך דקא עביד מצוה, לא הוה בידיה, אתי שאיל ביה מדרשא, אמרו ליה אבי הבן מברך שנים, והלכתא אבי הבן מברך שנים.

הרשב"א בתשובות (ח"א סי' של"ח) הקשה ע"ז מדוע לא נאמר שגם הכהן יברך וגם אבי הבן יברך, הכהן יברך משום ההנאה שמקבל, ואבי הבן יברך על המצוה שמקיים, ותירץ בשני אופנים, א', שזה פשוט מסברא שאין לכהן לברך רק משום שמקבל הנאה, וכמו בשאר מתנות כהונה שמקבל הכהן שאינו מברך שהחיינו, אלא שנסתפקה הגמ' שכיון שיש כאן ברכת שהחיינו מחמת המצוה, אז אפשר שהכהן צריך לברך משום שיש לו גם הנאה, אבל זה וודאי שעיקר הברכה היא משום המצוה. וכוונתו כנראה שגם הכהן מברך על המצוה ומוציא את האב בברכתו.

והשני, שכיון שכאן מדובר בענין אחד התלוי בשנים, דהיינו שהאב פודה והכהן מקבל את הפדיון אין נראה לומר שיברכו שניהם, אלא רק אחד מהם מברך, שהרי זה כקונה כלים חדשים שהלוקח מברך ולא המוכר ואפי' במקום שגם המוכר מרויח מכך הרבה, והוא הדין כאן, זהו תוכן דבריו.

ובשו"ת קרן לדוד (או"ח סי' נ"ז) כתב שע"י הפדיון הוא קונה את בנו, ולכן הוא כמצוה שיש בו קנין.

ובתשובת חת"ס (יו"ד סי' רצ"ט) מבאר שבאמת פשוט לגמרא ששניהם צריכים לברך והספק היה מי מוציא את מי בברכתו, ומסקנת הגמרא שאבי הבן שמברך על המצוה עדיף מהכהן שאינו אלא ברכת הנהנין, ולפי"ז כתב החת"ס, שבמקום שאין אבי הבן יכול לברך משום ספק, יברך הכהן על ההנאה ויוציא את אבי הבן בברכתו. ולהעיר על זה שנמצא לפי"ז שברכת המצוה יכול להוציא חברו המחויב בברכת הנהנין.

והנה במה שהביא הרשב"א לדמותו לשאר מתנות כהונה שמקבל הכהן שאינו מברך שהחיינו צריך ביאור מדוע לא יברך על קבלת הנאה כמו שמברכים על קניית וקבלת כלים חדשים, ובחי' הרמב"ן (שו"ת סי' קפ"ט) כתב הטעם משום שאין הישראל נותן משלו כלום אלא משולחן גבוה קא זכי. ובקצות החושן (סי' רמ"ג סק"ד) מוסיף ע"ז שהטעם שחרש שוטה וקטן יש להם זכיה במתנות כהונה משום שממון כהנים הם וכבר זכתה בהם התורה לכהנים, והרי זה כמו ירושה שגם קטן יורש, וכן בחמשה סלעים של פדיון הבן שחוב הוא לכהנים וקטן כהן גם יש לו זכיה

בזה, כמו פרעון חוב, ולפי דבריו פשוט לכאורה שלא שייך לברך שהחיינו על מה שחבירו פורע את חובו לו.

(ובאותו ענין ראוי לציין מ"ש בשו"ת מהר"י ברונא (סי' קכ"ב) בשעת הפדיון נהגו שהאב עומד והכהן יושב, כי הישיבה הוא ענין של כבוד, ולגבי מתנות כהונה מצינו בפסוק "למשחה" ופירש"י לגדולה, ומאחר שהכהן מקבל כאן מתנות כהונה ראוי לו לעשות המצוה בישיבה).

וכדאי להוסיף בזה דבר נחמד הנכתב בס' פרי צדיק (פדה"ב אות ב') שהקשה על ספיקת הגמ', אי כהן מברך דקמטי הנאה לידיה, והלא לא מצינו שיברך אדם שהחיינו על ריוח כסף כיון שטובת הכסף רק לקנות בהם דבר הנאה, ותרץ בנועם דבריו, דכיון שהוא מתנות שמים ובאות בכח התורה שזיכתה לו, הוה ס"ד שיברך שהחיינו על הכסף בעצמו שזה עצמו הנאה ושמחה שבא מידו של הקב"ה ובכח התורה, וזה העיקר שיכירו וידעו שהכל מהשם יתברך, עיי"ש בפנים. ובזה הענין באמת כ' בהלכות קטנות (שו"ת ח"א סי' ר') שה"ה אם הרויח ריווח גדול בעסק מברך שהחיינו.

והן עתה נייתי ונחזה במשנתו של מרן רביה"ק זי"ע בספרו הק' דברי יואל (בחקותי) כאשר עשה סיום למסכת פסחים בפתיחה לתלמידי הישיבה כתב ביאור נפלא בזה הענין, וזהו תוכן דבריו, שהקשה על ספיקת הגמרא, היאך הוה ס"ד לומר שהכהן יברך שהחיינו והרי איהו לא מידי עביד, ולמה יברך הכהן שהחיינו משום שבא לידו ריוח ממון, האם בכל עת שהאדם מרויח כסף או שוה כסף עליו לברך שהחיינו.

ומתחילה רצה לבארו דאולי ספיקא דגמרא הוא דכיון שהכהן מסייע לקיום המצוה שע"י שהוא מקבל המעות מדי האב נעשית המצוה ובכן הוה כמו תשמישי מצוה ולפיכך מספקא להו אי כהן מברך, וכע"ז מובא בצל"ח.

אמנם אכתי לא ניחא ליה בהך תירוצא, דלפי"ז עיקר חסר מן הספר, דבגמ' לא קאמר אלא הטעם משום דקמטי הנאה לידיה, ואין רמז ורמיזא שיהיה טעמו כי הוא המסייע לקיום המצוה, ובכן אחרי דרך ארוכה בא לישוב לאמר בטעמא דהך מילתא דהוה מספקא ליה לרבנן אם כהן מברך שהחיינו על פדה"ב או האב מברך, כי הנה מצות הפדיון מוטלת על האב דעליה דידיה רמיא לפדות בנו בכורו, והכהן הוה רק כגורם למצוה שתתקיים ע"י שהוא לוקח את כסף הפדיון, ופעולת הכהן היא כהכשר מצוה.

ולפי הך כלל דאמרן כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא אבל שכר הכשר מצוה ישנו גם בעוה"ז, א"כ נמצא כי הכהן מקבל שכר הכשר המצוה בעוה"ז, אבל אבי הבן אינו נוטל שכר מצות הפדיון בעוה"ז אלא שכרו צפון לו לעוה"ב, והיינו דקא מספקא להו אי כהן מברך דקאי מטי הנאה לידיה, כלומר שע"י שהוא הגורם והמכשיר למצוה שתתקיים באה הנאה לידו בעוה"ז, כי הן שכרו בארץ ישולם, וא"כ הוי כבונה בית חדש או קונה כלים חדשים שמברך שהחיינו, ועאכ"ו הכא שתבוא לידי השפעת הברכה מן השמים ויתברך ברב טוב ראוי לו לברך שהחיינו.

אמנם כד אתא רבי שמלאי לבי מדרשא פשטו לו דאבי הבן מברך, ויתבאר עפ"י מש"כ הרמב"ם בפיה"מ ריש פאה על המשנה אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעולם הבא, וז"ל וזה ענין מה שאומר לך וכו' כי בחלק המצוות התלויות בתועלת בני אדם קצתם עם קצתם וכו' כשיעשה אדם אלו המצוות תחשב לו לצדקה לעולם הבא, לפי שעשה המצוה, וגם ימצא טוב בעוה"ז בעבור שנהג מנהג טוב בין בני אדם, עכ"ד ז"ל. היוצא מזה כי במצוות שיש בהם טובה לבני אדם מקבל האדם שכר גם בעוה"ז, וא"כ ה"נ בנידון דידן שאבי הבן מהנה את הכהן מקבל גם אבי הבן שכר בעוה"ז, ושפיר מברך אבי הבן שהחיינו, ע"כ דבריו הקדושים ודפח"ח, ועיי"ש בפנים ותמ"נ.

ומה טוב ונכון לצרף לזה בטעם ורמז מש"כ בספה"ק נועם אלימלך פר' תזריע, שכ' כהן הגדול מאחיו, גדלוהו משל אחיו בנוי בחכמה ובעושר, דהיינו שגם העשירות של הכהן יהיה רק לעבודת הבורא ולא להנאת עצמו, והבן.

והטעם דנקיט מסדר הגמרא דין הפדיון בסוף מסכתא זו הנקרא פסחים, כתב בס' בן יהוידע שזהו לרמז על שם שפסח היה והציל את אבותינו ופדה אותם ממצרים שגם ענין זה נקרא פדיון הבן, דחביבין ישראל שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה' אלוהיכם, עכ"ד.

ובכן נרחיב הדיבור בזה הענין ובאותו הבנין לבארו באורך כי הנה התורה אמרה, כה אמר ה' בני בכורי ישראל, דהיינו שבני ישראל נקראו בכורים, ובמתן תורה אמר הכתוב, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, דהיינו שקרא לבני ישראל כהנים, ובפשטות צ"ע היאך יתקיימו שניהם, ואף גם כי פדה ה' את כל בכור בבני ישראל, הלא הקב"ה שומר משמרתה של תורה, ואם כל ישראל נקרא בכורים אזי מחויבים במצות פדיון הבן, וצריך הקב"ה לפדותינו בשקל הקודש וליתן הממון לכהן, ובכן צריך לבאר מי הוא הכהן אשר בו בחר ה' לקיים בו ופדויו מבן חודש תפדה, ואפשר לומר שהיות שהקב"ה עשוי כבכורים, ע"כ רצה הקב"ה לקיים מצות פדה"ב כהלכתה, ולא מצא כהן הגון ומובחר יותר מבני ישראל עצמם, ובכן אמר ה' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, ובכן בחרתי לעשותכם ככהנים ג"כ, ונתן להם ביזת מצרים וביזת הים לקיים בנו מצות פדיון בכור בבנ". ואף גם זאת להוסיף כי הלא המצוה הוא כשהתינוק יוצא מתורת נפל ונעשה בר קיימא, כמ"ש ופדויו מבן חודש תפדה, ולכן אפשר שגם ירידת המן היה בכלל מצות הפדיון שהתחיל להוריד חודש ימים אחר יציאת מצרים כשנפסק החררה, ובזה יש בהם רמז לחודש ימים של פדיון הבן.

ועתה נלכה לדרגא חדתא, לחלק בין כל קהל עדת ישראל ובין ראשי עם בני ישראל, דהיינו לומר שכל ישראל נקראו בכורים, וראשי ומנהיגי בנ"י הם הנקראים כהנים, ומה שאמר הכתוב ממלכת כהנים פירושו שכל בני ישראל הם בני מלכים והם בתוך ממלכה של כהנים ושירי העם וכמו שפירש"י ממלכת כהנים, שרים, כמה דאת אמר ובני דוד כהנים היו, והלא אי אפשר לומר שכל איש מבנ"י נעשה שר ושופט, כי הלא אין מלך בלא עם, וצריך איש על העדה לנחותם הדרך כי בלא זה הלא איש כל הישר בעיניו יעשה, ועוד לקרא, כי אנחנו עמו עם המיוחד שכל אחד

מישראל יכול להיות כמשה כלשון הרמב"ם, ויש בכח וברצון של כל אחד להתעלות ולהתהוות מלך כהן ושר, והבן.

ולפי"ז נמצא שכלל ישראל הבכורים צריכים לפדות את עצמם וליתן חלק מממונם להכהנים ושרי ומנהיגי העדה, התלמידי חכמים, לקיים בזה מצות פדיון הבן, והנותן מתנה להת"ח כאילו קיים מצות ביכורים, וזהו הענין של הפדיון, ואף גם איתא בספר החיים לאחי המהר"ל (ח"א פ"ד), שהחזקת תלמידי חכמים אינו רק בגדר צדקה, אלא בגדר מתנות כהונה המוטלת על כאו"א מישראל, ולצרף בזה מדברי הגמ', ובני דוד כהנים היו, וכי כהנים היו, אלא מה כהן נוטל חלק בראש, אף ת"ח נוטל חלק בראש, וכידוע חידושו של החת"ס בתשובות (או"ח סי' קנ"ח) שהראב"ד בכל עיר דינו ככהן גדול, ולכן המנהג לכבדו בסנדקאות אף פעמיים ושונה בה כמו בקטורת שהכה"ג מקטיר חלק בראש ומותר לשנות בה, ומידי דברי בו נראה לדייק מלשון הכתוב "ממלכת כהנים וגוי קדוש" שבני ישראל זכו לשלשה הכתרים, כתר תורה, כהונה ומלכות והבן.

ובענין סעודת פדיון הבן אי הוי סעודת מצוה, הנה בגמ' ב"ק (פ' ע"א) איתא רב ושמואל ורב אסי איקלעו לבי שבוע הבן ואמרי לה לבי ישוע הבן, ופירש"י, שבוע הבן, ברית מילה ע"ש שעברו עליו שבעה ימים, ישוע הבן, משתה שעושין לפדיון הבן בכור, ישוע מתרגמינן פורקן כמו פדיון, וחידוש בזה דיוקו של המהרש"א שכ' דלגבי שבוע הבן פירש"י ברית מילה אבל גם ישוע הבן פירש"י משתה לפדיון הבן, ובזה כ' שאין מכאן ראייה לעשות סעודה בברית מילה אלא בפדיון הבן. ובתוס' שם, לבי ישוע הבן פ"ה פדיון הבן וכן הערוך, וקשה דאע"ג דמתרגמינן פדיון פורקן מ"מ אין שייך לשון ישועה, ולכן פי' ר"ת דפירושו שנולד שם בן, וע"ש שהולד נושע ונמלט ממעי אמו כדכתיב והמליטה זכר נקט לשון ישועה והיו רגילין לעשות סעודה.

ועיין בדברי תורה להגה"ק בעל מנחת אלעזר ממונקאטש זצ"ל, (מהדו"ת אות ע"ט) שמביא דברי התנדב"א (א"ר פכ"ז), אין ישע אלא ימות המשיח, וכ' כי אין ישועה לכלל ישראל אלא הגאולה שלימה במהרה בימינו, והוסיף בזה, וראיתי לעורר כי כן הוא בש"ס דילן (ב"ק פ' ע"א) על ישוע הבן פירש"י משתה שעושין לפדיון הבן בכור, ישוע מתרגמינן פורקן כמו פדיון, הרי מפורש דיסועה היינו תרגומו, וכוונתו פורקן ופדיון מהגלות, כיה"ר בב"א. וכן עיי' בש"ס ע"ז (דף ד' ע"א) בשכר שמשוועין לפני אני מושיע אותם, ופירש"י בד"ה שוע אני נותן להם פדיון כמו ויושע ופרק, וכמו ישוע הבן, פדיון, והיינו כנזכר מפורש, עכ"ל. ועיין באורך בדב"ת (מהדו"ת אות קי"ב) ביאור נחמד על הגמ' רבי שמלאי איקלע לפדה"ב, הכל לפי שיטתו, עיי"ש.

ואולם בהגהות בן ארי' שם ציין ממדרש תנחומא פ' אחרי ששם מבואר כרש"י שישועה משמעותה פדיון שכ' שם שישראל נפדים על ידי הקב"ה שנאמר עם נושע בה'.

וברש"ל בים של שלמה, (שם ב"ק סי' ל"ז) כ' על הגמ' ישוע הבן פירש"י פדיון הבן, ובתוס' שם בשם ר"ת סעודה שעושין ביום שנולד בן זכר, דמכאן מוכח דכל סעודה שאדם עושה שלא בדרך מריעות ושמחה, אלא כדי ליתן שבח והודאה

למקום או כדי לפרסם הנס, הוי סעודת מצוה, ומביא המהרש"ל ראי' דסעודת פדה"ב הוי סעודת מצוה כי הלא בגמ' (חולין צ"ה ע"ב) איתא דרב לא מתהנה מסעודת הרשות, ואולם בשו"ת חות יאיר (סי' ע') ששם מבאר באריכות מהו בגדר סעודת מצוה, רצה לדחות ראיותיו של המהרש"ל כי שמא הלך רב לשם רק לשם חיבוב המצוה להורות איך יעשו ולשמוע ברכת פדיון, אבל לא אכל מאומה לא הוא ולא חבריו, והוסיף וכן ראיתי מדקדקים וגדולים נוהגים. וגם בתרומת הדשן (סי' רס"ט) כ' בשם ספר הפרנס, נוהגים לעשות סעודה בפדיון הבן לפרסומי מצוה וכן מוכח מן התלמוד וכ"פ הרמ"א.

ובפרי צדיק לר"צ הכהן לסעודת פדיון הבן כתב על קושיית התוס' דמ"מ איך שייך לשון ישועה על פדיון הבן, וכ' ע"ז ויתכן עפ"מ במדרש, ישעי זה יה"כ, והיינו ישועה מכל רע מחילת עוונות ובו ניתן לוחות אחרונות, והוסיף בלשון, ושמעתי בשם הרה"ק ר"מ צוק"ל שאמר בשם רביה"ק צוק"ל דסעודת פדיון הבן כפ"ד תעניות, והמכוון שיכולים לתקן בו מה שמתקנים ע"י פ"ד תעניות, שהוא תיקון לפגה"ב, וע"י השמחה שעושה אבי הבן לשמחת מצוה מופיע אור כי טוב על הסעודה, וכל מי שאוכל ונהנה מסעודה זו זוכה ליומא טבא אור כי טוב אור תושבע"פ, וע"ז יכולים לתקן הפגם ועטיו של נחש, ויכולים בסעודה זו לתקן כל הקלקול והפגם זוהמת הנחש שיהיה בישראל פסקה זוהמתן לגמרי כמו לעתיד, עכדה"ק, דברים מבהילים כדרבונות ונטועים כמסמרות.

וכדאי בזה להוסיף מה שכ' בדגל מחנה אפרים פר' לך בתוה"ד, בברית המילה עדיין לא נתגלו כל החסדים אך בפדיון הבן נתגלו הכל, ודורשי רשומות נתנו רמז לזה, ושמתי פד"ת, ר"ת פ"ד תעניות, כ"כ בס' אור למאיר פר' וארא, לרמז שמה שפדה השי"ת את ישראל ממצרים הוא נקרא פדיון הבן, בני בכורי ישראל, ושם נגאלו הגופים והנשמות, וברמז גוף נשמה"ה עולין כמספר פד"ת.

וברשפי אש החדש פר' במדבר מביא רמז ע"ז מהרה"ק מוהר"ם מנעשכזי זצ"ל שבכל התורה כתיב כסף הפדוים, ורק בפדיון הבן כתיב פדיום, רמז לפ"ד יום, כנגד פ"ד תעניות.

ובשם הרה"ק מאוסטרובצא זצ"ל, נאמר שיש בש"ס פ"ד עבירות שהם "כאילו" כמו "כאילו עובד ע"ז" ואלו העבירות נתכפרו ע"י פדה"ב, וכאילו התענה, ואני בעניי יגעתי וחשבתי במכלול, ומצאתי שכן הוא בש"ס מכוון במנין, ואף גם יש בס"ה פ"ד תיבות בפרשיות של פדה"ב, דוק ותשכח.

ובס' דברי יחזקאל (הליכות והלכות, ע' שפ"ב) מביא בשם ס' ילקוט ישר (מערכת אות פ'), וז"ל, מה שהעולם אומרים שהנהנה מסעודת פדיון הבן נחשב לפ"ד תעניות, לא מצאתי שום דבר ברור מזה בספרים. ואולי יש סמך למאמרם, על כי יעקב אבינו ע"ה היה בן פ"ד שנים כשנשא אשה, ועל בן בכורו שהוא ראובן אמר "כחי וראשית אוני" (בראשית מ"ט ג'), שלא פגם מימיו ח"ו. ועל ידי ראובן שהציל את יוסף באומרו "אל תשפכו דם" (שם ל"ז כ"ב) נתהווה הסיבה שירד יוסף למצרים, ומשך לשם גם ליעקב, ושניהם לקטו הניצוצות הק' שנפלו לערות מצרים, ובזכותם נהרגו בכורי מצרים, שזה היה מכה האחרונה שנגאלו על ידי זה. לכן לזה

חשוב סעודת פדיון הבן לפ"ד תעניתים כמנין שנות יעקב כשנשא אשה, כן נראה לי בדרך אפשר.

ופעם אחת הייתי אצל הרה"ק המפורסם משינאווא זצ"ל, ונזדמן כך שהיה אצלו סעודת פדיון הבן מאחד מנכדיו, ושאל לכל המסובין שם, אולי יש אחד שראה באיזה ספק הטעם מה שאומרים העולם שסעודה זו נחשב לפ"ד תעניתים, ואז אמרתי לפניו דיבורים הנ"ל, והדיבורים נשאו חן בעיניו, ושאל אותי אם ראיתי זאת באיזה ספר. ואמרתי לו שכמדומה לי שראיתי מעט מזה בשם החיד"א זצ"ל, והיה לו למשיבת נפש, עכ"ל.

ולהוסיף בדורשי רשומות, הלא איתא במדרש ומובא ברש"י שמצות פדה"ב הוא לכפר ולתקן על חטא מכירת יוסף של עשרים כסף שהוא חמשה סלעים, ואף גם איתא במדרש רבה ותנחומא שגם מחצית השקל הוא לכפר על חטא מכירת יוסף כי כל אחד נטל ב' זהובים שהוא מטבע של מחצית השקל והבן. ובזה תמצא טעם נכון על המנהג לחלק שום בסעודת פדה"ב, כי בגמרא (ב"ק פ"ב ע"א) נאמר על סגולתו של שום, שהוא מכניס אהבה ומוציא קנאה, והבן.

וחידוש נפלא נמצא כתיב בס' דברי שמואל להרה"ק כמה"ר רבי שמואל עמאר זצ"ל מרבני מקונס מארוקו, שכ' וז"ל, העיד לי החכם כמה"ר דוד אדרעי שד"ר מעיר צפת תובב"א, ששמע מהרב המקובל כמה"ר רבי שמואל העליר זצ"ל, שקיבל מרבו הרב המקובל רבי אברהם ביר זצ"ל, שקיבל מרבו ורבו מרבו עד הרה"ק האר"י החי זיע"א, שהנמצא בבית הפדיון בשעת הפדיון כאילו התענה פ"ד תעניות וזה תיקון גדול לכל הנמצאים בבית, עד כאן שמעתי, עכ"ל. וכ"ז נעתק בשו"ת עמק יהושע (מאמאן, ח"ג יו"ד סי' י"ח), וכתב ע"ז אילו היה הגאון שדי חמד רואה דבר זה היה מברך הטוב והמטיב, עכ"ד, וכוונתו במ"ש השדי חמד (מערכת ס' כלל נ"ד) מה שרגילים לומר דסעודת פדיון הבן חשוב במקום פ"ד תעניות כ' ע"ז שאין לזה מקור רק הוא שיחה נאה בפי הבריות, עכ"ד.

ובס' הרי בשמים (בוסערמין, ח"ב דף מ') כ' וז"ל, הנה שגור בפי העולם שהנהגה מסעודת פדה"ב כאילו התענה פ"ד תעניות, ונ"ל דליכא מידי דלא רמיזי באורייתא, בפסוק וכל בכור אדם בבניך תפדה, הנה תיבת "אדם בבניך תפדה" מרומז בר"ת א"ם ד"בר מ'ה ב'פדיון ב'ן נ'הנית י'חשב כ'אילו ת'עניתים פ"ד ה'תענה, וכידוע בשם הגר"א, בראשית נוטריקון, ב'ן ר'אשון א'חר ש'לושים י'ום ת'פדה.

ובשם הגה"ק ריח"ז זצ"ל, רבה של ירושלים, נאמר שיש עוד מעשה הנחשב לעושהו כאילו התענה פ"ד תעניות, הוא הלומד דף גמרא, כי דף הוא פ"ד, אלא אמר שעל מעשה זו אין הרבה קופצים.

ומה דנהגי שלוקחין איזה דבר מהסעודה להביאו הביתה, ולתת לקרוביהם ואוהביהם הוא כעין שכ' בירושלמי (מו"ק ספ"ב) דרבי יוחנן הוי מלקט פירורים שנשאר מסעודת קידוש החודש, והבן.

בן שלש עשרה למצוות

ביאור עמוק להמקורות והלימודים

איתא במשנה דאבות פ"ה מ"א, בן שלש עשרה למצות, פ' הרע"ב, דכתיב איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם. וגבי שכם כתיב, ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו, ולוי באותו פרק בן שלש עשרה שנה ה' וקרי ל' איש, ובתוי"ט נמצא כתוב חשבון השנים בפרטות. וכן כתוב ברש"י כאן. ויש עוד הוספה בנוסח אחר, וז"ל בן י"ג למצות, דמי שהביא שתי שערות בא לכלל מצות דאורייתא דהלכה למשה מסיני היא, ושיערו חכמים הבאת שתי שערות לשלש עשרה שנה, לפיכך מכניסין אותו לקיים מצות, ומאותו זמן ואילך מסתמא מחזקינן ל' בשתי שערות, כדין רוב תינוקות, אבל היכא דידעינן ל' בבירור דאכתי לא מייתי ב' שערות לשלש עשרה אינו נזקק למצות מן התורה אלא במצות חינוך מדרבנן, ע"כ.

ובמס' נזיר כ"ט ע"ב במופלא הסמוך לאיש, פרש"י איש הוי מבן י"ג שנה ולא בפחות, שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן י"ג, אבל בבן י"ג מצינו שקראו הכתוב איש, כדכתיב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו, וגמירי שמעון ולוי בהיה שעתא בני י"ג שנה הוו, והרצא לחשוב יצא ויחשוב, ע"כ.

הרי שלך לפניך כל עיקר המקור של בן שלש עשרה שנה שאז נעשה לגדול ומחויב במצות ולימוד זה כתוב הדר הוא מפורש במדרש רבה, וישלח, פרשה פ' אות י', בשורה אחת. איש חרבו, ר"א אומר בן שלש עשרה שנה היו. ובעץ יוסף בשם נזה"ק כ' שאז הגיעו לכלל גבורת איש שנעשו בני שלש עשרה שנה, ולהודיע תוקף גבורתם כי אף בהיותם צעירים בני י"ג עכ"ז מלאה לבם ללחום נגד עיר מלאה.

ובמדרש שכל טוב וישלח מבואר ביותר, איש חרבו זה בנין אב לכל איש שבמקרא, דא"ר שמעון בן אלעזר כל מי שנאמר בו איש אינו פחות מ"ג שנה, שהרי לוי בן י"ג שנה ויום אחד וכו' ולכך נאמר איש חרבו שהקטן שבשניהם ה' בן י"ג שנה ויום אחד, ושמעון גדול מלוי ד' חדשים, וכ"כ במדרש לקח טוב.

ובתוספות חדשים על אבות כ' ובתשובת הרא"ש ריש כלל ט"ז נשאל מנין לנו דבן י"ג שנים ויום אחד הוי בר עונשין, והשיב דהוא הלכה למשה מסיני והוא בכלל אמרם ז"ל שיעורין חציצין הלכה למשה מסיני, וכן ההיא דבת שלש שנים ויום א' ביאתה ביאה.

ואלו הדברים מתאימים למ"ש ברש"י על אבות לפי נוסח אחר, ושם הוסיפו שהוא הזמן להבאת שתי שערות.

והנה יפלא להבין שדבר גדול כזה לעשות הקטן כגדול ולחייבו במצות בשנת שלש עשרה לא נמצא מפורש בכל התלמוד ובסוגיות הש"ס איה מקורו ומקום כבודו, וכל היסוד בנוי ומשוכלל על המשנה, בן שלש עשרה למצות. ועיקר הדרש נמצא כתוב בראשונה בדברי רש"י הק' במס' אבות ובמס' נזיר. ואף גם זאת להפליא שכל ההילכתא של הבר מצוה בן י"ג שנים של כל ישראל אנו למידין דוקא מלוי

שכתב בו איש חרבו. ובמדרש שכל טוב כתב בלשון, זה בנין אב לכל איש שבמקרא. וכל זה צריך עיון גדול וביאור רחב.

והנה באמת כל עיקר יסוד הגדלות בדברי חכז"ל מדובר בשתי שערות כדאיתא במשנה נדה דף נ"ב ע"א, תינוק שהביא שתי שערות חייב בכל מצות האמורות בתורה, וברש"י, אבל קודם ב' שערות לאו בר עונשין הוא, ובגמ', איש כתיב בפרשה. וכן בגמ' נזיר כ"ט ע"ב, עד מתי מדיר את בנו בנזיר עד שיביא שתי שערות. והרי לן שעיקר הגדלות תלויה בהבאת סימנים. ואולם שיערו חכמים דהבאת שתי שערות בא לשלש עשרה שנה והוא הלמ"מ כמ"ש רש"י בלשון קדשו במשנה דאבות. וכן הוא בגמ' נדה מ"ו ע"א, דסימנים של ב' שערות הוא רק בבן י"ג שנה ויום אחד, אבל קודם לכן אמרינן שומא בעלמא הוא.

ודבר פלא איתא בתוס' סנהדרין דף ס"ט ע"א ד"ה בידוע, דאע"פ שבדורות האחרונים נתנו חכמים סימן להבאת שערות לקטנה בת י"ב שנים ויום אחד ולקטן בן י"ג שנה ויום אחד, בדורות הראשונים שהיו ממהרות להביא שערות ה' זמן גדלות מקודם הרבה ע"כ, עכ"פ מוכח מדבריהם ז"ל שעיקר הגדלות תלויה בסימנים, אלא ששיערו חכמים שזמן הבאת שתי שערות הוא ביום שנעשה בן י"ג. ובדורות הראשונים שהולידו מקודם ה' זה לרא' שהשני שערות בהם לא ה' שומא בעלמא רק סימן מעליא. וכן בגמ' יומא פ"ב ע"א מחנכין את התינוקות להתענות ביוה"כ לשעות. פרש"י שדרך התינוקות להביא שתי שערות בשנים עשרה ויום אחד דהיינו בתוך שנת י"ג והיא פירקה לעונשין ותינוק בי"ג ויום אחד נמצא שנת י"ד פרקו לעונשין, ושנת י"ג היא שנה הסמוכה לפרקו ושנת י"ב היא שנה לפני שנה הסמוכה לפרקו.

ודבר זה דנקרא גדול כשנעשה בן י"ג שנה מבואר במדרש רבה פס"ג אות י', ויגדלו הנערים, ר' לוי אמר משל להדס ועצבונית וכו' לאחר י"ג שנה זה היה הולך לבתי מדרשות וזה ה' הולך לבתי עכו"ם. [ובמת"כ, דכתיב ויגדלו, וקודם י"ג לא נקרא גדול, ובפ"י מהרז"ו, מלמדו ממ"ש איש יודע ציד ויעקב איש תם, וכמשחז"ל איש פרט לקטן] ר' אלעזר אומר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מענשו של זה. וכן איתא במד"ר וירא פנ"ג כ"א, ויגדל הילד ויגמל ויעשה אברהם משתה גדול, ר' הושעיה רבה אמר, נגמל מיצר הרע, דהיינו כשנעשה יצחק בן י"ג שנה, כמ"ש במת"כ ובעץ יוסף שאז נגמל הנער מיצה"ר ונכנס בו כח היצר טוב, ולכן מאז הוא מצווה ועושה, ולשמחה זו עשה אברהם משתה גדול, דהיינו סעודת הבר מצוה ליצחק אבינו.

ואף גם זאת לפלא שבכל המקומות מביאין הרא"י לבן י"ג מאיש חרבו, ובאמת יש גמרא מפורשת דאיש נקרא כשהוא בן י"ג, והוא נמצא כתוב בגמ' סנהדרין ס"ט ע"ב, וכי עביד בצלאל משכן בר כמה הוי בר תליסר דכתיב איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, וברש"י, וכי עבד משכן ה' בן י"ג, דקרי ל' איש איש ממלאכתו, וכשנשתלחו המרגלים בשנה השנית כבר ה' בן י"ד שנה, וכתיב בן ארבעים שנה אנכי היום, הרי שלך לפניך זה הדרש מבצלאל, והישוב הנכון בזה מדוע למדו מלוי ולא מבצלאל, כי שם עלו בחשבון ברור לפי מאורעות יעקב בבית לבן ומנין החדשים בדרך ובסוכות עדי באו לשכם נמצא שאז ה' לוי בן י"ג שנה מצומצם, עיין

בתו"ט באבות ובנחמד למראה על המדרש וישלח, והפסוק קראו איש חרבו, זה ראי' גמורה. וכן במחזור ויטרי ח"ב בפרקי אבות מביא החשבון מפורט, וברש"י נזיר כ' והרוצה לחשוב יצא ויחשוב והגם כי גם שם בבצלאל מביא הגמ' חשבון לידע שנותיו של בצלאל, אבל שם עיקר הלימוד שהיו מולידים גם פחות מבן שמונה, ועיי"ש בתוס' סנהדרין ס"ט ע"א שהקשה לפי"ז מה ראי' מבצלאל ועיין שם במהרש"א ומהר"ם לובלין באריכות, גם אמרו המפרשים שיש יותר ראי' חזקה מלשון איש חרבו של לוי מהלשון איש איש ממלאכתו הכתוב אצל בצלאל. ועי"ז יש להעיר מחידוש ברש"י דברי הימים א' ב' פסוק כ' שהביא על זה הפסוק ואת כל איש חכם לב, ואין איש פחות מ"ג שנה, הרי בצלאל בשעה שעשה המשכן הי' בן י"ג שנה. ועוד לדיוקא לפי הגמ' בבצלאל שבעת ההוא היו מולידים גם בפחות מבן שמונה נמצא כי יש מזה ראי' שאף המביא שתי שערות והוא יכול להוליד הוא סימן רק לגדלות אבל עדיין לא יקרא איש רק בבן י"ג ואילך. ובמליצה בנים הם סימן לסמינים אבל לא סימן לשנים.

והן עתה כדאי להעתיק מ"ש בשו"ת מחנה חיים סי' י' דכ"א, וז"ל ודע כי יגעתי הרבה ולא מצאתי באר מים חיים לרוות צמאוני לדעת מנ"ל לחכמי משנה וגמ' דצריך לגדלות ב' דברים, א' שנים לבת י"ב ולבן י"ג, ב' שני שערות באותו מקום, היכן רמזו בתורה זה, וגם המה לא בארו שיהי' זה הלכה למשה מסיני והוא פלא. ונ"ל יען דכלל גדול הוא בכל הש"ס כפי הקבלה כל מקום שנאמר איש אמרי' איש ולא קטן, ועיי' רש"י נזיר דמצינו שמעון ולוי נקראים איש כשהיו בן י"ג שנים, מכאן ידעי' דלפני י"ג שנים לא נקרא איש וכן דרשי' ביבמות דס"א אשה ולא קטנה מזה נדע דתיבת איש או אשה ממעט קטן וקטנה. ועי' במד"ר בראשית ויגדלו הנערים שהיו יעקב ועשו כל אחד י"ג שנים, וכתבי' ויגדלו הנערים משמע שאז בשנת י"ג נקראו גדולים. עכ"ל. עיי"ש בפנים באורך וברוחב, ותמ"נ.

ומה שנראה ליישב הפליאה הגדולה מדוע ולמה אנו למדין כל היסוד של בר מצוה ב"ג שנה ויום אחד מלוי שכתב בו איש חרבו, וכמ"ש במדרש שכל טוב בלשון, זה בנין אב לכל איש שבמקרא, בהקדם מה ש' בדרך חיים להמהר"ל מפראג על מס' אבות ש' וז"ל והזמן שהוא איש הוא בן שלש עשרה שנה, וזה מפני כאשר הוא בן שלש עשרה מביא שתי שערות ודבר זה מורה על שהוא איש כאשר הביא שתי שערות במקום ערוה, וראוי להיות מקבל גזירה ואזהרה בכוח, כי כאיש גבורתו (שופטים ח' כ"א) ומקבל הגזירה מן השי"ת בכוח ובגבורה עכ"ל וכוונתו בציון הפסוק להורות שני דברים היסודיים להיות הבן י"ג להיות נחשב כגדול, א' כי שם איש תלוי בגבורה והיא המדה הנדרשת לקבלת גזירות הניתנות בכוח וגבורה. והשני, כי שם איש תלוי בשתי שערות במקום ערוה, דהיינו שהוא גדול הראוי להוליד, וכן מובא זה הפסוק בגמ' ב"מ פ"ד ע"א אמרה להו ההיא מטרוניתא בניכם אינם שלכם, אמרו לה, כי כאיש גבורתו, פרש"י אבר תשמיש, והיינו כוח גברא.

וסמך גדול לדבריו המאירים מגמ' סנהדרין ס"ח ע"ב, מאימתי נעשה בן סורר ומורה משיביא שתי שערות, שנא' כי יהיה לאיש בן ולא איש קטן פטור שלא בא לכלל מצות, אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא וכי יהיה לאיש בן, בן הסמוך לגבורתו של איש. ובתוס' וא"ת דלמא שנה שלפני גדלות כדאשכחן במופלא הסמוך

לאיש לענין נדרים. ומפרש ר"ת דהכא דריש לאיש דמשמע לשון גבורה כדכתיב וחזקת והיית לאיש. ע"כ.

ומכאן תתוודע להגלות מדוע אנו למדין יסוד הגדלות של הבן כשנכנס לשנת הי"ג מהפסוק שכתב בלוי, איש חרבו כי עיקר הלימוד שאז הגיע לכלל גבורת איש בכוחו וגבורתו להלחם באנשי שכם ולבערם מן הארץ, כמ"ש לעיל בשם נזר הקודש להודיע תוקף גבורתם כי מלאו לבם להלחם נגד עיר מלאה, ויבואו על העיר בטח בכוחו של אותו זקן.

והוא מכוון כלשון הפסוק בתהלים (מ"ה ד') חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך. ודרשו חז"ל במס' שבת ס"ג ע"א האי בדברי תורה כתיב. פרש"י הוי זהיר לחזור על משנתך שתהא מזומנת לך בשעת הדין להביא רא' כחרב על ירך גבור, להלחם מלחמתה של תורה, לנצח במלחמה, והוא הודך והדרך. וברד"ק שם כלומר כי ייראון העמים מההוד וההדר אשר בך כמו שייראו הגבור חגור החרב, וזהו מתאים למ"ש המהר"ל מפראג בראשונה בלשון, כי כאיש גבורתו, שאז הוא ראוי לקבל גזירת השי"ת בכוח ובגבורה כשנעשה בן שלש עשרה, וגם הטעם השני שכ' המהר"ל כי שם איש תלוי בשתי שערות במקום ערוה, דהיינו שנעשה לגדול וראוי להוליד, גם זה מרומז בפסוק זה שבתהלים, כמ"ש במדרש תנחומא לך פי"ח, שמזמור הזה, חגור חרבך על ירך גבור, אמרו בני קרח כנגד אברהם, וכו' מכאן ואילך אם אתה מבקש להודיע גבורתך בעולם, חגור חרבך על ירך גבור, תן את המילה בן ירכיך והוא הודך והדרך, וכו' וארבה אותך במאוד מאוד, ממקום שאתה פרה ורבה אתה צריך לימול, ע"כ וזהו מתאים גם לטעם השני של כאיש גבורתו. והבן כי נכון הוא.

והן עתה תחזה לראות ולשמוע דבר נאה ומתקבל להבין ולהשכיל עמק הדבר מדוע ולמה אנו למדין לכל ישראל יסוד ההלכה של קטן להיות גדול בשנת שלש עשרה להתחייב בכל המצות מלוי שכתוב בו איש חרבו כי בזה רצו חכמים ללמדנו רמיזא דחכמתא רבתי, בהקדם להעתיק לשונו הזהב של הרמב"ם בסוף ה' שמיטה ויובל, שכ' זל"ק שבט לוי הם חיל ה' שנא' ברח' ה' חילו והוא ב"ה זיכה להם שנא' אני חלקך ונחלתך, ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלקים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קודש קדשים ויהי' ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזיכה לכהנים וללויים הרי דוד אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומך גורלי, עכ"ל הן הנה דברים כדרבונות כמשמרות נטועים מתוקים מדבש ונופת צופים.

ולכן העמידו חז"ל ברוח קדשם כל הדרש של בן י"ג למצות דוקא מלימוד של לוי באיש חרבו להאיר לכל ישראל ולכל נער שנעשה לבר מצוה כי יש בו כוח וגבורה להתעלות בקדושה וטהרה כשבט לוי להתקיים בו הכתוב, ברח' ה' חילו ופועל ידי תרצה מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון כאשר יתהוה לגבור בחיל ה' להתגבר על יצרו ולכבוש אותו בחרבו חגור על ירך בהודו והדרו, נאזר ישראל בגבורה, ואז יתקדש להיות קודש קדשים.

ובאותו ענין כדאי וראוי להמליץ טוב על שמעון ולוי אחים מדוע לא נטלו עצה מאביהם במעשה שכם. והוא כי הלא אז כבר באו לכלל דעת כשנעשו בני י"ג, ויעקב אבינו כבר ברכו עליהם ברוך שפטרני ואינו חייב עוד לטפל עמהם ולחנכם, ולכן עשו הכל מדעת עצמם וכרצון חפצם ואין כאן עוד אחריות ועונש על אביהם. ואפשר להטמין זאת ברמז בלשונו של יעקב שאמר בסודם אל תבוא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי, דהיינו שמעשיהם אינו נוגע עוד בכבודי ולא רמיא עלי כי הכל עשו מדעת עצמם. ואולי גם בהמשך, כי באפם הרגו איש, רק באפם ולא באפי הרגו, כי כבר נתהוו לאיש, והבן. ואף גם זאת ביותר כי כאן בשכם שנעשה מעשה נבלה של זנות, הכזונה תעשה את אחותינו, וע"ז נאמר קנאין פוגעין בו כמ"ש בפנחס, קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא. ולכן לא נטלו עצה מאביהם ועשו מדעת עצמם ככתוב. והוא מליצה ישירה.

ולהוסיף בזה בדברים של טעם דהנה בכל התלמוד לא נזכר הלימוד של איש להורות שהוא בבן י"ג אך בפעם אחת בגמ' סנהדרין ס"ט ע"ב, וכי עביד בצלאל משכן בר כמה הוי בר תליתר דכתיב איש איש ממלאכתו אשר המה עושים. וברש"י דה"א ב' פ"כ מביא ע"ז הלימוד מן ואת כל איש חכם לב. וכנראה שאף גם זאת בא להורות לכל נער בישראל כשמגיע לבר מצוה בשנת שלש עשרה כי אז צוה ה' למשה לילך ולדרוש בין כל העם ועדה ולחפש אחרי בחור ושמו בצלאל בן אורי בן חור שהן עתה נעשה בר מצוה והוא בן י"ג לשנותיו ובו תבחר לעשות המשכן וכליו, ואמלא אותו רוח אלקים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, לחשוב מחשבות לעשות את משכן ה' ושכנתי בתוכם. ועתה כאשר תתבונן בזה הציווי ובאלה הדברים יש בזה רמז נפלא לכל איש מישראל כשהגיע לשנת י"ג לחייו ונעשה לבר חיוב לתורה ומצוות שהשי"ת נותן לו כח עוז ותעצומות שיוכל לבנות משכנו וביתו זו גופו לבית של קדושה כמו שאה"כ ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ודרשו חכז"ל בתוכו לא נאמר אלא בתוכם של כל אחד ואחד, כמ"ש האלשיך הק'.

וגם אז כשבא לכלל דעת ממלא אותו ה' ברוח אלקים בחכמה בינה ודעת ונכנס בו כוח היצר טוב שיוכל להתגבר על יצרו הרע בקבלת עול מלכותו ובלמוד התורה בקדושה וטהרה.

וסמוכין לזה מצאתי דבר נחמד ונעים בס' עוללות אפרים לבעל הכלי יקר בסוף חלק ג', שכ' כי המזמור שיר חנוכת הבית לדוד אמר דוד ויסדו ליום הבר מצוה, וז"ל וכפי הנראה שעל חינוך יום זה [בשנת י"ג זמן חינוכו למצות] אמר דוד מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ארוממך ה' כי דילתני ולא שמחת אויבי לי, וזה יאמר על יום חנוכת הבית האנושי שהיצר טוב מזדווג לאדם, ובעצם היום ההוא קודש הילולים לה' להלל לפניו יתברך ולהתפלל בבית המדרש ולדרוש בדברי תורה ברבים, והם סיבות חזקות להכניע היצר הרע אויב הפנימי. וזהו שנאמר ולא שמחת אויבי לי וגו' זמרו לה' חסידיו וגו'. ומטעם זה עושין יום זה יום משתה ושמחה וגיל גיל אבי צדק עכ"ל ודפח"ח.

ואיתא בזוהר חדש (בראשית י' ג') רשב"י הזמין חכמי המשנה להשתתף בסעודה גדולה והי' שמח מאוד, ושאלו אותו למה שמחתו של מר ביום הזה יותר משאר הימים, ענה להם רבי שמעון בר יוחאי מפני שביום זה יורדת נשמה קדושה

לאלעזר בני ובסעודה זו תהי' לי שמחה שלימה, והושיב את רבי אלעזר בנו אצלו, ואמר לו, שב בני, כי ביום הזה אתה קדוש ובגורל עם קדושים. וכן איתא בזה"ק משפטים דצ"ח, כל ההוא דזכי לתליסר שנין אקרי בן לכנסת ישראל.

ובשו"ע הרב (סי' ד' ס"ב) כתב בתוה"ד, לפי שגמר ועיקר כניסת נפש הקדושה באדם הוא ב"ג שנה ויום אחד לזכר וי"ב לנקיבה לכן נתחייבו אז במצות מן התורה ונעשו בני עונשים וכו'.

וכדאי להוסיף בזה חידוש לשון הכתוב בפסקי תוס' נדרים ס"ב, וז"ל יצר טוב ניתן במעי אמו שיודע כל התורה, ובשעת לידה נכנס בו יצר הרע, ואז מגרש את יצר הטוב, עד שמתפקח ונכנס בו יצר טוב ע"כ, והיינו כשבא לכלל דעת בבן שלש עשרה שנה.

ועתה נחזור לראשונות שיש שני לימודים על הנער שבשנת שלש עשרה נעשה לגדול ומחויב במצות שהתורה קראו איש, הראשונה מלוי באיש חרבו, והשני מבצלאל כתיב איש איש ממלאכתו וגם ואת כל איש חכם לב. ואך ורק בשני אלו באו חכז"ל בחשבון השנים להורות שאז נעשו לבן י"ג שנים. ואולי אפשר ליחדם כאחד ולקשר הדרש בקשר עליון דהיינו כי בלוי זכה באיש חרבו על ירכו להכניע ולבער כוח הטומאה והזנות מן העולם, וזהו חלק של איזה גיבור הכובש את יצרו. ובצלאל זכה לבנות משכן ה' ולהשרות שכינתו בינינו וזהו חלק השני של ועשה טוב שנכנס בו יצר הטוב בבן י"ג, וזכה להיות בצל-אל בחכמה בינה ודעת. ואף גם ע"י שלי זכה להכניע כוח הטומאה בסור מרע זכו שבט לוי שבא בצלאל ובנה את משכן ה' שבתוכו ועלו בני לוי לשרת בקודש בעבודתם ולשירתם ולזמרים. וזה גילו לנו חכז"ל בדרשתם ברוח קדשם הלימוד לדורות לכל נערי בני ישראל כשנעשו לבר מצוה, וכן תעשו לדורות.

ולפי היסוד שהעמדתי בביאור הלימוד של בן שלש עשרה למצות מאיש חרבו שבלוי מיושב הקושיא שהקשה בעלי התוספות בדעת זקנים על רש"י, בפ' מקץ (מ"ג י"ז) עה"פ ויעש האיש כאשר אמר יוסף, וז"ל אמרו רז"ל זה מנשה, ותימה דפירש רש"י במס' אבות (פ"ה מכ"א) ילפינן בן שלש עשרה למצות משמעון ולוי, כי כשבאו על שכם לא היו כי אם בני י"ג כשתחשוב שנותיהם, וכתוב בהו איש חרבו. וכשתחשוב שנותיו של מנשה תמצא שלא ה' כי אם תשע שנים לכל היותר שהרי נולד בטרם תבוא שנת הרעב, ואפי' כי תאמר שנוול בתחילת שני השבע אעפ"כ לא ה' כי אם בן תשעה, שבעה דשובע וב' דרעב, ואפילו הכי קורוהו איש וצ"ע, ע"כ.

אולם לפי הנ"ל יבוא על נכון כי כל עיקר הלימוד של איש חרבו על ירכו היינו כמ"ש המהר"ל והוא איש כגבורתו וכמו חגור חרבך על ירך גבור שבבן י"ג שנה הגיע לכלל גבורת איש בכוחו וגבורתו להלחם באנשי שכם ולבערם מן הארץ, וגם כאמור כשמביא שתי שערות נעשה לגדול, ובכן אין הלימוד מלשון איש כשלעצמו שזה יוכל להקרא גם מקודם, ומיושב קושיות התוס'.

ובאמת כאשר תחפש כמטמונים בש"ס ופוסקים תמצא הרבה פעמים שכתוב איש בתורה ואין הכוונה לבן שלש עשרה ויש שהוא מקדם או לאחריו, והרבה תליא בענין שמדבר בו, כמו מי שמך לאיש. ובתנחומא, ועדיין אין אתה איש, מלמד שהי' פחות מבן כ', ובפסוק ושכב איש אותה כ' בכ"מ על הרמב"ם בפ"א דסוטה ה"ו,

דמשמע לרבינו דלא ממעיט אלא פחות מבן ט', אבל בן ט' ויום א' כיון שביאתו ביאה, איש מקרי לגבי שכיבה, ובילקוט שמות רמז קס"ז, עד כ"ה שנה לא נקרא איש, וביפ"ת שמות פ"א סי' ל"א, עד מ' שנה לא נקרא איש, ועוד, עיין בס' ערכי הכנויים לבעל סדר הדורות מערכת איש איש, ועיקר הדרוש של לשון איש לגדלות היינו במקום שכתב אצל דבר שהאדם עושה בדעת ובתבונה כמו אצל לוי ובצלאל, וכן כאשר אמר הכתוב איש או אשה אשר יעשו מכל חטאת האדם, היינו בבן י"ג כשכבר בא לכלל דעת ועושה ברצון, וכן תמצא בכל הלימודים שבגמ' שדרשו איש ולא קטן ביארו הפוסקים כנ"ל והבן היטב.

ואחרי ככלות הכל צריכין אנו להגיע לפסק הרא"ש שכ' בתשובות כלל ט"ז דבבן י"ג שנים ויום אחד הוי בר עונשין והוא הלכה למשה מסיני, והוא בכלל אמרם ז"ל שיעורין חציצין הלכה למשה מסיני, וכן כתוב ברש"י אבות פ"ה מ"א, בן י"ג למצות, דמי שהביא שתי שערות בא לכלל מצות דאורייתא דהלכה למשה מסיני היא, ושיערו חכמים הבאת שתי שערות לשלש עשרה שנה לפיכך מכניסין אותו לקיים מצות, ומאותו זמן ואילך מסתמא מחזקין ל' בשתי שערות. ע"כ.

וכן כתב באבן עזרא פ' קדושים כ"ט, וז"ל וכלל אומר בכל המיתות, כי צריכים אנחנו למסורת אבותינו, כי לא נוכל להוציאם להמיתם מהכתוב, גם לא נכתב בן כמה שנים יהיה בר מצוה. עכ"ל.

ולסיים בדבר טוב נחמד ונעים אעתיק לפניכם מ"ש הרה"ק ר"פ מקאריץ זי"ע בס' אמרי פנחס, טעם שנעשה בר מצוה לבן י"ג שנה, י"ל כי תבואה שהביאה שליש ראויה לזריעה ולא קודם, וי"ג שנה ויום א' הם שליש ממ"ם שנה, כי בן ארבעים לבינה, ויכול לקבל אור. עכ"ל.

שערי נישואין פתוחה לפרנסה

ויען לבן ובתואל ויאמרו מה יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב (כד, ו), בגימטריא ב' אלפים ב', והוא בגימטריא כמנין הפסוק (כד, כט) ולרבה אח ושמו לבן וירץ לבן אל האיש החוצה אל העין, וכמנין הפסוק (כו, ל) ויעש להם משתה ויאכלו וישתו. שלשה כתובים הבאים כאחד במספר ובמשמעות.

רמז נפלא למ"ש בס' אור לשמים על אתר, וזל"ק הנה שמעתי מכבוד אדמו"ר הרב ממעזיבוש שיחי' (הוא הרה"ק רבי ר' ברוך זצ"ל) כאשר האדם עושה איזה נישואין לבניו משם באה לו פרנסה, ומצאתי רמז לזה בזה הפסוק ויעש להם משתה [דהיינו שעושה חתונה לבניו] ויאכלו וישתו באה לו פרנסה וכל טוב, ודפח"ת.

וברמז פלא, שכן הוא המנין של לשון הקידושין "הרי את מקודשת לי בטבעת זו", בגימטריא ב' אלפים ב', וגם מרומז איש ואשתו, בי"ת אל"ף בי"ת, מב' נעשה א' ומאל"ף נעשה בי"ת, והבן.

מושיבין את החתן בקרן זוית שבראש השלחן

הטעם שמכריזין בעת מתנת דורן דרשה בכל פעם, **צד צד**, נראה על פי הידוע מרבינו מורינו הרב צבי הירש מזידטשוב זי"ע שהי' דרכו בקודש להושיב את החתן בסעודת השבע ברכות בראש השלחן בקרן זוית, יען כי הקרן זוית מחבר ב' הצדדים יחדיו, ובזה מובן הכרוז כי **צ"ד** עולה כמספר **מז"ל טו"ב** ובני חיי ומזוני במזלא תליא, והיינו מתרי מזלין נוצר ונקה, ועל כן מכריזין ב' פעמים צד, צד החתן וצד הכלה, לעורר להם השפעות טובות מהני תרי מזלין.

(דברי תורה, מונקאטש, א' אות ז')

חכמה ופקחות מביא שלום אמיתי

מה שמכריזין **צ"ד צ"ד** בשעת מתנת דורן דרשה, כי ב' פעמים **צ"ד** עולה כמספר **פק"ח**. והנה יסוד הזיווג הוא שישורר ביניהן שלום אהבה אחוה וריעות, ורק אז הוא שמחתן שלימה, וכדי להשרות שלום אמיתי צריכים להשתמש בחכמה ובפקחות, וע"כ מכריזין ב' פעמים **צ"ד**, צד החתן וצד הכלה, לעורר בזה הרמז שיהיה להם הפקחות והחכמה הנכונה להשתמש בהם בחיי יום יום.

ואז כאשר יהי' חכמה לשני הצדדים יחד, אז יעלה החשבון ב' פעמים **פק"ח** כמנין מספר **שלו"ס**, כי אז ישורר ביניהם השלום הנכונה והאמיתית.

והעצה שישורר השלום ביניהם הוא שכל אחד יהיה מרוצה לתבירו, ואחד ימלא את משאלות השני לטובה, ועל כן תיבת **שלו"ס** נוטריקון מ'ה ש'אלתן ו'ניתן ל'ך, ועי"ז יוכלו לחיות חיים נכונים בקדושה וטהרה, וכמו שרמז בזה מרן הס"ק מוויזניץ זצוק"ל, שתיבת **שלו"ס** נוטריקון ו'תהי מ'טתי ש'לימה ל'פניך

(בית יצחק לנישואין)

להרח"ג ר' יצחק אייזיק מאשקאוויטש זצ"ל,
רב דקהל מאור הגולה, מאנטריאל)

פך שמן בחותמו של כה"ג מחג הסוכות

ארבעה מינים וניסוך המים בחנוכה - נבואת חגי על חנוכה -

חג האסיף של הזית והשמן - מקור גמר החותם בזאת חנוכה

איתא במדרש לחנוכה (אוצר מדרשים, ע' קצ"ג) משומד אחד בליעל תתני בן פחת שמו (הנזכר בדברי הימים) יעץ להיוונים עצות רעות על ישראל, ואמר להם מצוה אחת יש להם שאם לא יעשו אותה יאבדו מן העולם, וזו הדלקת נר בבית המקדש שכתוב בה להעלות נר תמיד, ועוד כתב להם בתורתם (קהלת י"א ב') תן חלק לשבעה וגם לשמונה שכל מי שיש לו חלק בשבע נרות שהן מאירות תמיד בבית המקדש, וגם לשמונה, ימי החג [הסוכות ושמיני עצרת] אין כל בריה יכולה להם, עמדו וטמאו כל השמנים, ולא נשתייר אלא פך אחד שהי' חתום בחותמו של כה"ג שלא הי' יודעים שהי' מונח תחת המזבח, ואותו רשע שהי' מן הנתינים השיא עצה להיוונים לבטל מהם גם התמיד, ושיבטלו ז' ימי החג גם שמיני עצרת.

באותה שעה אמר הקב"ה עלי אתם יועצים לעקור ז' נרות וח' ימי החג אני מביא עליכם ז' בני חשמונאי ויעקרו אתכם, וקובעים להם ח' ימי חנוכה על מפלתם של רשעים כנגד ח' ימי החג שאתם רוצים לבטל מבני, ועד עכשיו אתם אומרים כל מי שיזכיר את ה' ידקר בחרב, אני קובע הלל לשמי בשמונת ימי חנוכה, ועליהם אמר דוד המלך למנצח על השמינית.

ובספר ערוגת הבושם כ' שכל אגדה זו מקורו במדרש "וזהיר" בפ' בהעלותך ששם כתוב זה הלשון ומדרש שלם על חנוכה, וכל זה נזכר גם בשאילתות של רב אחאי, ובס' חנוכת הבית מזכירו בשם ברייתא, ואף גם ביוצר לשבת שני של חנוכה לאשכנזים נאמר דבר זה שהחנוכה שעשו החשמונאים שמונה ימים הי' תשלום למה שנתבטלו מלעשות שמונת ימי חג הסוכות ושמיני עצרת, בפיוט המתחיל אודך כי עניתני שם נאמר "מנורה וחג חוק ושם מנעו לשמור, נתנני חלק שבעה ושמונה הלל לגמור, למנצח על השמינית מזמור קדוש" וכן להלן בזה הפיוט "מחומשים חלצו חמשים עד חג שטו (הוא חג הסוכות) מצבא המלחמה באו בעשרים וחמשה בכסלו, וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב" - וכן ביוצר לשבת ראשון של חנוכה, בפיוט המתחיל אין צור חלף, שם נאמר, "פלגו לשבעה חלוצים, וקבעו שמונה מליצים, נגד שקודת נצים, ותקופת שנת קצים" ובמפורש דהשמונה מליצים דהיינו ימי חנוכה הם כנגד ח' ימי חג הסוכות שהוא לקצה צאת השנה.

גם ציין שם המפרש שכן כתוב בספר מכבים (ח"ב פרק א' פסוק ח' ט') ויחוגו חג לה' את שמונת הימים בשמחה כימי חג הסוכות בזכרם את רעותם לפני זמן מה בחג הסוכות בהרים ובמערות ותעו בישימון כבהמות שדה, ויקחו ענפי עץ עבות ובענפי הדר וכפות תמרים בידיהם, וישירו שיר ושבח והודיה לה' אשר נתן להם עוז ותשועה לטהר את בית מקדשו, ויעבירו קול בכל ערי יהודה לחוג את החג הזה מידי שנה בשנה עכ"ל, וכן הוא מובא בספר החשמונאים (ח"ב ט' י') ואולם שם לא נזכר אלא ויקחו ערבי נחל וכפות תמרים.

היוצא לנו מכל זה שבשנה ההוא לא עשו חג הסוכות שהיו טרודים במלחמתם מפני לוחציהם ויטובבו בהרים ובמערות, וגם לא יכלו להקריב הקרבנות של התמיד והשבעים פרים בחג הסוכות וגם נתבטלו הקרבנות של שמיני עצרת, וכ"מ גם מרש"י (תהלים מ"ב ג') שכל עבודת המקדש נתבטל בימי מלכות יון, ובכן השלימו כל עבודת ימי החג לימי החנוכה, ובכללם לפלא שגם הביאו הארבעה מינים לבית המקדש וישירו בשיר ושבח והודיה לה' ויחוגו חג לה' כחג הסוכות.

ובספר ערוך השלחן ה' חנוכה (סי' תר"ע סק"ה) מביא דבר זה מספר החשמונאים ומיישב בזה קושיית הבית יוסף מדוע קבעו חנוכה שמונה ימים ולא שבעה, וכתב וז"ל לפי שע"י הגזירות בטלו אז מלהקריב בחג הסוכות העבר ובשמיני עצרת, ולכן לזכרון זה עשו שמונה ימים חנוכה, וממילא כשהראו להם מן השמים הנס של הדלקה הראום שהסכימו על ידם לעשות שמונה ימים עכ"ל.

וכעין זה מובא בסדר הדורות (תחילת מלכות החשמונאים) שכ' בשם מדרשים דלכך עשו ח' ימים חנוכה, יען דקודם לכן לא היו יכולים לעשות סוכות מפני לוחציהם, שברחו להרים ומערות ותעו בשימון.

ויתכן שעיקר הסיבה שהיוונים רצו דוקא לבטל את חג הסוכות, משום שבו מקריבים שבעים פרים וכמ"ש רש"י בפ' פנחס (כ"ט י"ח) שהם פוחתים והולכים והוא סימן כנגד ע' אומות עכו"ם שמתמעטים והולכים, ולכן רצו היוונים לבטל בזה החג כל עבודת המקדש אבריה יכולה להם.

ויש להוסיף בזה מש"כ באוהב ישראל [בליקוטים] לחנוכה, דמיום ז' של סוכות עד יום אחרון של חנוכה הוא שבעים יום, למעט כוחות דשבעים אומות דימים דומיא דפרי החג וכוונה אחת לשניהם. ע"ש.

ובכל זה נתיישב היטיב טעמא דב"ש בהדלקת נר חנוכה דפוחת והולך דומיא דפרי החג כי בשנה ההוא נתבטל כל הקרבנות ובכללו התמיד וע' פרים, וכל חגיגת החג העבירו חכמים ונדחה לימי חנוכה ואולי גם השלימו הקרבנות מה שנחסרו, ולכן לא חשו ב"ש להכלל של מעלין בקודש ואין מורידין.

ועוד זאת לקרא בגמ' שבת (כ"א ע"ב) אמר רבב"ח אר"י שני זקנים היו בצידון אחד עשה כדברי ב"ש ואחד עשה כדברי ב"ה, זה נותן טעם לדבריו כנגד פרי החג, וזה נותן טעם לדבריו דמעלין בקודש ואין מורידין, ובשלה"ק (תושב"כ, כצאן יוסף) הקשה ע"ז הלא ב"ש במקום ב"ה אינו משנה, ולמה בכאן ניתן הבחירה זקן זה נהג כב"ש וזה כב"ה, ומבאר באריכות עפ"י סוד, ובתוה"ד כ' סוד פרי החג המתמעט ביום שמיני עצרת תהי' לכם, הרומז לעוה"ב שאז יתבטל הע' שרים שרמז להם ע' פרים והיו ישראל פר אחד איל אחד, וכן ביום ח' של נר חנוכה נשאר נר אחד, עיי"ש בפנים, - ולפי הנ"ל ניחא בפשטות שהוא המשך של חג הסוכות. ועיין בזה במ"ב סי' תרע"א סעיף ב' בביאור הלכה טעם נכון על מה שהרי"ף הביא דברי ר' יוחנן וטעם שני זקנים.

ארבעה מינים בחנוכה בהלל והודאה

והן עתה נלכה נא ונחזה לראות הפליאה השני' מה שכתוב בספר חשמונאים ובספר מכבים שהביאו לביהמ"ק בחנוכה הד' מינים "ויקחו ערבי נחל וכפות תמרים

וישירו שיר ושבח והודיה לה' , - ובס' מכבים כתב בלשון "ועל כן בענפי עץ עבות ובענפי הדר ובתמרים בידיהם הודו לאשר הצליחו בידם לטהר את מכונו".

ולכאורה בראי' ראשונה נראה ונשמע שכל זה הי' תשלומין לחג הסוכות בד' מינים והלל והודאה, וכמ"ש בספר חשמונאים (ב' י') ויחוגו חג לה' שמונה ימים כימי חג הסוכות, ואולם כד מעיין היטיב פנימה ובלשון ברורה אין כאן לא סוכה ולא הישיבה שבה ולא ד' מינים שבלולב ולא נזכר בדבריהם כל הארבעה מינים, וכאן חסר שתיים האתרוג והדסים ובמכבים חסר הערבות וכנראה שבעיקר הביאו אותם לאות שמחה ונצחון ולקחו מאלו המינים כמשה"כ ולקחתם לכם פרי עץ הדר וכו' ושמחתם לפני ה' אלוהיכם, וידוע מ"ש החינוך מצוה שכ"ד שאלו הד' מינים מצד הטבע כולם משמחים לברואיהם, גם הרמב"ם כ' שלקחת אלו הצמחים לשמח בהם בעיקר בשמחת אסיפת הפירות והיקב מפני שכל אלו הם חלק היפה מכל הפירות, אתרוג בפירות, הדס בבשמים, לולב באילנות, וערבה בדשאים, והרוקח קורא את הלולב המלך של כל האילנות - ולא רצו החכמים שיביאו כל הד' מינים לאחר זמנו, ומכ"ש לדעת האומר שעוברין על כל תוסף אם מתכוין לשם מצוה גם שלא בזמנם.

ודבר זה ליקח מאלו המינים שהם עיקרי הפירות לאות שמחה ונצחון, תמצא גם כשהעלו הארון בימי דוד אה"כ (שמואל ב' פ"ו) ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה' בכל עצי ברושים וכו' ובמנענעים ובצלצלים, ובמדרש במדבר רבה פ"ד כתב ובמנענעים זו לולב שאדם מנענע בו ומי שיש בידו לולב ומי שיש בידו תוף וכלי שירו וכו', והיות שלא הי' בידם לשמח בימי החג בעת אסיפת התבואות ופירות האילן בבית וחסר להם שמחת החג, שמע"צ ושמחת תורה לכן השלימו עתה בחנוכה בשיר ושבח, והלל והודאה, ועוד זאת ביותר שהן עתה בחנוכה נשלם האסיף של כל הפירות ובכללו מיסוק הזיתים והשמן שעונותו הוא בחנוכה, כשמסתיים הסתיו של תקופת תשרי, כאשר תראה להלן כתוב הדור הוא באורך, ולכן לקחו ערבי נחל וכפות תמרים וישירו בשמחה וטוב לבב בהלל והודאה.

הקשר שבין סוכות לחנוכה נמצא כתוב הדר בדברי רוקח ריש ה' חנוכה (סי' רכ"ה) סמך שמן נרות לסוכות, מה סוכות שמונה ימים אף חנוכה שמונה ימים וגומר את ההלל, וכ"כ בבעה"ט (ויקרא כ"ד ב') ויקחו אליך שמן זית, סמך שמן זית לסוכה לומר שגומרין הלל כל שמונת ימי חנוכה כדרך שגומרין אותו כל שמונת ימי החג.

ועוד זאת כתב בשבולי הלקט (ענין חנוכה, סי' קפ"ה) וז"ל מצאתי בטעמי ר' יהודה החסיד זצ"ל טעמייהו דב"ש דאמרי גבי חנוכה פוחת והולך כנגד פרי החג, שכן מצינו רמז לחנוכה אחר סוכות בפרשת אמור אל הכהנים לאחר פרשת החג, כתוב ויקחו אליך שמן זית זך ע"כ. וכוונתו כדברי הרוקח ובעה"ט הנ"ל, והוא כעין אשר אמרנו מקודם ההמשך של השבעים פרים לימי החנוכה.

וראה דבר נפלא שבפסיקתא (פיסקא ב') איתא למה קורין הלל בחנוכה, מפני שכתוב (במזמורי הלל) אל ה' יאר לנו [אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח].

וכדאי להעתיק בזה מה שכתב בשפת אמת (לשנת תרמ"א) שחנוכה הוא הארה מחג הסוכות, ופירש רמז בפסוק אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, שהם

בחינת חנוכה ופורים, שהקרנות אינם גוף המזבח רק הארות המתפשטים, והם בחינת חנוכה ופורים, והבן, עכ"ל.

ומה נפלא הדבר מה דאיתא בילקוט שמעוני (מלכים סי' קפה) עה"פ ויעש את מנורת הזהב עשר, בזה"ל וכל מנורה היו בה שבעה נרות, הרי שבעים כנגד שבעים אומות העולם, שכל זמן שהנרות דולקות היו האומות מתכבשים, ומיום שכבו הנרות נתגברו, ע"כ. מזה תראה ותתבונן גודל הקשר של ע' פרים שהם כנגד ע' אומות עם המנורה והנרות.

ניסוך המים ושמחת בית השואבה בחנוכה

בספר חשמונאים ח"ב פרק א' נכתב אגרת שכתבו חכמי ירושלים ליהודים אשר במצרים, וכך כתוב! אנשי יהודה וירושלים והזקנים לאריסטובלוס אומן המלך תלמי ממטה הכהנים המשווחים, וליהודים אשר במצרים, שלום וישע

הננו מברכים את ה' אלקינו אשר הציל את נפשינו מצרה גדולה להתייצב לפני מלך אדיר וגורא, כי הוריש ה' אויבינו מעירנו הקדושה ופיצם בגבולי ארץ פרס, ועתה כי יש את נפשינו לחוג את יום חנוכת המזבח בעשרים וחמש לחודש כסלו, לא חדלנו מהודיע אתכם לחוג אותו עמנו, וחגותם אותו כימי חג הסוכות וכו'.

כי כאשר הוגלו אבותינו ארצה פרס לקחו הכהנים הקדושים את האש בסתר מעל המזבח, ויטמנו אותה בשוחה עמוקה ויבשה לשומרה ולא ידע איש את מקומה, ויהי מקץ ימים רבים בנטות ה' את חסדו עלינו, והמלך שלח את נחמיה ירושלימה, ויקח מבני הכהנים אשר טמנו את האש וישלחם לבקשה, אולם כאשר הוגד לנו לא מצאו את האש כי אם מים עבים (קפואים) מצאו תחתיה, ויצו נחמיה הכהן לשאוב את המים ולהביאם, ויהי בהקריבם את קורבן ה', ויצו אותם לזרוק מן המים על העצים ועל הקורבן אשר על המזבח, ויעשו כן, אחרי כלותם והשמש יצאה על הארץ והעבים נפוצו, והנה אש אלקים מתלקחת בקורבן, וישתומם כל העם מסביב, ככלותם להתחנן וישירו הכהנים בהלל והודות לה', ויהי כי אוכל הקורבן, ויצו נחמיה לצקת את המים הנוותרים על הרצפה, ותלהט להבה ותבלע אותה האש מעל המזבח - וכו', ויעבירו קול בכל ערי יהודה לחוג את החג הזה מידי שנה בשנה - עד כאן חלק מהאגרת, והן עתה כי תראה מה שאירע הנס הגדולה כי שלח השי"ת מן השמים אש מתלקחת על הקרבן והמים נתהפכו לאש, מזה נראה שהמה התחילו בזה להשלים מה שחסרו בניסוך המים מחג הסוכות, והתפללו לה' שיעלה רצונם וקיבל זעקתם להקטיר אשה לה' ריח ניחות.

ודבר זה מובא גם ביוסיפון פ"כ, ובסופו כ' ואש קדושה לא מצאו, ויצעקו אל ה' ויקראו אליו, ותצא אש מן האבנים אשר על המזבח, ויערכו עצים עליה ויקטירו את זבחם, ויהי האש על המזבח עד הגולה השלישית, ויעשו חנוכת המזבח בכ"ה בכסלו, וידליקו את נרות המערכה על מנורת ה', ויהללו את ה' במקרא ההלל שמונת ימים, ע"כ.

והן עתה צריך ביאור ובירור על מה שכתוב באגרת שהי' אש שרוי' על גבי המזבח הלא בגמרא יומא (כ"א ע"ב) איתא חמשה דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני, ואלו הן ארון וכרובים, אש ושכינה ורוח"ק ואורים ותומים, וא"כ הלא

חסרה האש מע"ג המזבח בזמניהם, והיאך כתבו שה' אש שמה וטמנו אותה בסתר, ואולם לסוף אמרין שם על האש מיהוה הוה סיועי לא מסייעא, אולם כנראה כי אחרי שזכו לגדול הנס של חנוכה על ידי כהני הקדושים זכו גם לזה שממרום שלח אש לקבל קרבנם ומהמים נעשה אש.

וראי' לזה כי לפי הגמ' ה' חסר בבית שני גם השכינה, וכאשר תחפש במטמונים בכתובים בנבואת חגי הנביא, אמר הכתוב (חגי ב' ו-ז) כי כה אמר ה' צבאות עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ את הים ואת החרבה ובאו חמדת כל הגוים ומלאתי את הבית הזה כבוד אמר ה' צבאות.

ורש"י בפירושו כתב, עוד אחת מעט, משתכלה מלכות פרס זו המושלת, עוד אחת תקום למשול עליכם להצר לכם מן מלכות יון ומעט יהא זמן ממשלתה.

ואני מרעיש בנסים הנעשים לבני חשמונאי את השמים ויבינו ששכינתי שורה בבית זה ויביאו תשורת כסף וזהב. - הרי שלך לפניך שהגם שעד הנס חסרה בו השראת השכינה בבית שני, אבל עתה אני מרעיש בנסים הנעשים לבני חשמונאי, ויבינו ששכינתי שורה בבית זה, דהיינו כי חזרה השכינה וגם האש של מעלה להיות שרורי' ביניהם.

היום אשר יוסד היכל ה'

ומידי דברי בנבואת חגי על העתיד, וכנראה מדברי רש"י שנבואתו מדברת מהנסים הנעשים לבני חשמונאי, הן עתה תבין ותשכיל ביותר דברים הנחמדים חידוש שחידשה הרה"ג רבי יעקב עמדין ז"ל בספרו מור וקציעה ס' תר"ע שהביא טעם חדש לשמו של חנוכה, (וז"ל) כי נבואת חגי היתה בעשרים וארבעה לתשיעי בשנת שתים לדריוש היה דבר ה' ביד חגי הנביא לאמר - ואמר לבנ"י (חגי ב' י"ח) שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מיום עשרים וארבעה לתשיעי למן היום אשר יוסד היכל ה' שימו לבבכם, העוד הזרע במגורה ועד הגפן והתאנה והרמון ועץ הזית לא נשא מן היום הזה אברך.

ע"ז כתב היעב"ץ וז"ל בטעם שם חנוכה נראה לי דבר חדש בעז"ה שנקרא כן על שם חינוך ההיכל שה' בזמן הזה בימי חגי הנביא ככתוב בנבואתו, שבעשרים וארבעה לתשעה שהוא כסלו הוסד, ולמחרתו חינוכו בהקדשה, ובהדלקה מבערב שאין מחנכין המנורה אלא בין הערבים, וע"ש חנוכת המזבח נקראים ימי נס הנרות שאירע באותו פרק חנוכה, ויש מכאן סעד גדול למה שנהגו לעשות סעודות ולהרבות קצת שמחה, ועם זה אני מיישב ג"כ קושיות הב"י וכו' וזה נכון מאוד עם שלא שיערוהו הקדמונים עכ"ל,

וזה עולה יפה עם מה שרש"י מבאר שנבואת חגי מדברת מנס חנוכה של החשמונאים, וראה נא בנבואתו כי קרא בשם ליום הזה "היום אשר יוסד היכל ה'" "ע"ש חנוכת המזבח, ולפי זה מובן על מה שקורין בימי חנוכה בפרשת נשיאים וזאת חנוכת המזבח כי המשחה והשמחה הוא גם על חנוכת מזבח חדש בעת הקמת הבית שני, והמשך תיקון המזבח בימי החשמונאים.

חג האסיף של עצי הזית והשמן הוא בחנוכה

בתוך נבואת חגי נאמר "ועץ הזית לא נשא" וברד"ק שם, כי עצי הזית זמנו במרחשוון ובכסליו לשאת פרי, דהיינו שעונת הזית הוא האחרונה מכל שבעת המינים, ומיסוק הזיתים ודריכת השמן בבית הבד נסתיימה בסוף חודש התשיעי שהם ימי חנוכה, וגם עוד היום ידוע שזהו זמן עונתו, דהיינו כשם שחג הסוכות הוא חג האסיף של תבואת השדה והיקב כך חג החנוכה הוא חג האסיף של עצי הזית ושל השמן, ולכן מובן כשאמר הפסוק חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך לא הזכיר "ויצהרך" כי זה אינו נגמר ונאסף עד חנוכה, וביאורו וטעמו בעומק דבר כי בחנוכה מסתיים הסתיו של תקופת תשרי ונכנס לתקופה חדשה, ימי החורף, תקופת טבת, ומעתה הימים מתארכים ונקראת בדברי חז"ל קץ התקופה, כדאיתא במדרש ב"ר פכ"ב עה"פ ויהי מקץ הימים, לרבי אליעזר דבתשרי נברא העולם עשה הבל קיים מן החג ועד החנוכה, ופירש הרד"ל שהוא הזמן שכלים מותר הספיחים מן השדה, ומציין להרמב"ם ה' שמיטה ויובל פ"ד ה"ו [ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית מר"ה ועד חנוכה, ומחנוכה ואילך ספיחין מותרין], ובעץ יוסף שם כ' ומקץ ימים משמע בסוף זמן והיינו חנוכה שאז הזמן משתנה ונכנס עיקר הסתיו, גם בילקוט שמעוני פ' כי תבא (רמז תתקל"ח) נאמר, כי תכלה לעשר, יכול בחנוכה, נאמר כאן קץ ונאמר להלן קץ מה קץ האמור להלן רגל, אף קץ האמור כאן רגל.

ואף גם כדאי להעתיק בזה לשון המדרש (ב"ר פ"ו ה') הנותן בים דרך מעצרת ועד החג, ובמים עזים נתיבה מן החג ועד החנוכה, גם בגמ' פסחים נג ע"א, בגרוגרת עד חנוכה, ע"ש.

ובכל מה שנתבאר כי בחנוכה הוא הסיום של אסיפת כל התבואות ויקב גם הזית והשמן והסתיו עבר והחורף הגיע מעתה בתקופת טבת, בזה מובן היטב ונכון מה שנשנה במס' ביכורים (פ"א מ"ו) הקונה שתי אילנות בתוך של חבירו וכו' ר"י אומר מן החג ועד חנוכה מביא ואינו קורא, ריב"ב אומר מביא וקורא, הרי שלך לפניך כי עד החנוכה עדיין ניתן להביא ביכורים, כי אז נסתיים האסיף של כל הפירות ובכללו מיסוק הזיתים, ולכן עיקר החג בנס המנורה שזכינו לאורה, שלא מצאו אלא פך אחד של שמן בחותמו של כה"ג, ולא ה' בו להדליק אלא יום אחד ונעשה בו נס והדליקו שמונה ימים, ולכן קבעו חכמים לעשותו יום טוב בהלל והודאה לשמונת ימים, ולהיות מוסיף והולך בהדלקת הנרות, דומה לזה מצינו בגמרא שגם אדם הראשון עשה אותו זה הזמן של תקופת טבת ליום טוב, וכן איתא בגמ' ע"ז (ח' ע"א) ת"ר לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו הוא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפילה], כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך אמר מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה אחרת עשאו לאלו ולאלו ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לעבודת כוכבים.

ועתה אם תאזין ותקשיב תשכיל ותבין האם אין זמנים ועונות שוים לחג המאורות של נס חנוכה, ואולי שהשמונה ימים הראשונים שעשאו בסופו לימים

טובים הן המה השמונה ימי חג הסוכות ושמייני עצרת, וחגג בשניהם גם סוכות וגם חנוכה, וזה ה' פועל הדמיוני לדורות הבאים לבניו אחריו.

בכ"ה בכסלו נגמר מלאכת המשכן

איתא בילקוט שמעוני מלכים (רמז קפ"ד) אמר ר' חנניא בכ"ה בכסלו נגמר מלאכת המשכן, ועשה מקופל עד אחד בניסן, כמו שכתוב ביום החודש הראשון באחד לחודש תקים את משכן אוהל מועד, והקב"ה חשב לערב שמחת המשכן בחודש שנולד בו יצחק, ומעתה הפסיד כסלו שנגמרה בו המלאכה, אמר הקב"ה עלי לשלם, מה שילם לו הקב"ה, חנוכת חשמונאי, ע"כ, ומדרש זה הובא גם במגן אברהם, ובערוך השלחן מביא זה המדרש כסמך לשמונת ימי חנוכה, וכתב שלכן עשו בחנוכה כמו בחנוכת המשכן שהיו שבעת ימי המילואים וביום השמיני היה גמר התחלת העבודה במשכן ע"י אהרן ובניו כמבואר בתורה.

וידוע דברי הגר"א (שה"ש א' ד') שמבאר גמר מלאכת המשכן על חנוכה, ומפרש כר, הציווי לבני" על מלאכת המשכן נאמר למחרת יוה"כ כשירד משה מן ההר, ויקהל את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם, אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם כמ"ש רש"י בשם חכז"ל, ובי"א בתשרי למחרת יוה"כ פ"פ צוה משה את בני" להביא נדבת המשכן, ובי"ב ובי"ג בו הביאו ישראל את נדבותיהם (בבוקר בבוקר) וביום י"ד קיבל משה מהם את הנדבה, וביום ט"ו בחג הסוכות החלו בבנין המשכן ואז גם חזרו ענני הכבוד שהסתלקה אחר חטא העגל, ומלאכת המשכן ארכה כשבעים ושנים יום מ"א בתשרי עד כ"ד בכסלו, ובכן יש קשר חזק ואדיר בין חג הסוכות לחג החנוכה בחנוכת המשכן והמזבח, והבן,

פך שמן של כה"ג תלוי בסוכתו לנוי בשנה ההוא

בס' רמזי אלול להרה"ג מו"ה שלמה דאמיניץ זצ"ל (מח"ס עולות של היום, ועוד, הסתופף בצל הקודש של הרה"ק משינאווע זי"ע, זקינו הרה"ק בעל עולת שבת על קבלה, בהסכמות, צאנז, דינוב, זידוטשוב, קאמארנא, זי"ע) כתב בספרו דבר נחמד ונעים, וכן כתב, בגמ' כשנכנסו היוונים בהיכל טמאו כל השמנים בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהי' מונח בחותמו של כה"ג ולא הי' בו אלא להדליק יום אחד, ובתוס' העלו, שהי' מונח בחותם בקרקע שלא הסיטו הכלי ע"ש.

מעולם לא הבנתי דעתו של כה"ג שהי' לו פך שמן טמון בקרקע למה עשה זאת, אם שידע מראש מהיוונים שיכניסו להיכל ויטמאו כל השמנים הי' לו לעשות פעולה יתירה להכן בקרקע שמן על ח' ימים להיות שהות למצוא שמן טהור, - מתוך הלחץ זו הדחק הי' לי לאחיעזר מה שמובא בספה"ק שימי אלול וגמר החתימה עם מסירת הפתקין נמשכים ועולים עד זאת חנוכה, ופועלים בימי חנוכה כיום הזכרון לעורר פקידת עקרות, וכתקיעת שופר להביא ישועה ורחמים, והמה התולדות מאבות מלאכות ועבודת של ימים הנוראים.

וכלפי שאמרו חכז"ל שהיו תולין כוסות שמנים ויינות לנוי סוכה, ואף גם זאת ידענו שחסידיים ואנשי מעשה מטמינים השמן מנוי סוכה למצות הדלקת נר חנוכה לכן בוודאי מודים כי גם הכה"ג שהוא משרידי עם רגיל הי' להטמין פך שמן מנוי סוכה שלו, המה מימי החתימה ומסירת הפתקין, ולזכר זה הי' חתום הפך שמן בחותמו לסימן כי הפך הזה מנוי סוכה ומיום החותם בא, וביום גמר החותם שהוא

אחרי כלות החודש כסלו יפתח, והיינו דאמרו, ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, כי יותר מפך זה לא הי' לו לכה"ג שהי' מונח בחותמו, לזכר החותם בימי שמונה ודו"ק, והוא חידוש נאה, ולהוסיף כי הי' צריך להיות שמן זית זך הראוי להדלקת הנרות, וגם מרוב קדושתו הרגיש מה שיביא תועלת להעשות נס עי"ז, ומשמיא אחשבי, והבן

והנה להרחיב הדבר בפך של שמן בחותמו של כה"ג, מש"כ בתוס' שהי' מונח בחותם בקרקע שלא הסיטו הכלי, באמת כך כתב במדרש לחנוכה שמצאו הפך של שמן שהי' מונח תחת המזבח, וגם בלשון היוצר לשבת שני של חנוכה נאמר "וחנכו וכבדו את היכל להעלות נרות באומן, כחפשו ומצאו בשיתין (ביסודות המזבח) פך שיט נטמן להטמן כי אם אסוך שמן, זיהרו מצאו לימים שמונה קבע לשקדוני (אורות של אותו פך סיפק להם ע"י נס, לשקדני, היינו לצדיקים וחסידים ששוקדים על דבריו), קבעו לכן הימים האלה לדורות עדני, להזכיר גבורות ולהודות ולהלל לה".

וכיהודא ועוד לקרא, הן עתה חשבתי פרפרת נאה בהוספה נכבדת, על מה שהבאתי מלשון היוצר שמצאו הפך של שמן מונח תחת יסודות המזבח, ולכאורה מדוע גזזו הכהן גדול דוקא במקום הזה, ומה לשמן אצל המזבח. ואולם מובן הדבר לפי מה שכתב"ה עה"ת עה"פ ויותר יעקב לבדו, אל תקרי לבדו אלא לכדו, מאין בא לו הכד, כשיעקב שם האבנים מראשותיו והשכים בבוקר ומצאן אבן אחת, ונתבצר לו כד של שמן ויצק על ראשה, וחזר הכד ונתמלא, אז ידע יעקב שהוא מזומן לברכה. ובברכת שמואל פר' מקץ הוסיף, שגם אותו הפך נתגלה ג"כ לבני חשמונאי, שהיה חתום בחותמו של כה"ג. והנה מהאבן הזאת עשה המצבה למזבח, וכנראה מזה למד הכהן שזהו המקום המשומר ביותר להניח הפך אצל יסוד המזבח, כמו הנס שנעשה ליעקב אבינו, ואף גם שם נתמלא הכד של שמן מחדש, והוא רמז נפלא על יסוד הנס של חנוכה.

וכאשר הביאני מס' חשמונאים שגם האש של המזבח שנתהוה למים קפואים טמנו אותה בסתר ביסודות המזבח, אולי היו שניהם האש והפך של שמן סמוכים שמה בקרקע שבתחת המזבח, וכשחיפשו אחרי האש ומצאו מים, באותו העת (היכן) מצאו את פך השמן שהטמין הכהן גדול.

ובאותו ענין כדאי להעתיק דבר חדש הנמצא כתוב בקונטרס אחרון לס' מחזיק ברכה להחיד"א (או"ח סי' תר"ע) בשם הס' כף ונקי שכ' בענינו של פך, יש לתמוה מה ראה לזה כהן גדול, ועוד אמאי לא הצניע כלי יותר גדול, ותייץ שהי' מנהגם להניח השמן בצלוחיות קטנות, בכל צלוחית שיעור הדלקת לילה אחד, וכולם חתומות בחותם הכהן הגדול, ולוקחים צלוחית בכל לילה להדלקה, וכשבאו היוונים טימאו כולם, ונעלם פך זה מהם בהשגחה אלקית, והוסיף הכף ונקי ששוב מצא בס' תבנית היכל (ס"ג פ"ג) כדבריו שכך היו נוהגים, ושיבחו החיד"א, ע"ש,

ובספר ברכת אברהם לחנוכה מביאו והוסיף בזה לפרש הלשון "ומנותר קנקנים נעשה לשושנים" דהיינו שזה הפך נותר מהרבה קנקנים שהיו בהיכל שכולם נטמאו חוץ מזה האחד שנשאר טהור, אף גם הביא לחידוש ממדרש הביאור, ויקחו אליך שמן זית זך, שיהי' חותמן עליו, או חותמו של כה"ג.

ולפי מה שכתבנו מהמדרש שהפך של שמן ה' מונח וטמון תחת יסודות המזבח מובן הדבר מפני מה לא הצניע הכהן יותר מפך אחד שידע והבין שכוח הטומאה של היוונים מתגברת ומי יודע מה יולד יום ע"כ חיפש ומצא מקום המשומר ביותר כדי להטמין פך אחד שמן זית טהור לרמז על קיום כלל ישראל וכמו נר לאחד נר למאה, ע"כ הניחו במקום מצומצם תחת יסודות המזבח, מקום מיוחד שיוכל לקלוט פך אחד זך ונקי שלא יוכל היוונים לשלוט עליו, ובזה הציל קדושתן של כל ישראל.

ובמהר"ל (נר מצוה ח"ב) ביאר זה הענין, דאותו הפך ה' נבדל במעלתו משאר שמנים, שהיתה קדושתו יתירה עליהם בבחינת קודש הקדשים, לפי שה' בחותמו של ובהסתר של כה"ג, וכה"ג ה' בבינה זו של קדשי קדשים, ובשביל זה לא יכלו היוונים לשלוט על אותו פך קטן, דכיון דכוח טומאתם לא ה' אלא לעומת קדושת ההיכל, אבל על חלק קודש הקדשים שבהיכל לא יכלו, לפיכך נותר הפך ההוא בטהרתו שה' בחינת קודש הקדשים, ומוסיף שאותו הפך טהור מבטא את היחודיות של עם ישראל, החתימה של כה"ג, השמירה על הטהרה היסוד של חנוכה הוא הנצחון שבו מתוך הטהרה וקדושה הבא מכוח פך השמן הטהור, וזה הדבר הגדול ביותר שה' במלחמת החשמונאים, ע"כ.

ואולי אפשר ליישב בזה מפני מה עשה ה' ככה שלא נשמר אש הקודש שה' טמון תחת המזבח ונתהוה למים, כי בהיות שה' סמוך לפך השמן וחס הקב"ה על השמן שלא יתחסר ויהא נימוח ע"י האש, ע"כ נכבה ונתהוה למים, גם עשו בו ניסוך המים בחנוכה ואח"כ נעשה נס ואש מתלקחת על קרבנם לריח ניחוח לה'.

גמר החותם בזאת חנוכה

המקורים היחודים לגמר החתימה בחנוכה, הלא המה כידוע בס' בת עין בשם כתבי האריז"ל, ובס' ליקוטי מהרי"ל בדרוש לחנוכה, ובס' דברים נחמדים להבני יששכר לחנוכה, ובשער יששכר (מאמר ימי אורה), גם בס' בני בנימין דרושים לחנוכה מביא ששמע מהרה"ק ר"ד מדינוב זצ"ל ששמע מאביו הבני"ש זי"ע אשר מר"ח אלול עד חנוכה מאיר ברקיע כעין תבנית יד הפשוטה לקבל אותם שנדחו מלשוב בעשי"ת ומתקבלת תשובתם עד חנוכה, והוסיף הרה"ק ר"ד מדינוב שלדעתו אין היד עוברת עד זאת חנוכה ועד בכלל, והדברים ידועים וא"צ להאריך.

ואך להוסיף בדרך אפשר לפי מה שלקטנו בתחילתו מהמדרשים והויצרות שבשנה ההוא נתבטל בחג הסוכות כל הקרבנות והד' מינים, ובחנוכה כשנצחו החשמונאים עשו שמונת ימי חנוכה תמורת שמונת ימי החג סוכות ושמיני עצרת, ממילא הוי יום אחרון של חנוכה כמו יום שמיני עצרת ושמחת תורה, ממילא פעלו הכהנים הקדושים והחשמונאים להמשיך את גמר החותם ולהעבירו משמיני עצרת ועד זאת חנוכה, ומאז והלאה נתקבל בשמי עליון שישאר זה הזמן על כל הדורות לטובה ולברכה ולגמר חתימה לשנה טובה ומבורכת אכיה"ר או"א.

ויש להוסיף דבר נאה ומתקבל, כי שורש התיבה "חנוכה" נזכרו בתנ"ך סך הכל ח' פעמים, ז' פעמים 'חנוכת', ופעם אחת לעשות 'חנוכה' ושמחה, רמז נאה לשמונת ימי חנוכה. ואולי אפשר בזה הפסוק להסמיק כמקור ללשון הרמב"ם ה' חנוכה פ"ג ה"ג שקורא שמונת ימי חנוכה 'ימי שמחה והלל', והבן.

וכיהודה ועוד לקרא, כי גם בש"ס נזכר חנוכה ח' פעמים במשנה, ואלו הן: בכורים פ"א מ"ו, ר"ה פ"א מ"ג, תענית פ"ב מ"ו, מגילה פ"ג מ"ד, מ"ו, מו"ק פ"ג מ"ט, ב"ק פ"ו מ"ו, מדות פ"א מ"ו, בני חשמונאי, רמז לח' ימי חנוכה [ואף גם נזכר ב"פ ברע"ב תענית פ"ד מ"ו, שביעית פ"ט מ"ח].

עיקר הכל הוא "לב טוב" ועי"ז יזכה ללב טהור

איתא בפרקי אבות (פ"ב מ"ג), איזהו דרך טובה שידבק בה האדם, רבי אלעזר אומר לב טוב. אמר להם רבי יוחנן בן זכאי, רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם. דהיינו, שעיקר הכל הוא לב טוב.

ובבני יששכר (ל"ג בעומר) כתב על זה רמז נפלא, שהמקום הראשון שכתוב בתורה אות ט' הוא בתיבת טוב, בפסוק וירא אלקים את האור כי טוב, ומתחילת בראשית עד תיבת טוב, יש בסך הכל ל"ב תיבות, רמז ל"ב טו"ב, והוא כמו שאמרו חכז"ל (ב"ק נה.). הרואה טי"ת בחלום סימן יפה לו, הואיל ופתח בו הכתוב לטובה תחילה, שמבראשית עד וירא אלקים את האור כי טוב לא כתיב טי"ת.

ולהוסיף בדורשי רשומות ברמז פלא, במאמר הלשון "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל" יש בו ל"ב אותיות וט' תיבות, רמז ל"ב טו"ב שזהו אחד מן היסודות להחתן והכלה כדי שידורו באהבה אחוה ושלום וריעות, ולהוסיף שאף גם בפסוק (תהלים נא, יב) לב טהור ברא לי אלקים ורוח נכון חדש בקרבי, יש בהן ל"ב אותיות וט' תיבות, רמז שע"י לב טוב יזכו ללב טהור.

ועוד לקרא, ולקחת אשה לבני ממשפחתי, ולקח"ת בגמטריא ל"ב פעמים טו"ב, אש"ה בגמטריא ח"י פעמים טו"ב.

שואלין ודורשין בלשון ששנו חכמים

תמיהות והפלאות, דיוקים והברקות להבין ולהשכיל דבריהם הק' במאמרי התלמוד

(א) ביאור הדבר מה שרבינו הק' התחיל המשנה הראשונה להזכיר את התנא רבי אליעזר הגדול, "מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי רבי אליעזר".

וראייתי בספר טעם נחמד על זה, כי רבי אליעזר הוא דאמר (במס' סוכה כ"ח ע"א) מימי לא קדמני אדם בבית המדרש, ולכן זכה כמדתו להיות מוקדם לכל להזכירו בראשונה בהתחלת התלמוד, ודפח"ח.

ולהעיר כי הלא הוא רבי אליעזר בן הורקנוס, שהעיד עליו רבו רבי יוחנן בן זכאי שהוא בור סוד שאינו מאבד טיפה, ולהוסיף שאף גם רבי אליעזר זכה כמו רבי שמעון לעטרו בלשון "כדאי רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק" (עירובין מ"ז. נדה ז'. ט')

(ב) ביאור על מ"ש בגמ' (ברכות י"ד ע"א) בדין יחיד גומר בהן את ההלל, "שאני רב ב"ר שבא דלא חשיב עלי' דרבינא", ולפלא על הזלזול בכבודו והלא למדנו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך.

גם הלא כנראה ה' נחשב לאדם גדול ורב כהנא (ברכות י"ט) אמר עליו שהוא גברא רבה. ולהעיר מגמ' (שבת ק"מ ע"א) שרב בר שבא ה' מתקן מאכלו דרבינא.

(ג) ביאור בגמ' (ברכות כ' ע"ב) דרש ר' עזריא אמר לה משמי' דרב אמי וזמנין אמר לה משמי' דרב אסי, נוסח הזה נזכר שבע פעמים בש"ס (כאן, ובפסחים קי"ט). גיטין ז' שני פעמים. סוטה ד' וה'. חולין פ"ד ע"ב).

להבין ולהשכיל מדוע דוקא האמורא הזה החליף ושינה את שמות בעל השמועות. ויש ע"ז ביאור נאה בס' בן יהודה על חולין פ"ד ע"ב עיי"ש. גם לפלא לדייק בשמא בשם "עזריא" שהוא לשון מגונה בשם עזר, שהוא מום. ולהעיר מגמ' מנחות ג"י רב אמר לרב שימי, שימי את, וברבינו גרשום לפי שלא ה' רואה מפני שלא ה' מגביה עיניו מן הארץ. ור"י ור"ש תלמידיו רצו לנהוג במדה זו ונעשו פגי נהורין. וגם בירושלמי סופ"ב דשקלים קרא רבי זעירא לרב ששת "גברא מפתחא" בלשון סגי נהור, שענינו סתומות, והוא לשון פתוח.

ואף גם נאמר בגמ' חולין נ"א כאשר רב ספרא אמר לאביי חזי מר האי צורבא מרבנן דאתי ממערבא ואמר רב עזריא שמי, ולא שאלו האיך כינה את עצמו בשם "רב", וכנגד זה כשנשאל רב הונא ברי' דר' נתן (פסחים פ"ו ע"ב) על שמו ואמר רב הונא שמי, שאלו אותו מאי טעמא קרית לך רב הונא, וענה בעל השם אני [וברש"י, מקטנותי כך קוראין לי רב הונא]. וגם זה צ"ב אמאי קראו לו כך, ובדרך צחות אפ"ל דהיינו רב הונא שיהי' לו הון רב עושר בביתו כמו שמשבתו לנגיד ונכבד, רב הונא ורב חסדא, ובדומה מצינו ביבמות ל"ד ע"ב א"ל הון בריה דר"נ פרש"י הון שם חכם, והיו הוא קיצור מהונא. ובגמ' גיטין ז' ע"א, חסדא שמך וחסדאין מילך, והבן. וע"ד

אגב, איתא בגמ' ברכות נ"ז ע"א הרוואה הונא בחלום נס נעשה לו, ובהגהות היעב"ץ כ' שזה נוטריקון הדר כבוד ה'ודך ו'דברי נ'פלאותיך א'שיחה.

(ד) וכעין זה לפלא על שם האיש ושמו "גניבא" אשר הובא כמ"פ בש"ס לשבח וגם לגנאי, ויש שהיו קוראין אותו בשם פלגאה (גיטין ל"א) ע"ש שהי' לו מחלוקת עם מר עוקבא, ולבסוף ניתן בקולר (גיטין ז' נ"א) - ואולם כנראה בגמ' (גיטין ל"א) שהי' בר אוריין, כמ"ש חד אמר ניקום מקמי' דבר אוריין, וגם מצינו בגמ' ברכות (כ"ז ע"א) רב איקלא לבי גניבא וגו' דהיינו שהתאכסן בביתו ומזה נראה שהי' אדם חשוב וגם נזכר הרבה מאמרים שאמר גניבא בשמו של רב. ועכ"פ מכל זה נראה ברור שלא הי' ח"ו גנב, וא"כ אמאי נקרא בשם מגונה כזה. וצ"ע.

(ה) בגמ' שבת (ג' ע"ב) אמר לי' ר' חייא לרב בר פחתי, לאו אמינא לך כי קאי רבי מסכתא לא תשיילי' במסכתא אחריתי. לכאורה הלא רבי הי' רבן של כל ישראל, וגם ריש מתיבתא כמפורש בגמ' (נדה י"ד ע"ב) וא"כ הלא כלל גדול אצלינו בגמ' שבת (קי"ד) איזה ת"ח שממנין אותו פרנס על הציבור, זה ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה, ולמנה אותו בריש מתיבתא צריך שידע להשיב בכוליה תנוי', [וברש"י, שקאי בהאי מסכתא ומהדר במסכת אחריתא]. וצ"ע.

(ו) ומידי דברי ברבי נזכיר דברי הגמ' (ע"ז נ"ב) ר' יוסי בן שאול שאל שאילתא (לשון נופל על לשון) מרבי, ורבי השיב לו מקרא הי' בידיו ושכחנוהו. ולהעיר בזה מתוס' ב"ב קי"ג ע"א, פעמים שלא היו בקיאין בפסוקים. ועוד זאת ביותר בגמ' ע"ז ד' ע"א על רב ספרא דלא ידע למימר פירושא דהאי פסוקי, ועכ"ז משתבח להו ר' אבהו למיני על רב ספרא דאדם גדול הוא, וצ"ב.

(ז) להשיב לב על הלשון השתמש בו רב יוסף ארבעה פעמים בש"ס, בלשון "אמר רב יוסף מרי' דאברהם" ואין שום תנא או אמורא אחר לבטא בשפתיים כיוצא בו, והן המקומות, שבת כ"ב ע"א, עירובין ע"ה ע"ב, כתובות ב', ב"ב קל"ד ע"ב. ולהעיר מגמ' יומא (כ"ח ע"ב) אמר רב ספרא צלותי' דאברהם מכי משחרי כותלי, וע"ז מתמה רב יוסף אגן מאברהם ניקום וניגמר, וגם זה צריך ביאור.

וכדי לציין שבס' והי' ברכה מהגה"ק בעל בני"ש זי"ע כ' במס' שבת כ"ב, על מאמר ר' יוסף, לאשר כי הוא חלה ושכח תלמודו, וכשנתרפא תלה זאת בזכותו של אברהם אבינו ע"ד שאחכז"ל (ב"ב ט"ז ע"ב) מרגליות טובה היתה בצווארו של א"א שכל הרוואה אותה מיד נתרפא, ועל כן הזכירו להיות בעזרו שתהא רפואתו שלימה שיזכיר את לימודו.

ולהוסיף בדברי רב יוסף הנאמר בגמ' תמורה (ט"ז ע"א), התפילה שהתפלל עתניאל להקב"ה ובין דבריו ביקש שלא ישתכח תלמודי מלבי. ובאותו הדף בראשו יוסף בן יעקב בסוף שנותיו בצר ליבא, שנתמעט הלב ונשתכחו, ע"ש.

(ח) להבין לשון חכז"ל ב"פ בש"ס (שבת צ"ט ע"ב, נדה מ"ב ע"א) כולכם ברוקא חדא תפיתו, ועיי"ש ברש"י. ולכאורה נראה כביטוי גנאי לדמותן לרקיקה שהוא דבר מאוס, ולהעיר מגמ' נדה ס"ג, איזהו רוק תפל כל שלא טעם כלום מבערב, ובסיום הגמ' תנא השכים ושנה פרקו אין זה רוק תפל, פרש"י, הדיבור מעביר כוח הרוק, וצ"ב.

וע"ד אגב כדאי בזה להעתיק מה שמובא במעשה אורג על הפיוט במוסף יום א' דר"ה "אטומים להחיות בטללי שנה" בשם רבינו יחיאל מפאריז בשם מדרש, כשלומדים תורה וישנים על הספר, רוק היוצא מפיהם הקב"ה משמר ועושהו טל להחיות מתי הארץ. ולהוסיף בזה לשון הגמ' כתובות ק"א ע"ב, כי טל אורות טליך, כל המשתמש באור התורה, אור תורה מחייהו. ובגמ' ב"ב קכ"ו ע"ב גמירי רוק של בכור מרפא לעיניים.

ט) מצינו כמ"פ בש"ס שהחכמים בעצמם קראו על עצמם "אדם חשוב אני", בגמ' שבת קמ"ב ע"ב אמר רבא אי לאו דאדם חשוב אני וגו', וכן רבי יוחנן אמר על עצמו בגמ' כתובות נ"ב ע"ב, וכן רב נחמן בגמ' כתובות פ"ו ע"א, ורב אמי חולין קל"ד ע"ב. וכן ביומא פ"ו ע"א רב אמר היכי דמי חילול השם כגון אנא אי שקילנא בישראל מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר. ולהעיר מגמ' שבת (קנ"א ע"א) אדם חשוב שיש לו עשרה עבדים שמחממין לו עשרה קומקומין בבת אחת. ולעיין בהלכה מהו דבר חשוב שאינו בטל, שבעה דברים או יותר.

י) להבין ולהשכיל לשונו של אביי ב"פ בש"ס (פסחים ע' ע"ב, חולין ק"י ע"א), אמר אביי אבין תיכלא, רבין תכלא, ברש"י קובר את בניו ה"י, וצ"ב. אף גם שאביי אמר עליו (יבמות ס"ד ע"ב) שהוא בר סמכא וישנו בחזרה.

יא) בגמ' סוכה (ל"ט ע"ב) רב ספרא מכנה לרבא בשם "משה שפיר קאמרת" וכן נמצא כזה כמה פעמים בש"ס [ביצה ל"ח ע"ב, שבת ק"א ע"ב, חולין צ"ג ע"א]. ובפעם אחת באותו מקום בחולין מצינו שגם רבא השיב לו, משה, מי אמר רחמנא אכול דמ"א.

וגם להעיר שרש"י בכל המקומות הנזכרים משנה טעמו ופירושו, פעם אחת מפרש רש"י, ביקרא דמשה קא משתבע, ובפעם השני פרש"י משה תלמיד חכם, ופ"א כלומר רבינו בדורו כמשה בדורו, וגם לפלא שכולם נאמרו בלשון שאלה, וצריך עיון.

אף גם להוסיף בחידוש משארז"ל נדר במוהי הרי אלו כינויין לשבועה, ופי' הר"ן במוהי כינוי למשה בשבועת משה כדכתיב ויואל משה, והכוונה כי בתרגיוב"ע על מן המים משיתוהו, מן "מוי" דנהרא שחילתיה. וכידוע מאמרי אמת, ותהי אחריתי כמוהו, דהיינו שרצה להיות כמוהי, דהיינו משה.

ולהעיר מגמ' סוטה י"ג ע"ב, משה ספרא רבה דישראל, וברמז ספר"א עה"ת עולה מש"ה. ואף גם ידוע בהלכה שהאומר לחבירו איני מקבל ממך אם היית כמשה מלקין אותו משום בזיון (יו"ד סי' רמ"ב סעיף ל"ו), ובטו"ז מפרש שבזיון הוא למשה רבינו ע"ה שהוא אומר אלו הי' אדם אחר כמותו, והוא בלתי אפשר כיון שהתורה העידה ולא קם כמשה.

יב) ומידי דברי דרב ספרא, ראיתי מי שהעיר שהלא רב ספרא הי' מהעולים ויורדים מבבל לארץ ובחזרה (כמ"ש בגמ' חולין ק"י, קי"א), ועכ"ז לא נזכר ממנו שום דבר בירושלמי.

(ג) ביאור הלשון שהכתיר ר' אלעזר לר' אסי בתור "מופת הדור" (חולין דף ק"ג ע"ב) וברש"י מפרש גדול הדור כמו אנשי מופת המה, ובפי' ר"ח אדם חשוב, וע"ד אגב, בסה"ד בערכו כ' שרב אסא דבבלי הוא ייסא המוזכר בירושלמי.

(ד) להבין ולהשכיל כי רוב פעמים בש"ס נשתמשו בלשון נפטר ולא מת (כתובות ק"ד) בשעת פטירתו של רבו, וכן בברכות כ"ח בשעת פטירתו של ריב"ז, ובמגילה כ"ח בשעת פטירתו של שמעון הצדיק, ובמס' כלה פ"ו בשעת פטירת חכם. ולעומת זה נאמר בסנהדרין י"א, בשעת מיתתו של שמואל הקטן, וכן כשמו המעלות של הלל הזקן מסיים בגמ' וכשמת אמרו הי חסיד הי עניו, וגם אמרו שם משמתו נביאים האחרונים וגו', ולא אמר כשנפטרו, וכן בשבת ל' ע"ב אבי מת ומוטל בחמה ובמכות כ"ט ע"ב למחר הוא מת. וכן בגמ' נזיר נ"ב, רבי שמעון אומר עד ימיו הי' (רבי עקיבא) מטמא, אם משמת חזר בו איני יודע, תנא הושחרו שיניו מפני תעניותיו, וברש"י ותוס' לפי שהי' משתעי דרך גנאי ואין ד"א לדבר בלשון זה, וצ"ע.

(טו) להבין ולהשכיל בגמ' קידושין כ"ה ע"א, לשון שאמר הני סבי דנזוניה על רב המנונא "לאו המנונא אלא קרנונא". וברש"י קרנונא, יושב קרנות אתה ולא בן תורה. ובתוס' בשם ר"ח לא המנונא שאינך דם חם (מלשון חם נונא) אלא רק קר נונא, דם קר. ועיין בערוך שם, וצ"ע - ובגמ' ברכות כ"ח ע"ב פרש"י יושבי קרנות חנוני או עם הארץ שעוסקים בדברי שיחה, ובדניאל ח' ג' והקרנים גבוהות היינו בעלי סוד.

ולהעיר מגמ' פסחים דף ח' ע"א, דרש רבא עה"פ ונגה כאור, ינהי קרנים מידו. (טז) להבין ולהשכיל לשון שאמר שמואל על ר' אלעזר (כתובות ע"ז ע"א) אכסהו שערי לאלעזר, וברש"י האכילהו שעורים כבהמה, וצ"ע.

(יז) להבין לשון המופלא (כתובות פ"ה ע"א, גיטין ע"ג ע"א) "קאקי חיורי משלחי גלימי דאינשי" וברש"י קאקי חיורי, על שזקנים היו ולבנים קראו אותם קאקי חיורי, ומשלחי גלימי דאינשי, פי' מפשיטין בגדי אנשים כלומר פוסקין עליהם דין להנאתם. ובגליון הש"ס מליץ קצת בלשון קאקי דחיורי, שקרא אותם אווזים לבנים על חכמתם כהך דאמרי הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה, וצ"ב.

(יח) ביאור הלשון שכינו חכמים על חבריהם בלשון מגונה "תרדא", בגמ' ב"מ כ' ע"ב, וברש"י משועמם. ובזבחים כ"ה ע"ב, וברש"י שוטה בהול, ובכריתות י"ח ע"א, וברש"י תרדא, שוטה, פירוש אחר עצל. וכן נמצא זה הלשון בגמ' ב"ק ק"ה ע"ב.

(יט) בגמ' ב"מ ע. עירובין כ"ב ע"א, יתמי דאכלי דלא ידיהו ליזלו בתר שיבקייהו, פרש"י ילכו אחרי אביהם לבית הקברות, פליאה נשגבה להבין לשון קדשו.

(כ) להבין ולהשכיל הנאמר בחז"ל גמ' חולין צ' ע"ב בג' מקומות אמרו דברי חכמים לשון הבאי, וקחשיב שם גפן, תפוח, ופרכת. מדוע ולמה דוקא בזו הדברים, וצ"ע.

(כא) להבין הנאמר בירושלמי (ברכות פ"ב ג') שרבי יוחנן לא הניח תפילין של ראש בימי החורף מפני הצטננות שהי' עלול לנזילות. ולהעיר מדברי ר"י בגמ' מנחות ל"ד ע"ב תפילין של יד קדושתה קלה משל ראש, ובגמ' ברכות ט"ו שאמר רבי יוחנן תפילין ותפלה חשובה כעין הקרבת קרבן על המזבח.

(כב) להבין דברי רבי ירמ' בירושלמי (גדרים פ"ט ה') ר' ירמ' כד לא הוה בעי מידון אמר עיני כהי"א, כמו בנגעים כן הדין בדינים, וצ"ב.

ולהעיר מדברי רבי אלעזר שאמר (מגילה כ"ח ע"א) המסתכל באדם רשע עיניו כהות.

(כג) בגמ' (ב"מ צ"ב ע"א) מלמדין את האדם שלא יהא רעבתן ויהא סותם את הפתח בפניו - לתנא קמא לית לי' מלמדין, לרבנן אית לי' מלמדין. צריך להבין טעם פלוגתייהו למה באמת לא ילמדו את האדם שלא יהי' רעבתן והלא דרך ארץ קדמה לתורה, והרבה הלכות דרך ארץ נשמעו בתלמוד, ובגמ' חולין (פ"ב) למדה תורה ב"פ, ובביצה כ"ה, למדה תורה שיבנה אדם בית תחילה וכו', וכהנה וכהנה וצ"ב.

(כד) להבין ולהשכיל לשונו של שמואל על תקנת הפרוזבול שתיקן הלל הזקן וקראו האי פרוסבלא עולבנא דדייני הוא, אי איישר חילא אבטליני'. (גיטין ל"ו)

(כה) גמ' סוכה (מ"א ע"ב) משחרב ביהמ"ק התקין ריב"ז שיהא יום הנף כולו אסור, אמר לו ר' יהודה והלא מן התורה הוא אסור דכתיב עד עצם היום הזה. ומרן הרה"ק ממונקאטש זי"ע בדב"ת (ה' י"ח) דייק איך דיבר ר' יהודה עם ריב"ז הלא לא ראה אותו מעולם כי ריב"ז הי' עוד בזמן החורבן, עיי"ש תירוצו.

ולהעיר שמימרא זו שנוי' גם במס' ר"ה (ל' ע"ב) ושם הגירסא רק אמר ר' יהודה, וכן במנחות ס"ח ע"א.

(כו) בגמ' גיטין נ"ח, מכאן ואילך מייתי בני ישראל ואסרי בכרעי דפורייהו ומשמשי, א"ל חד לחברי' הא היכא כתיבא, אמר לי' גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזאת, וצ"ע שהקושיא במקומה מונח, מה ענו לו, והיכא כתיבא במקרא זה.

(כז) להבין ולהשכיל לשון החכמים שאמרו בכמה מקומות "לא תיתיב אכרעך עד דאמרית לי הא מילתא", ומקורו הערה בגמ' זבחים (ק"ה ע"ב), עירובין נ"ד, נדרים נ"ה, מנחות ל"ח, נזיר כ"ד, מכות ג', קידושין ל"ו ע"ב, ובתוס' נזיר כ"ד ע"ב ד"ה אמר שמואל הוסיפו לפרש "אלא עמוד על רגליך", וצ"ב.

(כח) בגמ' סנהדרין ל"ט ע"א, אמר לי' קיסר לר"ג אלקיכם גנב הוא דכתיב ויפל ה' אלקים תרדמה על האדם ויישן וגו' - ובאהבת איתן על עין יעקב הקשה ע"ז הלא מבואר בגמ' ב"מ ס"א שאסור לגנוב אפילו ע"מ לשלם תשלומי כפל, וכן איפסקא הלכתא - וכעין זה קשה גם על מה שאחז"ל (ב"ב ט"ז ע"א) עה"פ ברכת אובד אלי תבוא, שאיוב הי' גוזל שדה מאלמנה ומשביחה ומחזירה, גם שם קשה קושיא הנ"ל, הלא אסור אפי' ע"מ להשביחה בכפליים, וצריך ביאור ועיון.

(כט) להבין ולהשכיל הלשון שנאמר על ר' יוחנן (פסחים נ"א ע"א) כדאי הוא ר' יוחנן לסמוך עליו בפניו ושלא בפניו, ואין כדוגמתו בזה השבט, רק הוא ורבי שמעון, שם.

(ל) בגמ' ע"ז (נ' ע"א) רבי מנחם בר סימאי קרו לי' בנן של קדושים, דאפילו בצורתא דזוזי לא מסתכל, ובגמ' פסחים ק"ד, מאן ניהו בנן של קדושים, רבי מנחם בר סימאי. ובגמ' מו"ק (כ"ה ע"ב) שכשמת רבי מנחם בר סימאי נמחקו כל הצורת פרצוף של צלמים וצורת המטבעות מפני צורת החסיד שנשתנית, והי' זה למופת כיון שבחיינו לא הסתכל בהם.

והנה בירושלמי במס' ע"ז ריש פ"ג, אמרו למה נקרא שמו קודש הקדשים, שלא הביט בצורת מטבע מימיו. ולמה נקרא שמו "רבינו הקדוש" שלא הביט במילתו מימיו. וצריך ביאור מדוע נתעלה קדושתו מרבינו הקדוש, ונקרא קודש הקדשים.

(לא) בגמ' (ב"ב קט"ז) דרש ר' פנחס בר חמא כל שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, והרמ"א מביאו בשו"ע יו"ד סי' של"ה, אך התמ' הוא שכתבו בשם יש אומרים, הלא הוא זה המאמר ואין מי שחולק בדבר, וצ"ב.

(לב) להבין ולהשכיל בלשון המאמר (ב"ב ט') אמר רבא האי מילתא אשתעי לי "עולא משגש אחרתי" דאימ' משמ' דר' אלעזר וגו'.

ושמו האמיתי, לדברי רש"י הכוונה על רב ששת, ולדברי התוס' ורבינו גרשום הכוונה על רב אחדבוי בר אמי, וצ"ב מדוע שינו משמו הנכון.

(לג) ציון לזכרו על רב קטינא שהי' נאה דורש ונאה מקיים, שהוא אמר בגמ' נדה (ל"א ע"ב) יכולנו לעשות כל בני זכרים, ומצינו בתלמוד שהי' לו שבעה בנים, הלא המה ר' שמואל (ברכות מ"ז), רב חייא (יומא מ"ז), ר' דניאל (תענית ט'), רב הונא (נדרים ס"ה), רב אחא (יבמות ס"ו), רב טובי (נדה ו'), רב חנן בר רב קטינא (חולין י"ט).

(לד) להעיר במנין שמנה הרמב"ם מקבלי התורה דור אחר דור, ואחת מהנה הוא מונה את רשב"ג השני אבי רבי שקיבל מר"ג הזקן, וצ"ע כי הלא ר"ג הזקן ידוע לכל כי מת י"ח שנים קודם חורבן הבית, ורשב"ג השני עדיין לא נולד בעת ההיא, כי גם אביו ר"ג דיבנה הי' בעת החורבן נער קטן, ועל כן ישב ריב"ז על כסא הנשיאות, ועוד קשה שהוא מונה את רב אשי שקיבל מרבא, ובגמ' קידושין (ע"א ע"ב) כתוב לאמר ביום שמת רבא נולד רב אשי.

ולהעיר לשונו הקדוש שמסיים בסופו "ונמצא שכולם מה", כל מעתיקי השמועה!!

והן עתה בגמר החתימה נלכה ונשובה למעין הפתיחה כי מצאתי ישוב לקושיא הראשונה מדוע התחיל רביה"ק התורה שבע"פ במשנת רבי אליעזר, והוא בכתובים בצל"ח על מקומו, וז"ל שרביה"ק רצה לעשות נחת רוח למשה רבינו, דאיתא במדש שמרע"ה בשעה שעלה למרום שמע שהקב"ה אמר אליעזר בני אומר פרה בת שתים, והתפלל משה רבינו יה"ר שיצא זה מחלצי ואמר לו הקב"ה חייך שיצא זה מחלצין. ועל דבר זה יש ביאור נחמד ונעים מה שחידש הרה"ג הגדול

מטשעבין זצ"ל כי לכאורה לפלא למה ה' ניחא למשה רבינו יותר דברי ר"א שפרה בת שתיים מדברי חכמים שפרה בת שלש, אך כי הנה יש מחלוקת בדבר בענין חטא העגל, כי לפי דברי ר"מ הדרשן האומר תבוא אמו ותקנח צואת בנה נראה שצריך לכפרה, אבל במס' ע"ז איתא לא ה' ישראל ראוי לאותו מעשה אלא להורות תשובה לרבים. והנה אמרו (בכורות י"ט) המוכר פרה לחבירו צריך להודיעו אם כבר ילדה לפי שפרה בת שלש יכולה להוליד, אבל מכר בת שתיים אינה יולדת, וע"כ כשר' אליעזר אומר פרה בת שתיים נראה שסובר כהגמ' שלא ה' חטא, שאם ה' חטא ה' נצרך לפרה בת שלש שיכולה להוליד ואז תבוא אמו ותקנח צואת בנה. וזה ה' השמחה הגדולה של משה רבינו, שהוא לימוד זכות על ישראל שלא חטאו בעגל, והוא מתוק מדבש ונופת צופים.

(לה) הלשון "מאן תנא קמא רבי יוסי" מובא הפ' בש"ס, חולין ק"ד ע"ב, ברכות מ"ג ע"ב, שבת ק"ג ע"א, כריתות כ"ג ע"א, נדה י"ט ע"א, וכן כדוגמתה בברייתא חולין קל"ז ע"א, ופלא שלא מצינו כדוגמתה בכל הש"ס בשום תנא אחר. ועוד לתמי' בלשון רש"י חולין ק"ד, שכ' ע"ז והתנא שכח ולא הזכיר שמו בתחילה וחזר והזכיר שמו, וצ"ע - ולהעיר עליו מגמ' שבת ק"ח שביקש יהא חלקי ממתי בדרך מצוה, וכן אירע שנח נפשי' על יחוד הש' כמבואר במו"ק כ"ה ע"ב. ואפשר לצרף בזה הגמ' ב"ק ס' ע"ב, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה משמו, ועדיין צריך ביאור.

(לו) להבין ולהשכיל המספר של "שתי שנים ומחצה" הנזכר בתלמוד בכ"מ תענית ה' ע"ב, סנהדרין פ', ברכות ס"ד, יומא פ"ד, כתובת פ' ע"ב, סנהדרין פ' חלק, והחזק מכולם עירובין י"ג, ת"ר שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה ובוודאי יש במנין הזה ביאור עמוק בסוד חכמים על מה אדוניו הוטבעו. וראיתי בס' שמן ששון, כללים, רמז נאה ונחמד ובקצירת האומר לפימ"ש במס' אבות "בן ששים לזקנה" בכלח בגמ' ששים, ובערכין חשבה התורה עד בן ששים, ובלשון חכמים "היום קצר הוא ששים שנה", ועתה אם נחלק יומו של אדם לשעות דהיינו הששים שנה לכ"ד חלקים נמצא שעה אחת של אדם הוא שתי שנים ומחצה, וקרא וקרא התלמוד במליצתו את השעה המצלחת שתי שנים ומחצה והוא שעה אחת שהיא חלק כ"ד מיום חיי האדם היינו מן ששים שנה, ודפח"ח.

(לז) הנה ידוע שבין התנאים הגדולים המאירים זורח ביותר במדה גבוה דמותו של התנא רבי אליעזר בן יעקב והוא מן היחידים שהלכה כמותו בכל מקום ועליו אמרו חכז"ל (גיטין ס"ז ע"א) משנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי, וכדאי לציין מה שכ' הרא"ש (עירובין פ"ד ס' ב') בשם רבינו חננאל שקבלה בידו שבמאה ושתיים הלכות כמנין ק"ב נפסקה הלכה כרבי אליעזר בן יעקב ותו לא, וברשב"ץ בפירושו על מס' אבות (פ"ד מ"ג) כתב שמנין הלכותיו של ראב"י עולה למנין ק"ב. ולפלא שכאשר תמנה ותספור כל המאמרים שענה ואמר תמצא שבסך הכל עולה למדת הק"ב להיות הלכה כמותו. ובאמת נמצא כתוב באטלס עץ חיים ועוד שהיו שני תנאים בשם רבי אליעזר בן יעקב, הראשון הוא התנא בדור הראשון, שראה בעיניו את הבית המקדש ועל ידו נסדרה מסכת מדות, ובמשנה פ"ב מ"ה אמר על לשכה אחת "שכחתי מה היתה משמשת". גם הרמב"ם בהקדמתו מונה אותו בדור שראו

החורבן, והשני ה' ביותר ממאה שנים מאוחר, בדור הרביעי מתלמידי רבי עקיבא, ובירושלמי חגיגה (פ"א ה"א), ובמדרש תהלים (ספ"ב) נמנה ששי מבין שבעת תלמידי ר"ע, גם בשהש"ר (פ"ב ה') נמנה עם חכמי אושא אחר מרד של בר כוכבא, ויש שמביאים כמה ראיות שבמקום שנאמר "תנא דבי רבי אליעזר בן יעקב" הכוונה לרבי אליעזר בן יעקב השני, ועדיין צריך ביאור ובירור.

לח) רבים ושלמים שאלו לאמר מי הוא זה ואיזהו התנא המפורסם הנקרא "בר קפרא" ומדוע לא נזכר בשמו של עצמו, ולכן אען ואומר קודם כל דבר הנחקר ונתברר ששמו העצם הוא רבי אלעזר הקפר ברבי בנו של רבי אלעזר הקפר וה' נקרא בשמו של אביו ולכן לא קראהו רק בשם בר קפרא, וה' תלמידו של רבי יהודה הנשיא, ומבית דינו של רבי ככתוב בהקדמה של הרמב"ם ובילדותו למד תורה מפי רבי מאיר, והוא נמנה לדור החמישי והאחרון של התנאים.

ויש שכתבו ששם אמו היתה קפרא, והוא שם הפרח אשכול הכופר, וזהו השערה, ועד היום יש בעיר כרמיאל קברו וקבר אביו ושם כתוב ציון התנאים רבי אלעזר הקפר ובנו בר קפרא, גם הרג"ה מרדאזין זצ"ל בפירושו לעשר מילין דחסידותא כתב דבלשון ברייתא נקרא רבי אלעזר הקפר בשמו ובלשון התלמוד נקרא בר קפרא, וכדאי לעיין בפנים בשער המלך להגר"ח קנבסקי שליט"א על הקדמת הרמב"ם שמברר כל זה באריכות ובקיאיות נפל שכן הוא האמת הנכון, ומציין בתוה"ד ממדרש במ"ד פ' נא שכ' שם אמר רבי אלעזר בנו של ר"א הקפר גדול השלום, וכן מובא בירושלמי פ"ק דביצה ר"א בנו של ר"א הקפר, ופעם אחת נקרא על שמו במאמר המובא בערוך אות גזל, רבי אלעזר בר קפרא אומר איזהו גזלן זה שגזל בפרהסיא, גם יש חידוש הנמצא במדרש קהלת א' ג', אמר אבא בר קפרא לרבי, ובמת"כ שם כ' שמשמע מזה כי ה' אבא שמו, ובהאמת כבר נתברר ששמו ה' רבי אלעזר הקפר כשמו של אביו ומשום כבוד אביו שלא רצה להזכיר שמו קרא לעצמו אבא, שפירושו אלעזר בן אליעזר. ולהוסיף בזה כה"ג גבי רבה בר בר חנה שגם אביו ה' רבה (עיין סנהדרין ה' ע"א, ובתוס' שם) ולא רצו לקרותו רבה בר רבה וקראהו בר בר, ובזה אסיים בשים שלום, תם ולא נשלם, שבח לבורא עולם.

שם הוי"ה בתיבות, צ"א באותיות

זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד. בכל המאמר יש בסך הכל כ"ו תיבות כמנין שם הוי"ה, וצ"א אותיות כמנין שם הוי"ה אדנ"י, לרמז על איש ואשה שזכו שכינה שרוי ביניהן, והוא פלא.

מנהגים עתיקים

על שמחת נישואין

מנהגי הצדיקים

עושין שני חופות

בסידור ר' שבתי בכוונת ברכת חתנים כ' ראוי לעשות ב' חופות אחד לכלה ולחתן ואחד לשכינה ואז אותה בחי' נקרא חופה, וכן הי' המנהג בזידיטשוב, והרה"ק העטרת צבי זי"ע אצל חופת אחד מילדיו אמר נלך מקודם לחופת הכלה העליונה ואח"כ הלך לחופה השני' דרך החופה הראשונה ששם עמדו החתן והכלה.

(בית צדיקים, סוד החופה)

אויסלייז געלט

אצל החסידים נהגו שבשמיני עצרת הראשון לקחו בחזקה מאת האברך את טליתו, ונתחייב לתת כליל שמחת תורה משקה כפרה "אויסלייז געלט".

(ממנהגי ישראל, א' שנ"ט)

בגדי לבנים ותכשיטים בהדלקת הנרות

מרן רביה"ק מסאטמאר זי"ע אמר להרבנית הצדיקת ע"ה שחובת האשה בשעת הדלקת נרות לכבוד שב"ק שילביש את עצמה בבגדי לבן (טיכל ושירצל) ויקשט עצמה בכל התכשיטים לכבוד המצוה הגדולה של הדלקת נרות שבת.

(אוצר הנהגת הבית)

ברכה משולשת מצדקניות

הרבנית הצדיקת מקאסוב אשתו של התורת חיים זי"ע היתה דרכה לברך כל חתן בברכה משולשת: "עס זאָל דיר גוט זיין, דו זאָלסט גוט זיין, און עס זאָל פון דיר גוט אַרויסקומען".

ומפעם לפעם היתה מברכת את החתנים בזה"ל: "דער אויבערשטער זאָל דיר געבן, אין זאָל דיר פאַרגעבן, און ער זאָל פון דיר קיינמאָל נישט צונעמען".

(חיים של שמחה דף צ"ה)

ברכת הצדיקים לחתנים

הרה"ק רבי דוד משה מטשארטקוב זצ"ל בירך את החתנים לפני חתונתם בזה"ל, הוא הטיב, הוא מטיב, הוא ייטיב, "הוא הטיב" זאָל אונז זיין גוט, "הוא מטיב" אונז זאָלן מיר זיין גוט, "הוא ייטיב" עס זאָל פון אונז אַרויסקומען גוט'ס.

(נעימת החיים דף שכ"א)

ברכת כלה

הרה"ק בעל צמח צדק זי"ע ביקש מבתו הכלה קודם שהובילה לחופה שתברך אותו, הכלה עשתה בקשתו והוסיפה "אל תהי' ברכת כלה הדיוט בעיניך".

(ליקוטי סיפורים עמוד קל"א)

הָאָב שָׁכַל, זִי נִישֵׁט קִיין נֶער

הרה"ק רבי נפתלי מראפשיץ זצ"ל הי' רגיל לומה להחתן אחר המצוה טאַנץ (בלשון פוליש) בזה"ל, באַנדש מאַנדרי מצות עשה הוא, ניע באַנדש גלאַפּי מצות לא תעשה היא [הָאָב שָׁכַל איז אַ מצות עשה, זיי נישט קיין נער, איז אַ מצות לא תעשה].

(יהללו במחול)

החתן מתחייב את עצמו

הרה"ק מלעלוב זי"ע הוסיף פעם בשטר התנאים בכתב ידו "החתן מתחייב בלי נדר ללמוד עד החתונה מסכת ברכות, שבת וקידושין".

(בישורון מלך ח"ב, דף קמ"ד)

הנחת טלית בהקבלת פנים

נהגו אצל הרה"ק בעל דברי חיים מצאנו זי"ע שבעת הקבלת פנים הניחו על השלחן מול פני החתן את הטלית שהחתן ילבשנו למחרת החתונה.

(בישורון מלך, שלח)

טאַנץ מייסטער

הרה"ק בעל אמרי יוסף מספינקא זי"ע הי' לו עבודה גדולה לשמח חתן וכלה, וכמ"פ הי' נעשה הסרסור (טאַנץ מייסטער) לריקודין של מצוה לפני הכלה, וביום שלאחריו אם הי' הזמן קצר לא הלך לטבול במקוה קודם התפלה שמצות הריקודין גדול כחו בקדושת העבודה בזה שמכשיר ומטהר את הנפש.

(אמרי יוסף הקדמה, מאמר ה' אות ז')

כל השבע ברכות בעיר אחת

היות כי הנשמות מגן עדן נשארים לכל ימי השבע ברכות, על כן לא יסע מעיר לעיר לסיים שם השבעת ימי המשתה, כי טירחה גדולה הוא להם להעבירם ממקום למקום, ואילו היו שואלים את האבות עצמם היו ג"כ אומרים שלא לנסוע.

(הרה"ק מביקסאד זצ"ל, בישורון מלך, פנחס)

להזכיר שמות הצדיקים בהחופה

כ"ק מרן אדמו"ר רבי ר' הערשעלע מספינקא זצ"ל אמר לבנו בדרך הליכתו לחופה, לשנן שמות הצדיקים בעל פה. שזה סגולה גבוהה מאד להיוושע בכל מיני ישועות. [ובספר המדות (אות צדיק) כתב על ידי הזכרת שמות הצדיקים יכולים לשנות הטבע].

(תפארת צבי מועדים, בהקדמה)

מעות תנאים

נוהגין בגאליציע ליתן לרבנים "מעות תנאים", הנה שמעתי מאדמו"ר הקדוש זי"ע כשהי' אצל רביה"ק בעל דברי חיים זי"ע בצאנז, בא בתוך סעודת הצהרים עני אחד המתפרנס מיגיע כפו וביקשו לקרוא התנאים שעושה לבתו עב"ג וכן עשה, ואח"כ נתן לו עשרה ר"כ "מעות התנאים" והי' חשוב מאוד נתינתו בעיני רביה"ק בעל דב"ח, והגיד אז בפנים שוחקות, הנה הרה"ק רבי ר' ברוך ממעזיבז זי"ע אמר בדרך צחות, צדה ברך [מאין יהי לברוך צדה ופרנסה, הוא ע"י] אביוניה אשביע לחם [שהקב"ה משביע ונותן להאביונים, הנהנים מיגיע כפם, לחם, והמה יתנו לברוך ומזה יהי' לו צרכי ביתו] משא"כ העשירים מקמצין עכדה"ק.

(דברי תורה להרה"ג ממונקאטש זי"ע מה"ד, אות י"ח)

סיום מסכתא עד החופה

נהוג הי' אצל תלמידי מרן החתם סופר זי"ע שכל חתן סיים איזה מסכתא מזמן האירוסין עד יום החופה.

(מנהגי החת"ס)

עוד ישמע בחוצות ירושלים קול חתן וכלה

הרה"ק החקל יצחק מספינקא זצ"ל שלח מכתב לירושלים בצירוף סכום מעות בעת שעשה נישואין לבתו עם הגה"צ ר' אברהם אביש האראוויץ ז"ל ובו הוא מבקש שיעריכו סעודה של מצוה באותו יום. ויוזמנו אליה איזה אנשים מהוגנים מאוהבי ביתו, שישמחו אז ביום שמחתו, ויברכו את הזוג שיהי' זיווגם עולה יפה, ויהיה בשעה טובה ומוצלחת, ויזכה לראות נחת מהם ומכל יוצאי חלציו.

(קונטרס אמרי שפר)

עוסקים בתורה בשעה שמרקדים

הרה"ק רבי נחמן מטשעהרין זי"ע הי' נוהג ביום שהיתה חתונה בעיר, להיות נייער משך כל הלילה ולעסוק בתורה, כי אמר לעצמו, הרי לכתחילה הייתי צריך ללכת ולשמוח בהחתונה עד חופה, ומשום כך בישבי בביתי מחויב אני גם להיות נעור ולעסוק בתורה

[וי"ל כוונתו כי הלא אמרו חכז"ל ליכא כתובה דלא רמי בה תיגרא, ועל ידי זה עסק כל הלילה במלחמתה של תורה כדי לבטל בזה כל תיגרא ומחלוקת שיכול להתעורר בהחתונה.]

(ס' שיח שרפי קודש, מובא בישרון מלך, בחוקותי)

עשרה חתימות כנגד העשר ספירות

מרן הרה"ק בעל הדברי חיים מצאנז זי"ע הקפיד בתנאים, לקחת שני ערבים קבלנים מכל צד לחתום על התנאים, שאז בנוסף לחתימת אבי החתן והכלה, והחתן וכלה, ושני עדים, יהיו יחד עשרה חתימות, כנגד העשר ספירות.

(קישוטי כלה ח"ה, אות ק"ע, בשם מהר"ש מבאבוב זצ"ל)

צדיקים מסייעין להכנסת כלה

בש"ם כריתות (ט"ו עא) במתני' א"ר עקיבא שאלתי את רבי גמליאל ואת רבי יהושע באיטליס של עימאות שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו

של ר"ג וכו', נראה מזה שורש וסמך למה שנהגו הרבה מהצדיקים רבותינו ואבותינו זי"ע ובפרט זקני הצדה"ק מראפשיץ זי"ע ובניו ותלמידיו הקדושים זי"ע הלכו וטרחו בנשואי מזמוטי חתן וכלה בנש"ק ובפרט לבני הצדיקים שבדור, ועוד באו לשמח קודם הנשואין ולאחריהם גם בדרך מבוא להשמחה יתירה ועצומה שעשו בכמו אלו כנודע, ולא לבד המחותן בעצמו מטריח א"ע רק גם חבריו כמו רבי יהושע [שלא הי' קרוב להחתן כלל] הלך עם ר"ג גם לטפל בההכנה לקנות בהמה למשתה ושמחה, ורע"ק לא יוכל למצאם אז רק באטליס, ומזה שורש הענין שהשיענו חכז"ל בקדושת לשונם זי"ע, ונזכה לשמחת אפריון בב"א.

(דב"ת מה"ד אות י"ב, ז' כ"ז)

קמצן נעשה וותרן

אדם שעושה שמחת חתונה לבנו שהוא שורה בעצם כח התענוג שבנפשו, אז הוא מוגבה ומרומם גם במדותיו להיות עושה ההיפוך דהיינו מקמצנות לוותרנות וכו' וכדומה.

(תורה אור, שמות, הוספות)

ריקוד "קאפארוש"

נהגו בסאדיגורא לרקוד בשמחה גדולה הריקוד הנקרא "קאפארוש". וסדר הריקוד הוא, שאיש אחד הוא המנהיג וכולם חייבים להתבונן בתנועתו, ולכוון בהריקוד לעשות בדיוק כמוהו.

(בישורון מלך, וירא)

ריקוד קאזשיליק

יש מנהג בישראל ברקודים של מצוה לעשות ריקוד מה שקורין "קאזשיליק" לכבוד שמחת חתן וכלה, דהיינו להפוך ראשו על הארץ וכפות רגליו למעלה וקופץ, וכן חוזר חלילה, וטעמו מבואר, שכן הי' במתן תורה שנקרא "ביום חתונתו, ולגבי משה אמר הכתוב, ומשה עלה אל האלקים ולגבי הקב"ה כתיב, וירד ה' אל הר סיני, זהו הרמז גם בהריקוד, עליונים למטה ותחתונים למעלה, וכן הי' דוד המלך עושה כשהי' רוקד

לפני ארון ה' והי' מפזפז ומכרכר וגו' כמובא במדרש (במדבר רבה פ"ד אות כ').

(שיחות הר"ן אות פ')

שיריים מחתן גדול משיריים של צדיק

הרה"ק מצאנו הדברי חיים זצ"ל הי' מנהגו בקודש לקחת שיריים מחתן כל שבעת ימי המשתה. וטעמו ונימוקו עמו, דכל הטעם שלוקחים שיריים מצדיק כי חז"ל אמרו על אכילת קרבנות ע"י הכהנים, כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים, ומי לנו גדול וצדיק מהחתן שהוא נקי מכל עוונותיו.

ומרגלא בפומי' של המהר"ש מבאבוב זצ"ל שאכילת שיריים מחתן הוא ענין גדול יותר מליקח שיריים של רבי, והוא מסוגל לשמחה.

(שמחת חיים, ח"ג)

שערי פרנסה פתוחים בעת הנישואים

יש נהגו בעת שעושין נישואין לבניהם וקונים להם מלבושים חדשים, אז לעת כזאת עושין גם לעצמם מלבוש חדש, ויסודו ממה שכתב הרה"ק רבי איציקל מפשעווארסק זצ"ל, וזל"ק הרה"ק משינאווא זצ"ל אמר בשם הגה"ק מאפטא זצ"ל, שאמר "אז מען מאַכט חתונה און מען מאַכט זיך נישט אויך קיין נייא מלבוש, לאַכן אים אויס די מלאכים אַז מ'האַט דיר געעפענט אַ טויער פון פרנסה, וואָס כאַפּסטו נישט אויך פאַר דיינעט וועגן. [ובשם הרה"ק מרוזין זי"ע נאמר "און ווער ס'האַט שכל קויפט זיך שוין אַ הייזקע אויך].

(קובץ תרשיש)

אַרבעס בסעודת נישואין

במקומותינו נוהגין לאכול ארבע"ס בסעודת נישואין שמורה על ואנכי הרבה ארבה את זרעך.

(שפע חיים ח"א סי' כ')

החתונה מתחיל עם הכלה

ידוע כי מבשרי אחזה אלוקי, כי כן דרך של החתונה הוא מתחיל הכל מצד הכלה, בית החתונה הוא אצל הכלה, וכמו כן קודם היחוד מרקדים קודם מצד הכלה, וכמו כן בכל דבר, לפי שבכל דבר צריך להיות התעוררות מן המקבל.

(בית אהרן (קארלין) פ' וארא)

הכנסת כלה לבית החתן

ידוע שבימי חכמי התנאים הי' החתן עושה הסעודה בביתו דוקא, והכלה אין לה בית, ועיקר המצוה להרבות בכבוד הכלה הוא להביאה ולהכניסה לבית החתן ברוב עם, שילכו עמה ולשבחה ולהללה בכל מיני מעלות כלה נאה וחסודה וכו'. והמצוה דוקא שילכו רוב אנשים זכרים דוקא ולא נקיבות, כי עיקר הכבוד בזכרים דוקא, ומה שילכו עמה אנשים רבים ביותר הוא יותר מצוה.

(מאמרי אדמו"ר הזקן, תקס"ג, דף רמ"ד)

וכולם מקבלים פני החתן בבגדי שבת

מנהג ישראל קדושים שעושין קודם החתונה חתן מאָל, וקודם בוא החתן סמוך לעיר שהכלה שם שולחת הכלה לנגדו אנשים ונשים ובחורים ובתולות כולם מלובשים בגדי שבת ויו"ט לקבל פניו ולהביאו לעיר בכבוד גדול, ובכואם בתוך העיר נוסעים ומסבבים עם החתן סביב השוק, ובוודאי כל מנהגן של ישראל נתייסדו עפ"י סודות כמוסין.

(מאיר עיני חכמים, מהגה"ק מו"ה מאיר אבד"ק קארסטשוב זצ"ל)

טובלין הטבעת

מנהג ירושלים לטבול טבעת הקידושין במקוה של מ' סאה.

(סידור תפלה לדוד (לעלוב) בסדר נישואין)

להאכיל את החתן כלה ביונים

מנהג לעלוב להגיש לפני החתן והכלה שני יונים מבושלים, אחד זכר ואחד נקיבה.

(מצא טוב פ"ד אות ק')

להכריז "צד צד" בנתינת דורן דרשה

מנהג קדום להכריז דורן דרשה להזוג, ומכריזין בעת מתנת דרשה בכל פעם צד צד, מצד החתן ומצד הכלה, ורמז שני פעמים צ"ד בגימטריא מז"ל טו"ב, מזל טוב מצד החתן ומצד הכלה.

(דב"ת מה"ק אות ז')

להשקות החתן ביין

הנהג"ק רבינו מהרצ"א מדינוב זי"ע בעת שהי' מיסב בסעודת חתונה או שבע ברכות הי' מדקדק ליקח כוס רביעית יין ולכבד להחתן לשותתו כדי ליזהר בדחז"ל כל הנהגה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות.

(דב"ת מה"ק אות ח')

לזמר "אין כאלקיננו"

נוהגין לזמר על החתונות בגמר היחוד אין כאלוקינו וגו' יחוד קוב"ה ושכינתו, ע"ד ישיש עליך אלוקיך כמשוש חתן על כלה. [וכן היו נוהגין החברייא קדישא בראפשיין לזמר "אין כאלקיננו" בריקוד ובניגון מיוחד].

(אמרי פנחס, נישואין)

למנות ההקפות תחת החופה

מנהג הרב הקדוש מוה"ר צבי הירש מזידיטשוב זי"ע למנות בחופה ז' ההקפות כמו שמונים ההזאות בעבודת יום הכיפורים, אחת, אחת ואחת, אחת ושתיים, וכן הלאה.

(בישורון מלך, ח"ב דף רל"ה)

לצעוק שבת שבת

המנהג בעת נשואי חתן וכלה ובשעת ריקודין לצעוק "שבת! שבת!".

(אמרי נועם וישב עה"פ וימאן, בשם הרה"ק מרימנוב זי"ע)

מושיבין החתן בקרן זוית

הרה"ק רבינו מהרצ"ה מזידיטשוב זי"ע הי' דרכו להושיב את החתן בראש בקרן זוית של השלחן, יען כי הקרן זוית הוא מחבר ב' הצדדים יחדיו, וכן הוא הבחי' יחוד וחבור חתן וכלה.

(דב"ת ח"א אות ז')

מחלקים רח"ש בין הרבנים

חתן וכלה שנסעו מעירם לעיר אחרת לעשות החופה והחתונה, המנהג שנותנים החלק הגדול של רח"ש כמו ששים אחוז להרב שדר במקום המחותנים, והחלק הקטן כמו ארבעים אחוז להרב שבאים לעירו לעשות החופה והחתונה.

(שו"ת מנח"א ח"ג סי' ל"ט)

מנהגי הרה"ק מבארדיטשוב

מתקנות שתיקן הרה"ק מבארדיטשוב זי"ע בעירו, להעמיד חופת נישואין אצל בית הכנסת ולא אצל בית המדרש.

(קישוטי כלה ח"ז אות מ"ב)

מפסיקין החתן בדרוש השניה

מנהג חב"ד שהחתן אומר דברי תורה בהסעודה עד סוף הדרוש, ואח"כ כפי מנהג ישראל מתחיל עוד הפעם ואז מפסיקין אותו.

(מצא טוב פ"ז אות י"ט)

מרקדין כמו עיגול

מרקדין עם הכלה כמו עיגול כדי לייחד כל הקצוות בעת היחוד.

(בית אהרן סו"פ תולדות)

מתנות שכותבים בהתנאים

המנהג בעת התנאים כותבין הסבלונות שהחתן נותן להכלה צעיפים ורדידים, והכלה נותנת להחתן טלית וקיטל מצופים זהב, ובימים הקדמונים היו כותבים גם כן שהחתן שולח להכלה ברוסטי"ק מצופה כסף או זהב.

(ישמח דודים בשם הבני"ש)

סדר הריקודין

בחתונה מרקדין תחילה בסביב ואח"כ פנים בפנים, כי הוא נסירה, ולכן היתה בריאת האדם אחר כל דבר.

(אמרי פנחס אות תתקס"ח)

פלאדין

נוהגין להכין מיני מתיקה ופלאדין להקרואים לסעודת נישואין, כי נמתקו הדינים ובפרט מה שעושין לחם מדבש ותבלין שקורין פלאדין שהוא אותיות "פלא-דין", שידוע שהמתקת הדינים המה בשורש ממקום הפלא.

(אור לשמים ליקוטים)

קידושין שניה

נוהגין למי שאין לו בנים שיקדש שנית את אשתו.

(ארון עדות, בסופו)

קנס מאל

נוהגין ישראל הקדושים שבשעת שמשדכין זה עם זה קורים בשם קנ"ס מאה"ל או פא"ר קנס"ת.

(גאולת ישראל דף כג, בשם הרה"ק ר"פ מקאריץ זי"ע)

שבירת הכלים בתנאים ובחופה

טעם שבשעת התנאים שוברים דוקא כלי חרס, ותחת החופה שוברין כלי זכוכית, משום דכלי חרס שנשבר אין לו תקנה, וכלי זכוכית שנשבר יש לו תקנה לעשותן מחדש, ואיתא בספרים, שטוב יותר לנתק קשר הנישואין ע"י גט מלנתק קשר התנאים, ויש סוד בדבר.

(תולדות אהרן, בשם הבעשטה"ק)

"לאשען געלט"

מנהג סקווירא, וויזניץ, שביום השבע ברכות האחרון הולך הכלה עם המחותנים לכל המשפחה מבית לבית וכל אחד נותן (לאשע"ן) געלד, בעבור התגלחת.

(נטעי גבריאלי, נישואין, כיסוי ראש)

אש על גבי אש

האמרי אמת מגור זצ"ל כשלבש את הקיטעל לקראת חופתו אמר "אש לבנה על גבי אש שחורה", וכשלבש אח"כ החגורה על הקיטעל אמר "אש שחורה על גבי אש לבנה".

(נעימות החיים, דף רע"ג)

לחיים כל המסובים

הרה"ג רבי יוסף חיים זאנענפעלד זצ"ל נהג לברך את החתן בשמחת נישואין בברכת "ל'חיים כ'ל ה'מסובים!" שהוא ראשי תיבות כל"ה, ואמר שבזה נתברכו החתן והכלה.

(תפארת בנים על קיצוש"ע ח"ב, רנ"ט)

כשמתוך יצירך • כלך אצל שכמתך • כיצד מרקדן • כקריעת ים סוף • כלה נאה וחסודה • כלה שעני' יפה
 • כלה כמות שהוא • כמשוש חתן על כלה • כוס של ברכה • כבוד אשתו • כבוד בעלה • כשושנה בין
 החוחים • כרוז יוצא בכל יום • כל אשר תאמר אליך שרה • לטוב בעיניהם תהינה לנשים • לשדך הבנות • לב
 לא טוב היות האדם לבדו • לא יעשה כן במקומו • להיות כל איש שורר בביתו • לעת מצוא זו אשה • לב
 טוב ולב מהור • לערב אל תנח ירך • להשיאו אשה וללמדו אומנות • מצא אשה מצא טוב • מה' יצא הדבר
 • מצהלות ותנים • מה' אשה משכלת • מעשים באוהל תבורך • מתוך נסיב איתחא • מאן דמקיר רבנן הוי
 ל' חתני רבנן • מוציא אסירים בבושרות • נקבה תסובב גבר • נקי יהי' לביתו • סימן טוב ומול טוב • עוד
 ישמע בערי יהודה • עוד כנגדו • על כן יעזב איש • עין טובה ועין יפה • ענבי הגפן בענבי הגפן • עוף השמים
 יולך את הקול • עולה עמו ואינה יורדת עמו • פרשתו של אליעזר • צאינה וראינה בנות ציון • צעירה לפני
 הבכירה • קול ששון וקול שמחה • קול חתן וקול כלה • קשה זיווגו של אדם • קח ולך • ראה חיים עם
 האשה • רוב בנים דומין לאבי האם • רבות בנות עשו חיל • שהשמחה במעונו • שוש תשיש • שמחת
 נישואין • שמח תשמח רעים האהובים • שדוכים ושרכנות • שהכל ברא לכבודו • שלום בית • שקר החן
 והבל היופי • שכנה שריו' ביניהם • שכירת הכוס • תן ענינך במשפחה • תורה וגדולה במקום אחד •
 אחותינו את • אשת חיל מי ימצא • אוקירו לנשיכו • איש ואשה זכו • אשה טובה מתנה טובה • אשה
 כשירה העושה רצון בעלה • אשתו גופו • אשת חבר כחבר • אנגרא דבי הלולא מילי • אחת מצלעותיו •
 אנא אפלה ואוקיר • איתתך נוצא גפן ולחיש לה • אי חזיא לך לא אולא מינך • בתך בוגרת שחרר עבדך •
 בינה יתירה ניתנה לאשה • בני ושירות • בחר שא ענינך • בת קול יוצאת • בן שמונה עשרה לחופה • בת
 תלמיד חכם • בת גדולים • בת גבאי צדקה • בת תחלה סימן יפה • בית והון נחלת אבות • בשאלת פיה
 ואמרה הן • דבר נאה ומתקבל • דינו שמגדלת בניו • דור ישרים יבורך • הא לן והא להו • המגיד מראשית
 אחרית • הרי את • האי עלמא כבי הלולא • הנהגת הבית • והוא כחתן יוצא מתופרתו • ושמח את אשתו
 • וכל הנשים יתנו יקר לבעליתן • ומפרנסן לנשיתן בקושטא • וזה נעשה לו עור • זיווג יעלה יפה • זיווג
 של אדם כקריעת ים סוף • זיווג מן השמים • זרע של קיימא • זיווג שני לפי מעשיו • זכו שכנה שריו' ביניהם
 • חמשה קולות • חתן דומה למלך • חתנו כבנו • חן אשה על בעלה • חכמות נשים בנתה ביתה • חייב
 אדם ככבוד חמיו • חפצי שמים מותרין • חתן כלה חופה ותונה • מוכים השנים מן האחד • מב למיתב מן
 דו • ידבוק באחי' • יוצר האדם • ילמוד תורה • ישא אשה • כשמתוך יצירך • כלך אצל שכמתך • כיצד
 מרקדן • כקריעת ים סוף • כלה נאה וחסודה • כלה שעני' יפה • כלה כמות שהוא • כמשוש חתן על כלה
 • כוס של ברכה • כבוד אשתו • כבוד בעלה • כשושנה בין החוחים • כרוז יוצא בכל יום • כל אשר תאמר
 אליך שרה • לטוב בעיניהם תהינה לנשים • לשדך הבנות • לא טוב היות האדם לבדו • לא יעשה כן במקומו
 • להיות כל איש שורר בביתו • לעת מצוא זו אשה • לב טוב ולב מהור • לערב אל תנח ירך • להשיאו
 אשה וללמדו אומנות • מצא אשה מצא טוב • מה' יצא הדבר • מצהלות ותנים • מה' אשה משכלת •
 מעשים באוהל תבורך • מתוך נסיב איתחא • מאן דמקיר רבנן הוי ל' חתני רבנן • מוציא אסירים בבושרות •
 נקבה תסובב גבר • נקי יהי' לביתו • סימן טוב ומול טוב • עוד כנגדו • עוד ישמע בערי יהודה • עוף
 השמים יולך את הקול • עולה עמו ואינה יורדת עמו • פרשתו של אליעזר • צאינה וראינה בנות ציון •
 צעירה לפני הבכירה • קול ששון וקול שמחה • קול חתן וקול כלה • קשה זיווגו של אדם • קח ולך •
 ראה חיים עם האשה • רוב בנים דומין לאבי האם • רבות בנות עשו חיל • שהשמחה במעונו • שוש
 תשיש • שמחת נישואין • שמח תשמח רעים האהובים • שדוכים

